

**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУС КАТЕРИНА ІГОРІВНА

УДК 347.132.6:347.4] (477) (043.5)

**КОНВАЛІДАЦІЯ НЕДІЙСНОГО ПРАВочИНУ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. І. БУС

Науковий керівник:

Лукашевич – Крутник Ірина Степанівна,
доктор юридичних наук, професор

Тернопіль – 2024

АНОТАЦІЯ

Бус К.І. Конвалідація недійсного правочину в цивільному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Західноукраїнський національний університет, Міністерство освіти і науки України, Тернопіль, 2024.

Дисертація є першим ґрунтовним дослідженням теоретичних та практичних аспектів конвалідації недійсного правочину у цивільному праві України. У дисертаційній роботі представлені авторські поняття, ідеї та висновки, що у сукупності пояснюють можливість застосування конвалідації до значної кількості правочинів.

В дисертаційній роботі досліджено поняття та правову природу конвалідації недійсного правочину як способу захисту цивільних прав та інтересів, підстави та умови її застосування. Виокремлено види конвалідації за суб'єктним критерієм (юрисдикційна та неюрисдикційна), за обсягом (повна та часткова) та за об'єктом (конвалідація нікчемних правочинів та конвалідація оспорюваних правочинів). З'ясовано місце конвалідації недійсного правочину серед способів захисту цивільних прав та інтересів. Проведено правовий аналіз конвалідації окремих дефектів недійсних правочинів (форми, суб'єктного складу, волі, змісту та порядку укладення). Досліджено можливість застосування принципу «естопель» як основоположної засади у процесі «зцілення» недійсних правочинів. Здійснено порівняльно-правовий аналіз конвалідації окремих недійсних правочинів в цивільному законодавстві України та Німеччини. Визначено роль та значення конвалідації недійсних правочинів в умовах гармонізації цивільного законодавства України до законодавства Європейського Союзу та у перехідний період.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю нормативного регулювання конвалідації недійсного правочину в цивільному праві

України, необхідністю цілісного та комплексного з'ясування особливостей та умов «зцілення» недійсних правочинів. Особливий інтерес до дослідження даної тематики підсилюється триваючими рекодифікаційними процесами цивільного законодавства України, що додатково викликає необхідність розробки теоретичних пропозицій та практичних підходів, покликаних вдосконалити законодавство України у даній сфері.

Розділ I «Загальна характеристика конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України» складається з трьох підрозділів, в яких крізь призму категорій недійсності та дійсності правочину проаналізовані підходи у вивченні питання конвалідації недійсного правочину. Сформульовано авторську дефініцію конвалідації недійсного правочину, під якою запропоновано розуміти надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 13 та ст. 203 Цивільного кодексу України. У зв'язку із відсутністю законодавчої дефініції, в дисертації запропоновано закріпити поняття конвалідації недійсного правочину у ст. 215 Цивільного кодексу України, доповнивши дану статтю частиною четвертою вказаного вище змісту.

Обґрунтовано, що конвалідація є способом захисту цивільних прав та інтересів, та запропоновано розглядати її зміст за принципом кватерного підходу, що включає в себе наступні складові: суб'єкт конвалідації, об'єкт конвалідації, недійсність правочину (його нікчемність або оспорюваність) та юридичні дії учасників правовідносин, спрямовані на «зцілення» правочину. Доведено, що застосуванню конвалідації недійсного правочину передують наявність певних умов, за яких учасниками правовідносин або судом обиратиметься саме цей спосіб захисту прав та охоронюваних законом інтересів. Умовами конвалідації є: укладення правочину учасниками цивільних правовідносин; недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність); волевиявлення учасника правочину «зцілити» дефекти

правочину (визнати правочин дійсним) у межах здійснення цивільних прав.

Запропоновано класифікацію конвалідації недійсних правочинів за трьома критеріями. За суб'єктним критерієм конвалідація недійсних правочинів поділяється на неюрисдикційну конвалідацію, коли учасники цивільних правовідносин вправі самотійно захищати свої права та охоронювані інтереси, а також юрисдикційну конвалідацію, коли такий захист потребує звернення до відповідного органу судової влади чи іншого уповноваженого органу. За обсягом конвалідацію недійсних правочинів можна поділити на повну, коли «зціленню» підлягає правочин в цілому, а також часткову, коли «зцілюється» частина правочину, що містить дефекти. За критерієм об'єкту конвалідація недійсних правочинів поділяється на конвалідацію нікчемних правочинів (абсолютну) та конвалідацію оспорюваних правочинів (відносну).

У результаті комплексного дослідження теоретичних концепцій, норм чинного законодавства України та судової практики вдосконалено цивільно-правові підходи у розумінні конвалідації недійсного правочину, а також з'ясовано місце конвалідації недійсного правочину серед інших способів захисту цивільних прав та інтересів. Дисертанткою обґрунтовано, що в умовах оновлення цивільного законодавства України конвалідація недійсного правочину, з огляду на специфіку її правової природи, заслуговує на самотійне місце серед способів захисту цивільних прав та інтересів як органами судової влади, іншими органами, так і серед способів самозахисту.

Розділ II «Правові підстави конвалідації окремих дефектів недійсних правочинів» містить чотири підрозділи, які обґрунтовують можливість «зцілення» окремих недійсних правочинів з огляду на наявність дефектів форми, волі, суб'єктного складу, змісту та порядку укладення. Досліджено підходи українських вчених, норми законодавства України, а також судової практики з метою з'ясування можливості «зцілення» недійсного

правочину з огляду на наявність вказаних вище дефектів. Зроблено висновок, що конвалідуванню підлягають більшість правочинів, що містять у собі дефекти форми, волі, суб'єктного складу, змісту та порядку укладення з огляду на активну чи пасивну поведінку учасників цивільних правовідносин. У процесі вивчення правочинів з дефектом суб'єктного складу обґрунтовано доцільність виокремлення дефекту повноважень. Важливого значення у процесі «зцілення» дефектів недійсного правочину надається таким правовим категоріям як «згода», «дозвіл» та «схвалення».

Розділ III «Перспективи розвитку конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України» складається з трьох підрозділів, які присвячені застосуванню принципу «естопель» при «зціленні» недійсних правочинів, дослідженню правового досвіду Німеччини щодо конвалідації окремих недійсних правочинів, з'ясуванню ролі конвалідації недійсного правочину в умовах оновлення цивільного законодавства України, а також у воєнний та перехідний період.

Окрему увагу присвячено принципу «естопель» як основоположній засаді конвалідації недійсного правочину. В умовах оновлення цивільного законодавства України принцип «естопель» при конвалідації недійсного правочину варто розуміти як принцип, що забороняє учаснику цивільних правовідносин посилаючись на підстави недійсності правочину, якщо при його вчиненні та прийнятті до виконання всі дії або бездіяльність (мовчання) свідчили на користь правомірності та дійсності правочину.

Порівняльно-правове дослідження конвалідації недійсного правочину у цивільному праві України та Німеччини дозволило виокремити спільні риси та обґрунтувати доцільність запозичення окремих положень німецького цивільного права в українське законодавство. Досвід Німеччини при рекодифікації цивільного законодавства України визнано розробниками Концепції оновлення Цивільного кодексу України як один із «бастіонів» приватного права. Схожість національних правових підходів у питанні конвалідації недійсних правочинів підтверджується наявністю у

Німецькому цивільному уложенні відповідних норм, а також судовою практикою у сфері досліджуваного питання.

Для приведення у відповідність норм національного законодавства до європейських стандартів прерогативою компетентних органів України є прийняття нових законів та підзаконних нормативно–правових актів, а також внесення змін до вже існуючих. Це повинно стосуватися також і цивільного законодавства, яке регулюватиме питання конвалідації недійсних правочинів як одного з важливих способів захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, оскільки сьогодні і український законодавець, і суди з обережністю ставляться до застосування даного способу захисту.

У дисертації акцентується увага на питанні конвалідації недійсних правочинів в умовах воєнного стану та у перехідний період. Обґрунтовано, що українське законодавство потребує змін шляхом розроблення нормативно–правових актів, в яких будуть деталізовані різновиди правочинів, що підлягають конвалідації, а також законодавчо висвітлена процедура конвалідації, в основу якої будуть покладені умови дійсності правочинів, визначені ст. 203 Цивільного кодексу України, з врахуванням специфіки перехідного періоду.

Ключові слова: правочин, конвалідація недійсного правочину, недійсний правочин, нікчемний правочин, оспорюваний правочин, спосіб захисту, захист цивільних прав та інтересів, межі здійснення цивільних прав, зобов'язання, договір, оновлення цивільного законодавства, рекодифікація, приватне право.

SUMMARY

Bous K.I. Convalidation of invalid transaction in the Civil law of Ukraine.
– Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law – Western Ukrainian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2024.

The dissertation is the first thorough study of the theoretical and practical aspects of the convalidation of an invalid transaction in the civil law of Ukraine. The dissertation presents the author's concepts, ideas and conclusions, which collectively explain the possibility of applying convalidation to a significant number of transactions.

The concept and legal nature of the convalidation of an invalid transaction as a way of protecting civil rights and interests, the grounds and conditions of its application are studied. The types of convalidation are distinguished by subject criteria (jurisdictional and non-jurisdictional), by volume (full and partial) and by object (convalidation of void transactions and convalidation of disputed transactions). The place of convalidation of an invalid transaction among the methods of protection of civil rights and interests has been clarified. A legal analysis of the convalidation of individual defects of invalid transactions (form, subject structure, will, content and procedure of conclusion) was conducted. The possibility of applying the principle of "estoppel" as a fundamental principle in the process of "healing" of invalid transactions was investigated. A comparative legal analysis of the convalidation of certain invalid transactions in the civil legislation of Ukraine and Germany was carried out. The role and significance of the convalidation of invalid transactions in the conditions of the harmonization of the civil legislation of Ukraine with the legislation of the European Union and in the transition period is defined.

The relevance of the research topic is due to the lack of normative regulation of the convalidation of the invalid transaction in the civil law of

Ukraine, the need for a holistic and comprehensive clarification of the features and conditions for the "healing" of the invalid transaction. Special interest in the study of this topic is enhanced by ongoing recodification processes of the civil legislation of Ukraine, which additionally calls for the development of theoretical proposals and practical approaches designed to improve legislation in this area.

Section I "General characteristics of the convalidation of an invalid transaction in the civil law of Ukraine" consists of three subsections, in which the approaches to studying the issue of convalidation of an invalid transaction are analyzed through the prism of the categories of invalidity and validity of the transaction. The author's definition of "convalidation of an invalid transaction" has been formulated as the granting of legal force to an invalid transaction from the moment of its execution, taking into account the requirements stipulated in Article 13 and Article 203 of the Civil Code of Ukraine. In connection with the absence of a legislative definition, the dissertation proposes to establish the concept of convalidation of an invalid transaction in Art. 215 of the Civil Code of Ukraine, supplementing this article with the fourth part of the content indicated above.

It is substantiated that convalidation is a way of protecting civil rights and interests, and it is proposed to consider its content according to the principle of the quaternary approach, which includes the following components: subject of convalidation, object of convalidation, invalidity of the transaction (its nullity or contestability) and legal actions of the participants legal relations aimed at "healing" the transaction. The author believes that the application of the convalidation of an invalid transaction is preceded by the presence of certain conditions under which the participants of the legal relationship or the court will choose this particular method of protection of rights and interests protected by law. The conditions for convalidation are: conclusion of the transaction by participants in civil legal relations; invalidity of the transaction (nullity, contestability); the will of the participant in the transaction to "cure" the defects

of the transaction (recognize the transaction as valid) within the scope of exercising civil rights.

A classification of the convalidation of invalid transactions according to three criteria is proposed. According to the subject criterion, convalidation of invalid transactions is divided into non-jurisdictional convalidation, when participants in civil relations have the right to independently protect their rights and protected interests, as well as jurisdictional convalidation, when such protection requires an appeal to the relevant judicial authority or other authorized body. In terms of volume, the convalidation of invalid transactions can be divided into full, when the transaction as a whole is subject to "healing", and partial - the part of the transaction containing defects is "healed". According to the object criterion, convalidation of invalid transactions is divided into convalidation of void transactions (absolute) and convalidation of contested transactions (relative).

As a result of a comprehensive study of theoretical concepts, norms of current legislation and court practice, civil-legal approaches to understanding the convalidation of an invalid transaction have been improved, and the place of the convalidation of an invalid transaction among other ways of protecting civil rights and interests has been clarified. The dissertation substantiated that in the conditions of renewal of the civil legislation of Ukraine, the convalidation of an invalid transaction, given the specifics of its legal nature, deserves an independent place among the methods of protection of civil rights and interests both by the judicial authorities and other bodies, and among the methods of self-defense.

Chapter II "Legal grounds for convalidation of certain defects of invalid transactions" contains four subsections, which substantiate the possibility of "healing" of certain invalid transactions in view of the presence of defects in form, will, subject composition, content and procedure of conclusion. The approaches of Ukrainian scientists, the norms of the legislation of Ukraine, as well as court practice to solve the key task - the possibility of "healing" invalid

transactions due to the presence of the above-mentioned defects were studied. It was concluded that the majority of transactions containing defects in form, will, subject composition, content and procedure of conclusion are subject to convalidation due to the active or passive behavior of the participants in civil legal relations. In the process of studying transactions with a defect in the composition of the subject, the expediency of distinguishing the defect of powers was substantiated. Important importance in the process of "healing" defects of an invalid transaction is given to such legal categories as "consent", "permission" and "approval".

Chapter III "Prospects of the development of the convalidation of an invalid transaction in the civil law of Ukraine" consists of three subsections, which are devoted to the application of the principle of "estoppel" in the "healing" of invalid transactions, the study of the legal experience of Germany regarding the convalidation of certain invalid transactions, the clarification of the role of the convalidation of invalid transactions in the conditions of European integration and the recodification of the civil legislation of Ukraine, as well as in the transition period .

Particular attention is paid to the principle of "estoppel" as the fundamental principle of convalidation of an invalid transaction. In the conditions of the renewal of the civil legislation of Ukraine, the principle of "estoppel" in the convalidation of an invalid transaction should be understood as a principle that prohibits a participant in a civil legal relationship from referring to the grounds of invalidity of the transaction, if during its execution and acceptance for execution all actions or inaction (silence) testified in favor of legality and the validity of the transaction.

A comparative legal study of the convalidation of an invalid transaction in the civil law of Ukraine and Germany made it possible to identify common features and substantiate the feasibility of borrowing certain provisions of German civil law into Ukrainian legislation. Germany's experience in the recodification of the civil legislation of Ukraine was recognized by the

developers of the Concept of updating the Civil Code of Ukraine as one of the "bastions" of private law. The similarity of national legal approaches in the issue of convalidation of invalid transactions is confirmed by the presence of relevant norms in the German civil code, as well as by judicial practice in the field of the researched issue.

In order to bring national legislation into line with European standards, it is the prerogative of the competent authorities of Ukraine to adopt new laws and subordinate legal acts, as well as to amend existing ones. This should also apply to civil legislation, in particular the norms that will regulate the issue of convalidation of invalid transactions as one of the important ways of protecting the rights and interests of participants in civil legal relations, since today both the Ukrainian legislator and the courts are cautious about the use of this method of protection.

The dissertation focuses on the issue of convalidation of invalid transactions in the conditions of martial law and in the transition period. It is substantiated that the Ukrainian legislation needs to be changed through the development of regulatory and legal acts, which will detail the types of transactions subject to convalidation, as well as the legally defined validation procedure, which will be based on the conditions of validity of transactions, defined in Art. 203 of the Civil Code of Ukraine, taking into account the specifics of the transition period.

Key words: transaction, convalidation of an invalid transaction, invalid transaction, null transaction, contested transaction, method of protection, protection of civil rights and interests, limits of exercising civil rights, obligations, contract, update of civil legislation, recodification, private law.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бус К. І. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С.84–90.

2. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 147–152.

3. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки. Аналітично–порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 119–124.

4. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого суб'єктом господарювання без відповідного дозволу (ліцензії). Право.ua. 2024. № 2. С. 225–230.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бус К. І. Загальна характеристика конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали V Міжнародної науково–практичної конференції (м.Тернопіль, ЗУНУ, 16–17 квітня 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 106–108.

2. Бус К. І. Конвалідація недійсних правочинів як інструмент захисту прав та інтересів у цивільному праві України. Правові та безпекові аспекти життя в Україні: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково–практичної конференції «Актуальна юриспруденція» та Круглого столу «Уроки російсько–українських війн» (м. Київ, 14 жовтня 2022 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 67–69.

3. Бус К. І. Місце конвалідації недійсних правочинів у «перехідній юстиції». Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 34–37.

4. Бус К. І. Конвалідація дефекту змісту удаваного правочину. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали VIII Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 19–20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 15–17.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	
1.1. Поняття та правова характеристика конвалідації недійсного правочину.....	24
1.2. Види конвалідації недійсного правочину.....	39
1.3. Місце конвалідації недійсного правочину серед способів захисту цивільних прав та інтересів.....	52
Висновки до Розділу 1.....	59
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ КОНВАЛІДАЦІЇ ОКРЕМИХ ДЕФЕКТІВ НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ	
2.1. Конвалідація окремих дефектів форми недійсного правочину.....	62
2.2. Конвалідація окремих дефектів волі недійсного правочину.....	75
2.3. Конвалідація окремих дефектів суб'єктного складу недійсного правочину.....	88
2.4. Конвалідація окремих дефектів змісту та порядку укладення недійсного правочину.....	108
Висновки до Розділу 2.....	117
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	
3.1. Принцип «естопель» як основоположна засада «зцілення» недійсного правочину.....	120

3.2. Порівняльно–правовий аналіз конвалідації окремих недійсних правочинів за законодавством Німеччини та України.....	130
3.3 Застосування конвалідації недійсного правочину в умовах оновлення цивільного законодавства	141
Висновки до Розділу 3.....	153
ВИСНОВКИ.....	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	160
ДОДАТОК 1.....	181
ДОДАТОК 2.....	183
ДОДАТОК 3.....	185

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Введення воєнного стану на території України не зупинило здійснення нашою державою комплексу заходів із гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. До таких можна віднести і рекодифікацію цивільного законодавства України, де окрема увага приділяється питанню уточнення підходів до захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Як засвідчує практика правозастосування, захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися за допомогою конвалідації недійсного правочину, правова регламентація якої станом на сьогодні відсутня. Законодавець лише фрагментарно та за допомогою техніко-юридичного прийому «суд може визнати дійсним правочин» надає можливість учасникам цивільних правовідносин та заінтересованим особам «зцілити» недійсний правочин. Попри це, на користь актуальності досліджуваної тематики свідчить використання конвалідації недійсного правочину у судовій практиці, хоча й національні суди з обережністю ставляться до даного питання.

З огляду на зазначене вище можна стверджувати, що доктрина приватного права потребує ґрунтового наукового дослідження конвалідації недійсного правочину з метою вдосконалення національного законодавства України та правозастосовної практики у цій сфері. Така наукова праця може стати основою належної гармонізації національного законодавства щодо способів захисту цивільних прав та інтересів із законодавством Європейського Союзу.

Попри те, що конвалідація недійсного правочину не отримала нормативного закріплення на законодавчому рівні, в доктрині приватного права окреслена тематика підіймалась в наукових доробках О. О. Гайдуліна, М. М. Гудима-Підвербецької, І. В. Давидової, К. О. Єременко, В. В. Заборовського, В. Я. Карабаня, О. В. Кіріяк,

В. М. Коссака, О. О. Кота, В. І. Крата, В. В. Кривенка, Н. С. Кузнецової, В. О. Кучера, Р. А. Майданика, А. В. Нижного, Ю. П. Пацурківського, О. С. Погребняк, В. Г. Ротаня, Н. О. Саніахметової, О. В. Синегубова, К. В. Скиданова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. І. Таш'яна, Є. О. Харитоновна, М. П. Ходаківського, Я. М. Шевченко, Г. В. Юровської, Т. М. Ямненко, А. Г. Яреми та інших науковців. Проте такі наукові доробки стосувались, як правило, окремих аспектів конвалідації недійсних правочинів.

Водночас протягом останніх двох десятиліть в українській цивілістиці не було запропоновано жодної дисертаційної або монографічної роботи, яка була б присвячена системному аналізу конвалідації недійсного правочину. Тому дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України є своєчасним та набуває актуальності.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми науково–дослідної роботи кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету на 2018–2022 роки «Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу» (державний реєстраційний номер – 0118U003550) та на 2023–2027 роки «Оновлення приватного права України в умовах євроінтеграційних процесів» (державний реєстраційний номер – 0122U201568).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Західноукраїнського національного університету 25-26 листопада 2020 року, протокол № 3.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формулювання теоретичних положень, спрямованих на розробку правового регулювання конвалідації недійсного правочину, а також практичних рекомендацій щодо застосування конвалідації недійсного правочину як способу захисту цивільних прав та інтересів у

правозастосовній практиці. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

- сформулювати поняття та надати правову характеристику конвалідації недійсного правочину;
- здійснити поділ конвалідації недійсного правочину на види;
- визначити місце конвалідації недійсного правочину серед інших способів захисту цивільних прав та інтересів;
- з'ясувати правові підстави конвалідації окремих дефектів недійсного правочину (форми, волі, суб'єктного складу, змісту та порядку укладення);
- обґрунтувати доцільність використання принципу «естопель» при конвалідації недійсного правочину;
- здійснити порівняльно–правовий аналіз законодавства Німеччини та України щодо конвалідації окремих недійсних правочинів;
- визначити перспективи розвитку конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України.

Об'єктом дослідження є цивільні відносини, що виникають у сфері застосування конвалідації недійсного правочину.

Предмет дослідження складає конвалідація недійсного правочину як спосіб захисту цивільних прав та інтересів.

Методи дослідження було обрано відповідно до мети та завдань з врахуванням об'єкта та предмета дослідження. Дисертаційна робота ґрунтується на спеціальних та загальних методах пізнання. За допомогою логічних методів (узагальнення, абстрагування, аналізу, синтезу) з'ясовано правову природу та надано правову характеристику конвалідації недійсного правочину, виокремлено види конвалідації недійсного правочину, з'ясовано місце конвалідації недійсного правочину серед інших способів захисту цивільних прав та інтересів (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). Для виокремлення у чинному Цивільному кодексі України перспектив звернення до конвалідації недійсного правочину було застосовано

герменевтичний метод тлумачення норм права, а також методи класифікації та групування для надання правової характеристики можливості конвалідації окремих дефектів недійсного правочину (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Порівняльно–правовий метод використаний у процесі здійснення аналізу конвалідації окремих недійсних правочинів за законодавством Німеччини та України (підрозділ 3.2). Метод аналогії застосований з метою вивчення можливості перенесення ознак доктрини «естопель» при «зціленні» дефектів недійсних правочинів (підрозділ 3.1). Пропозиції стосовно впровадження конвалідації недійсного правочину в цивільне законодавство України в процесі євроінтеграції, а також в умовах воєнного стану та в перехідний період сформовано за допомогою методу наукового прогнозування (підрозділ 3.3). Звернення до зазначених вище методів дозволило комплексно та цілісно дослідити поняття конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України.

Нормативну базу дисертаційної роботи складають Конституція України, Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а також інші нормативно–правові акти, які безпосередньо або опосередковано регламентують питання дійсності та недійсності правочинів.

Емпіричну базу дисертаційної роботи становлять судові рішення, в яких викладаються правові позиції щодо недійсності правочинів та можливості «зцілення» їх дефектів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим науковим дослідженням конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України. За результатами дослідження сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, що містять ознаки новизни та виносяться на захист.

Уперше:

1) сформульовано визначення поняття конвалідації недійсного правочину, під яким запропоновано розуміти надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст.13 та ст. 203 Цивільного кодексу України; обґрунтовано доцільність закріплення зазначеної дефініції у частині четвертій ст. 215 Цивільного кодексу України;

2) доведено, що конвалідація недійсного правочину є способом захисту, який полягає у сукупності дій учасників, спрямованих на усунення дефектів недійсного правочину у межах здійснення цивільних прав та з врахуванням умов дійсності правочину;

3) обґрунтовано зміст конвалідації недійсного правочину на основі кватерного підходу, що включає у себе наступні елементи: суб'єкт конвалідації, об'єкт конвалідації, недійсність правочину (його нікчемність або оспорюваність) та юридичні дії учасників правовідносин, спрямовані на «зцілення» дефектів правочину;

4) доведено, що конвалідація недійсного правочину може бути застосована при дотриманні сукупності умов: вчинення правочину, недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність), волевиявлення учасника цивільних правовідносин «зцілити» правочин;

5) класифіковано конвалідацію недійсного правочину за суб'єктивним критерієм на юрисдикційну (захист потребує звернення до відповідного органу судової влади чи іншого уповноваженого органу) та неюрисдикційну (учасники цивільних правовідносин вправі самостійно захищати свої права та охоронювані інтереси); за обсягом конвалідації – на повну («зціленню» підлягає правочин в цілому) та часткову («зціленню» підлягає лише частина правочину, що містить дефекти); за об'єктом конвалідації – на абсолютну (конвалідація нікчемного правочину) та відносну (конвалідація оспорюваного правочину);

6) запропоновано внести зміни у частину 2 статті 16 ЦК України, доповнивши її пунктом 2–1 наступного змісту: «визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину)»;

7) обґрунтовано доцільність внесення доповнень до статті 236 Цивільного кодексу України з метою визначення моменту дійсності правочину при застосуванні конвалідації судом: «3. Недійсний правочин, який в подальшому був конвалідований судом, є дійсним з моменту його вчинення».

Удосконалено:

8) наукову позицію щодо можливості застосування конвалідації недійсного правочину не лише щодо нікчемного, але й щодо оспорюваного правочину;

9) точку зору, що правочин, який порушує публічний порядок, не підлягає конвалідації;

10) розуміння принципу «естопель» як основоположної засади, що забороняє учаснику цивільних правовідносин посилаючись на підстави недійсності правочину, якщо при його вчиненні та прийнятті до виконання всі дії або бездіяльність (мовчання) свідчили на користь правомірності та дійсності правочину.

Набуло подальшого розвитку:

11) обґрунтування, що конвалідація може бути універсальним способом захисту прав та інтересів учасників приватноправових відносин та спеціальним способом захисту щодо правочинів;

12) положення про необхідність впровадження конвалідації недійсних правочинів у сучасну доктрину цивільного права та в українське цивільне законодавство в умовах воєнного стану та у перехідний період;

13) положення про доцільність подальшого нотаріального посвідчення правочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях України, задля їх легалізації та правової визначеності.

Практичне значення отриманих результатів. Концептуально–теоретичні та практичні рекомендації, висновки до дисертаційної роботи можуть бути використані:

– у нормотворчій діяльності – при внесенні змін та удосконаленні цивільного законодавства у питаннях, що стосуються дійсності правочинів та «зцілення» дефектів недійсного правочину, в тому числі у перехідний період;

– у правозастосовній діяльності – судами при вирішенні спорів, пов’язаних з дійсністю та недійсністю правочинів;

– у науково-дослідній діяльності – при подальшому дослідженні проблематики конвалідації недійсного правочину;

– у навчальному процесі – при підготовці навчальних матеріалів, підручників, посібників, методичних матеріалів із вивчення дисциплін «Цивільне право (загальна частина)», «Цивільне право (особлива частина)», «Договірне право», «Цивільне процесуальне право» та ін.

Результати дисертаційної роботи використовуються при викладанні цивілістичних дисциплін в освітньому процесі закладу вищої освіти, зокрема, Західноукраїнського національного університету (акт впровадження від 21 червня 2023 року №126-29/1544).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана авторкою самостійно. Основні теоретичні положення та розробки, що характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне і практичне значення його результатів, одержані дисертанткою особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження були оприлюднені на таких міжнародних науково–практичних конференціях: V Міжнародна науково–практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м.Тернопіль, 16–17 квітня 2021 року), Міжнародна юридична науково–практична конференція на тему: «Правові та безпекові аспекти життя в Україні (круглий стіл «Уроки російсько–українських війн»,

м. Київ, 03 серпня 2022 року), VII Міжнародна науково–практична конференція «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 року), VIII Міжнародна науково–практична конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід» (м. Тернопіль, 19–20 квітня 2024 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація відповідає меті наукової праці та поставленим завданням. Структурно дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять у собі десять підрозділів, висновків до кожного розділу, висновків до дисертації, списку використаних джерел, трьох додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 187 сторінки, із яких основний текст 143 сторінок, список використаних джерел з 157 найменувань та додатки на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНОГО ПРАВочИНУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та правова характеристика конвалідації недійсного правочину

З розвитком української державності у напрямку побудови демократичного суспільства та європейської інтеграції постає необхідність пошуку нових прогресивних способів захисту прав та інтересів його учасників, окрім уже наявних та закріплених у чинному цивільному законодавстві України.

Конвалідація недійсних правочинів не є новим правовим явищем в українському цивільному праві, проте її застосування є суперечливим та неоднозначним з огляду на відсутність законодавчого визначення даного способу захисту. Останнім часом все частіше до даного питання звертаються українські науковці, вступаючи у численні дискусії. Іноді конвалідація недійсних правочинів зустрічається у судовій практиці.

Проте, перш ніж звернутися безпосередньо до розуміння «конвалідації недійсних правочинів», варто визначити найбільш наближені родові поняття, які зумовлюють необхідність використання даного способу захисту. Такими правовими поняттями є «дійсність правочину» та «недійсність правочину».

Своїм корінням вчення про дійсність правочинів сягає ще часів римського приватного права, рецепція якого слугувала однією із основоположних засад для формування правових систем багатьох країн світу, в тому числі України.

Цивіліст Л.М.Баранов пояснює юридичну силу договору дотриманням сторонами певних вимог при його укладенні, які встановлені законом. Такі вимоги закону вчений називає умовами дійсності правочину. У римському

праві визначалися такі умови дійсності договору: законність договору, вільне волевиявлення сторін, правоздатність і дієздатність сторін договору, визначеність змісту договору, форма договору, реальна можливість виконання договору [65, с. 149–151].

Іншу думку поділяє Р.А.Майданик, який вважає, що ще з часів римського права для зобов'язання існували лише дві умови дійсності: зобов'язання не повинно бути аморальним, а також фактично та юридично здійснюваним. Сучасна цивілістика, на думку вченого, виходить з аналогічних позицій – об'єкт зобов'язання повинен володіти чотирма рисами: корисність, означуваність, фактичну та юридичну можливість [54, с. 237].

В сьгоднішніх умовах про дійсність правочинів можна говорити, спираючись на положення ст. 203 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Так, правочин є дійсним за умови дотримання наступних умов: «зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам; особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності; волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі; правочин має вчинятися у формі, встановленій законом; правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним; правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей» [146]. При недотриманні зазначених умов правочин вважатиметься недійсним та нівелюватиме зміст правовідносин для його учасників.

Тобто, правочином є правомірна дія, що вчиняється з метою досягнення дозволеної законом мети. Такою метою, для прикладу, може бути набуття майна у власність (при укладенні договору купівлі–продажу), передача майна в оренду, надання послуг. При цьому, правочин може характеризуватися такими ознаками, як свідомі дії (це завжди вольовий

акт), правомірні дії (дії вчиняються відповідно до закону), спеціальна спрямованість на виникнення, зміну чи припинення певних цивільних прав та обов'язків, що пояснюється наявністю правової мети [34, с. 66].

Правомірність правочину може також обґрунтовуватись відповідністю складових елементів (суб'єктів, форми, змісту тощо) вимогами ст. 203 ЦК України, іншим приписам закону, що визначають чинність самого правочину. Правочин наділений такими юридичними властивостями, що забезпечують його учасникам законність вчинюваних дій, а також юридичну силу досягнутого правового результату [26, с. 22].

З приводу дійсності правочину дискусія ведеться також Р. І. Таш'яном, який вважає, що термін «існування» правочину може пояснюватися недосконалістю законотворчої техніки, посилаючись на п.п. 6.1.5 Правил повітряних перевезень пасажирів [135, с. 100]. Логічним продовженням дійсності, на думку науковця, є проблема обов'язковості правочину [135, с. 52], яка обумовлена у першу чергу автономією волі його учасників, а не положеннями позитивного права [135, с. 50]. Презумпція правомірності правочину (припущення особи про правомірність дій при вчиненні правочину) також є важливою гарантією реалізації прав учасниками цивільних правовідносин [144, с. 203].

З наведених вище положень можна зробити висновок про те, що обов'язковість правочину співвідноситься з таким поняттям, як «презумпція правомірності правочину», нормативне означення якої окреслюється у ст. 204 ЦК України: «правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним» [146].

Та чи є правомірність ознакою будь-якого правочину чи лише свідчить на користь дійсності правочину? Дане питання виникає з огляду на те, що не завжди правочин є «бездоганим» юридичним фактом. Вже на момент його вчинення або в процесі виконання виникають правові питання щодо відповідності до вказівки закону, або ж існування правочину

піддається сумнівам самими учасниками або заінтересованими особами. Такий правовий антагонізм породжує необхідність звернення до питання правової природи недійсного правочину.

З приводу питання недійсності правочинів розмірковував Р. І. Таш'ян, який вважає, що категорія «недійсності» пов'язана з відсутністю відповідних юридичних наслідків, які б могли настати при нормальному розвитку суспільних відносин, проте такі наслідки не настали з огляду на наявність певних перешкод суб'єктивного чи об'єктивного характеру [135, с. 54]. Водночас, Принципами Європейського контрактного права передбачена гнучка модель недійсності, оскільки правочин, що порушує обов'язкові правила, може бути визнаний таким, що не діє, підлягає зміні, має часткову дію, діє у повному обсязі (пункт 2 ст. 15:102) [135, с. 182; 98].

Менш альтернативну позицію у даному питанні займає український законодавець у ст. 215 ЦК України. Згідно зі змістом даної статті, «підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин)» [146].

Отже, законодавець поділяє недійсні правочини на нікчемні правочини, якщо така недійсність встановлена законом, а також оспорювані правочини, якщо один із учасників правочину чи заінтересована особа, на яку впливають наслідки правочину, заперечує дійсність такого на підставах, що передбачені законом. Це питання також

вирішується у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», згідно з якою «нікчемні правочини – якщо їх недійсність встановлена законом, та оспорювані, якщо їх недійсність прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує їх дійсність на підставах, встановлених законом» [113].

Деякі вчені вважають, що нікчемний правочин передбачає найсуворіші правові наслідки, в той час як оспорюваний правочин знаходиться між нікчемністю та абсолютною дійсністю правочину [135, с. 160].

Вчений Є. О. Харитонов обґрунтовував недійсність правочину як дії суб'єктів цивільного права, які спрямовані на встановлення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків, проте не породжують бажаних юридичних наслідків, що пояснюється невідповідністю вчинених дій вимогам закону. Тобто дія, яка з першого погляду нагадує правочин, не відповідає вимогам закону, які встановлюються для правочину. Проте правочин не є юридично байдужим фактом, так як з його вчиненням пов'язується виникнення певних наслідків [144, с. 213].

Правочин та недійсний правочин у юридичній літературі може пояснюватись й різною правовою природою. Правочин полягає у досягненні або можливого досягненні бажаного юридичного результату, натомість недійсний правочин такий результат не створює або ж визнається недійсним судом (у випадку оспорюваного правочину) [24, с. 222]. Деякі вчені схиляються до думки, що недійсний правочин є правопорушенням, пояснюючи це тим, що недійсність може наставати за певні порушення закону, поділяючи правочини на абсолютно недійсні (нікчемні) та відносно недійсні (оспорювані) [27, с. 320].

Відносна недійсність, з точки зору Р. І. Таш'яна, зумовлюється невідповідністю правочину певній умові дійсності, що встановлюється

задля охорони інтересів осіб. Абсолютна недійсність передбачає невідповідність правочину умовам дійсності, що встановлені з метою охорони публічних інтересів. При цьому, на думку вченого, «сутність відносної недійсності може призвести до, на перший погляд, парадоксального висновку, що правочин є недійсним стосовно певного кола осіб, але залишається дійсним щодо інших» [135, с. 122]. Вченим вироблене власне розуміння недійсного правочину як «дефектного юридичного факту, за яким правопорядок відмовляється визнавати юридичне значення» [135, с. 84].

Цивілістка З. В. Ромовська вважає, що правочини можна поділити на дві групи, з огляду на відступ їх від закону. До першої групи відносяться правочини, що порушують правові заборони, тому їх вчена називає протиправними. До другої групи відносяться правочини, учасники яких знехтували відповідними рекомендаційними нормами закону, певними перешкодами. Такі правочини не є наслідком невиконання юридичного обов'язку, а тому, на думку вченої, не є протиправними [125, с. 373].

У цьому ж напрямку розмірковує І. В. Спасибо–Фатеева, яка вважає, що вчинення правочинів з дефектами є ненормальним правовим явищем, адже правочини з вадами форми, волі, суб'єктного складу, порядку та змісту укладення, тобто ті, що не відповідають вимогам, визначеним у ст. 203 ЦК України, порушують право. Недійсність правочину, з точки зору вченої, відображається шляхом зіставлення з нормами закону без звернення до суду – у випадку нікчемності правочину, так і судом шляхом з'ясування причин недійсності правочину [131, с. 95].

У дискусію на дану тему вступає І. В. Давидова, яка поділяє дещо іншу правову позицію та вважає, що недійсність припускає, що законом не визнається юридична сила за діями, актами, у тому випадку, якщо вони містять певні дефекти. З точки зору вченої, відмінність дійсних та недійсних правочинів можна пояснити з огляду на такі ознаки, як правомірність або неправомірність дій, а також здатність таких дій

спричиняти відповідні правові наслідки, на які вони спрямовані [24, с. 209]. Існує безліч форм вчинення протиправних дій, правопорушень, однак, з точки зору вченої, не кожен недійсний правочин є протиправною дією та правопорушенням [24, с. 226]. Цивілістка пояснює недійсність дефектністю конкретного правочину, при цьому, недійсний правочин породжує небажані наслідки для учасників правочину (ті, що пов'язані з недійсністю правочину), відмінні від тих, що породжує дійсний правочин [24, с. 226–227]. Очевидно, у такому розумінні вченої дефектність правочину пояснюється в тому числі наявністю у ньому певних вад.

Така думка близька до поглядів Є. В. Євтушенко та Б. Д. Леонова, які обґрунтовують недійсний правочин як такий, що «не має законної сили, не існує, не реальний» [30, с. 117]. Недійсність правочину, на думку вчених, зумовлюється його дефектами (суб'єктного складу, форми, суб'єктного змісту правочину, волі) [30, с. 117]. Прихильником вказаної позиції є також інші вчені, зокрема, Є. О. Харитонов, який виділяє підстави недійсності правочинів, називаючи їх дефектами, зважаючи на суб'єктний склад, волевиявлення учасників, форму, зміст та порядок укладення правочину [144, с. 213].

Слушними тут будуть також приклади розуміння дефектів правочину й національними судами. Дане питання вже підіймається у Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України від 12. 03. 1999 р. № 02–5/111 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними» (із змінами та доповненнями). Зокрема, у Роз'ясненні вказано, що «вирішуючи спір про визнання угоди (правочину) недійсною, господарський суд встановлює наявність тих обставин, з якими закон пов'язує визнання угод недійсними та настання відповідних наслідків, а саме: відповідність змісту угоди вимогам закону, додержання встановленої форми угоди, правоздатність сторін за угодою, у чому конкретно полягає неправомірність дій сторони та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. При цьому обставини, що мають істотне

значення для вирішення спору, повинні підтверджуватись сторонами належними та допустимими доказами відповідно до вимог статей 33, 34 Господарського процесуального кодексу України» [103].

Східний апеляційний господарський суд у Постанові від 10. 09. 2020 р. у справі № 913/322/19 мотивує недійсність правочину «наявністю дефектів його елементів: дефекти (незаконність) змісту правочину; дефекти (недотримання) форми; дефекти суб`єктного складу; дефекти волі – невідповідність волі та волевиявлення» [94].

Наведені вище положення, на нашу думку, можуть мати узагальнене значення і щодо нікчемних правочинів, і щодо оспорюваних правочинів: існують очевидні недоліки на момент вчинення правочину, або ж заперечення дійсності правочину в ході його існування. При цьому, ми переконані, що саме по собі ініціювання визнання правочину недійсним повинне бути спрямоване на захист цивільних прав та інтересів учасників.

Очевидно, для логічності та послідовності даного дослідження слід виокремити єдиний підхід у розумінні «недійсності правочину». На нашу думку, недійсним правочином є такий юридичний факт, який вчинений з певними відхиленнями, які у доктрині цивільного права називають дефектами, вадами, недоліками. Саме такі недоліки позбавляють правочин юридичної сили та вірогідних наслідків, на які розраховували учасники цивільних правовідносин. І хоча недійсний правочин не породжує бажані правові наслідки, він залишається правочином: бажаний правовий результат від такого правочину не настає, а недійсний він в силу наявності певних дефектів.

Зворотнім правовим процесом по відношенню до констатації недійсності правочину є підтвердження його дійсності, «зцілення» дефектів правочину і спростування недійсності, що у даному дослідженні ми розглядаємо як конвалідацію недійсних правочинів. Основоположним завданням конвалідації недійсних правочинів є стабілізація та захист законних прав та інтересів добросовісних учасників цивільних

правовідносин, які прагнуть зберегти та виконувати правочин на умовах, що були визначені при його укладенні.

Термін «конвалідація» має саме латинське походження «convalescere» («зцілювати»); найбільш близьким у семантичному розумінні є італійське означення «convalida» («підтвердження»).

У зв'язку із відсутністю законодавчого визначення виникають певні колізії у праворозумінні та правозастосуванні даного способу захисту. Більше того, даний спосіб захисту нечасто зустрічається у вченнях про недійсні правочини. Спроба здійснити нормативне закріплення терміну «конвалідація» *de lege ferenda* була здійснена у 2021 році, коли на опрацювання у Верховну Раду України був поданий законопроект «Про засади державної політики перехідного періоду», відповідно до змісту якого «під конвалідацією розумілася процедура визнання дійсним нікчемного правочину, недійсність якого встановлена цим Законом» [107]. Проте, у 2022 році вказаний Законопроект був відкликаний з розгляду законодавчого органу України.

То ж, оскільки законодавчого визначення поняття «конвалідації недійсного правочину» станом на сьогодні немає, в доктрині приватного права можна знайти різноманітні спроби сформулювати поняття конвалідації недійсних правочинів.

Конвалідація недійсних правочинів, з точки зору О. С. Погребняк, є «наданням нікчемному правочину юридичної сили з моменту його укладення» [68, с. 140]. Вчена узагальнює, що конвалідація правочину допускається виключно за відсутності будь-яких вад правочину, це не тягне за собою порушення прав та інтересів інших осіб. Особа, що звертається за захистом до суду, не зловживає правами, діючи при цьому у межах здійснення цивільних прав [68, с. 144].

Вступаючи у дискусію на тему поняття конвалідації недійсних правочинів, О. В. Синегубов пропонує розуміння конвалідації недійсного

правочину, «як надання нікчемному правочину юридичної сили з моменту його вчинення» [127, с. 47].

В свою чергу, А. В. Нижний зазначає про те, що «в окремих випадках можливим є «зцілення» (конвалідація) недоліку форми договору, сутність якої полягає в наданні нікчемному правочину юридичної сили з моменту його вчинення» [61, с. 78]. Вчений вважає, що конвалідації підлягають нікчемні правочини, зважаючи на вимоги частини 2 ст. 218 ЦК України, зокрема, щодо додержання письмової форми та у разі відсутності інших підстав для визнання правочину нікчемним [61, с. 78]. Думку А. В. Нижного поділяє В. В. Заборовський, вказуючи на те, що при визнанні правочинів недійсними доцільно враховувати випадки «зцілення» вад правочину, які ще називаються «конвалідація» [32, с. 97]. Деякі вчені розуміють конвалідацію недійсних правочинів як визнання дійсним нікчемного правочину з огляду на недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення [69, с. 122].

До дискусії стосовно розуміння конвалідації недійсних правочинів долучився також О. О. Кот, який пояснював, що «конвалідація правочину по суті означає визнання законом його правомірності шляхом прийняття відповідного судового рішення, виведення такого правочину з числа недійсних і, відповідно, наділення його силою юридичного факту, з яким закон пов'язує настання правового результату» [45, с. 113]. Думку О. О. Кота поділяє Р. І. Таш'ян, який, окрім цього, пояснює конвалідацію недійсного правочину перетворенням недійсного правочину у дійсний. Такий процес вчений вважає зворотнім відносно недійсності [135, с. 70]. Цивілістом висловлена точка зору, яка пояснює синонімічність понять «конвалідація» та «зцілення» правочину, що пояснюється теорію оспорювання та надає змогу пояснити динаміку правочину [135, с. 170-171].

На нашу думку, «конвалідацію» та «зцілення» недійсного правочину можна також пояснити як надання юридичної сили недійсному правочину (і нікчемному, і оспорюваному) з моменту його вчинення.

Своє бачення конвалідації недійсних правочинів надає О. О. Гайдулін, який вважає, що конвалідація нікчемного правочину передбачає надання йому юридичної сили з моменту його укладення. Конвалідація здійснюється шляхом відповідної заяви, яка підтверджує дійсність договору, або мовчання протягом строку позовної давності щодо можливих спорів [21, с. 319].

Втім, цивільне право залишається негарантованим, якщо воно не забезпечене певним правовим засобом захисту. В свою чергу, захист цивільного права пояснюється правомірною реакцією учасників цивільних правовідносин на порушення, невизнання чи оспорювання цивільного права. Метою таких дій є припинення порушення, відновлення або визнання цивільного права, у деяких випадках, компенсація завданої шкоди [144, с. 183]. Тобто право на захист є суб'єктивним цивільним правом відповідної особи, видом і мірою її можливої та дозволеної поведінки задля захисту своїх цивільних прав у випадку їх порушення, невизнання або оспорювання [95, с. 411].

Захист цивільного права завжди здійснюється у певний спосіб. О. О. Кот, посилаючись на судову практику, поділяє думку, що способами захисту цивільних прав є визначені законом матеріально–правові заходи примусового характеру. За допомогою таких заходів здійснюється визнання, поновлення порушених (оспорюваних) прав та вплив на порушника [44, с. 204–205]. З нашої точки зору такі заходи також повинні здійснюватись у межах цивільних прав, що визначені ЦК України.

Так, у відповідності до змісту частин 1 та 2 ст. 13 ЦК України, «цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати

шкоди довкіллю або культурній спадщині» [146]. При цьому, частиною 3 даної статті забороняється вчинення таких дій з наміром завдати шкоди іншій особі, зловживання правом в інших формах [146]. Водночас, як зазначають В. М. Слома та Н. Б. Москалюк, для учасників цивільних правовідносин своєрідною гарантією належного забезпечення прав та інтересів є межі здійснення цивільних прав. При цьому, на думку вчених, реалізація учасниками цивільних правовідносин своїх правомочностей без вчинення порушень прав та інтересів інших учасників свідчить на користь дієвості меж здійснення цивільних прав [130, с. 110–111].

За своєю правовою природою конвалідація недійсних правочинів покликана «зцілити», «відродити» правочин, який був визнаний недійсним, з тим обсягом прав та/або обов'язків, що існували на момент його вчинення. Це, в свою чергу, скеровує до пояснення конвалідації недійсних правочинів як способу захисту прав та інтересів, що надає змогу «зцілювати» вади правочину, які тягнуть за собою недійсність у вигляді нікчемності або оспорюваності. Конвалідацію недійсного правочину можна назвати способом «узаконеного зцілення» недійсного правочину та конструктивного відновлення прав та інтересів учасників цивільних правовідносин [15, с. 86]. Узагальнюючи наведене вище, можна стверджувати, що конвалідація недійсних правочинів є способом захисту, який полягає у сукупності дій учасників, спрямованих на усунення дефектів недійсного правочину у межах здійснення цивільних прав та з врахуванням умов дійсності правочину.

Варто зазначити, що на сторінках юридичної літератури зазначено, що здійснення цивільних прав учасниками цивільних правовідносин повинно здійснюватись добросовісно [148, с. 20], що дає підстави для висновку, що однією із основоположних засад при «зціленні» дефектів недійсного правочину є принцип добросовісності, який у міжнародному означенні розкривається як принцип «естопель» (заборона суперечливої поведінки). До того ж, у відповідності до ст. 3 ЦК України, однією із засад цивільного

законодавства є саме добросовісність [146]. Добросовісність презюмується, допоки не буде доведене протилежне, що вбачається зі змісту частини 5 ст. 12 ЦК України [146]. Таке твердження знаходить своє відображення й у судовій практиці [80].

То ж, на підставі проведеного вище дослідження ми пропонуємо таку авторську дефініцію: «конвалідацією недійсного правочину є надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 13 та ст.203 Цивільного кодексу України» [15, с. 88]. У якості *de lege ferenda* доцільно закріпити дане поняття у ст. 215 ЦК України, доповнивши її частиною 4 вказаного вище змісту [15, с. 88]. В свою чергу, присутність нормативної регламентації даного способу захисту в кодифікованому акті цивільного законодавства окреслить певні можливості учасників цивільних правовідносин «зцілити» вади дефективного правочину та обрати певну модель поведінки.

З нашої точки зору, застосування конвалідації недійсних правочинів потребує дотримання сукупності умов: 1) укладення правочину учасниками цивільних правовідносин; 2) недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність); 3) волевиявлення учасника правочину «зцілити» дефекти правочину (визнати правочин дійсним) у межах здійснення цивільних прав [15, с. 87–88].

У такому розумінні виокремлюється існування дихотомічної пари «причина–наслідок», у якій причиною або підставою є недійсність правочину (в силу наявності певних дефектів), в свою чергу наслідком є вчинення певних дій (бездіяльності, мовчання) учасниками правочину або заінтересованими особами з метою усунення дефектів правочину [15, с. 88].

Отже, ми пропонуємо трактувати зміст конвалідації недійсного правочину за принципом кватерного підходу. Кватерність (з лат. «quattuor» – «чотири») щодо змісту конвалідації недійсних правочинів можна пояснити доведенням наявності наступних елементів: 1) суб'єкт

конвалідації недійсного правочину – включає у себе учасників правочину, інших учасників цивільних правовідносин, яким кореспондоване право «зцілити» дефекти правочину, або ж суд; 2) об'єкт конвалідації становить правочин, який породжує правові наслідки для певних учасників цивільних правовідносин; 3) недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність); 4) сукупність дій учасників цивільних правовідносин, спрямованих на виправлення вад недійсного правочину у межах здійснення цивільних прав [15, с. 88].

Підхід кватерності, на наш погляд, дозволяє забезпечити справедливе та обґрунтоване застосування учасниками цивільних правовідносин саме такого способу захисту цивільних прав та інтересів як конвалідація недійсних правочинів, використання якого пояснюється необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту, що ускладнюється великою кількістю недійсних правочинів, і як наслідок, судових спорів, пов'язаних із захистом прав та інтересів учасників цивільних правовідносин (в тому числі тих, що потребують особливого захисту – малолітніх, неповнолітніх дітей, недієздатних осіб).

Для конвалідації недійсних правочинів ключове значення має такий правовстановлюючий факт як укладений правочин, який тяжіє до правової конструкції ст.638 ЦК України, згідно з якою «договір є укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору» [146].

Цілком влучно з приводу даного питання підкреслює Є. О. Трубаков, який вважає, що недійсний правочин пов'язаний з дефектністю складу договору, тобто його вадами, в той час як неукладеність правочину пояснюється відсутністю одного (або більше) з елементів складу правочину [138, с. 152]. Продовжуючи дану думку, Р. І. Таш'ян вдало наголошує на важливості саме укладеного правочину у процесі конвалідації, пояснюючи це тим, що неукладений правочин не передбачає його конвалідацію, крім завершення його укладення [135, с. 89-90].

Наведені вище міркування авторів є безумовно слухними, адже неукладений правочин не тягне за собою жодних наслідків, а тому не може бути визнаний як недійсний. Розмежування недійсного та неукладеного правочину розглядається й іншими вченими, які розмірковують, що недійсні правочини не включають в себе правочини, що не були укладені [60, с. 530].

В свою чергу, питання недійсності та неукладеності правочину також вирішується у пункті 14 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30. 03. 2012 р. № 5, де вказується, що «суди повинні розмежовувати кредитний договір, який є недійсним у силу закону (нікчемний), або може бути визнаний таким у судовому порядку (оспорюваний) з підстав, встановлених частиною першою статті 215 Цивільного кодексу, та кредитний договір, який є неукладеним (не відбувся), що не може бути визнаний недійсним, зокрема, у випадку, коли сторони в належній формі не досягли згоди щодо хоча б з однієї його істотної умови або зміст яких неможливо встановити, виходячи з норм чинного законодавства (статті 536, 638, 1056–1 Цивільного кодексу)» [112].

Ключове значення тут відіграє зміст частини 2 ст. 639 ЦК України, яка визначає загальне правило щодо факту укладення правочину: «якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася» [146]. Таке праворозуміння відіграє універсальну роль для учасників цивільних правовідносин, адже надає змогу визначити момент вчинення того чи іншого правочину, зважаючи на його природу, а відтак і надає змогу достеменно усунути дефект форми при конвалідації недійсного правочину.

Таким чином, у розрізі даного дослідження правова характеристика конвалідації недійсних правочинів надає змогу визначити її правову природу як способу захисту, що покликаний відновити, «зцілити» недійсний правочин з настанням реальних правових наслідків для учасників цивільних правовідносин шляхом усунення відповідних дефектів.

1.2. Види конвалідації недійсного правочину

З метою глибинного дослідження конвалідації недійсних правочинів, видається доцільним класифікувати її за трьома критеріями: 1) суб'єктним складом; 2) обсягом конвалідації; 3) об'єктом конвалідації.

З'ясування суб'єктного складу конвалідації недійсних правочинів у свою чергу потребує відповіді на питання: хто може конвалідувати недійсний правочин, – самі учасники, чи потрібен спеціальний державний орган, що допоможе надати дійсності недійсному правочину? Вирішення даного питання полягає в ідентифікації певного кола осіб, яким належить право ініціювати конвалідацію недійсного правочину. Очевидно, такими учасниками можуть бути «фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права» [146], що впливає зі змісту ст.2 ЦК України та передбачає коло осіб, які є учасниками цивільних відносин та можуть здійснювати захист своїх цивільних прав та інтересів.

Класична теорія захисту прав та інтересів на підставі рішення суду, яке набрало законної сили, проаналізована у працях З. В. Ромовської, яка вважає, що якщо певний орган державної влади не здатний виконати відповідне рішення суду, або ж ухиляється від виконання, позивач вправі зробити це сам, відповідно до засад справедливості [126, с. 199]. Даному твердженню також кореспондує думка Є. О. Харитонова, який вважає, що

самозахист полягає у тому, що особа своїми власними діями захищає свої права та інтереси. При цьому, вчений характеризує самозахист як такий, що не потребує звернення до суду або іншого органу, який уповноважений здійснювати захист цивільного права та інтересу [144, с. 191].

Так, у доктрині цивільного права існують такі форми захисту як юрисдикційна та неюрисдикційна. Юрисдикційна форма захисту полягає у сукупності дій певних державних органів, що спрямовані на захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права та передбачає судовий захист, захист відповідним органами державної влади, а також захист цивільних прав та інтересів нотаріусом. В свою чергу, неюрисдикційна форма захисту передбачає вчинення дій самостійно особою, спрямованих на захист свої порушених, невизнаних чи оспорюваних прав за правочином, та очевидно виходить зі змісту ст. 15 ЦК України, згідно з якою «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання» [146]. Такі дії безумовно повинні вчинятися у межах здійснення цивільних прав та моральних засад суспільства.

За аналогією така ж класифікація може поширюватися й щодо конвалідації недійсних правочинів, в якій, з нашої точки зору за суб'єктним критерієм можна виокремити юрисдикційну та неюрисдикційну конвалідацію – за своєю правовою природою вони є різними способами захисту.

Термін «неюрисдикційна конвалідація» слід використовувати в юридичній теорії та практиці для позначення способу захисту, при якому учасники правочину самостійно визнають недійсність свого правочину та спільно вживають заходів для його конвалідації без участі суду або інших органів.

Неюрисдикційну конвалідацію можна охарактеризувати певними ознаками: 1) самостійність учасників (усі рішення щодо недійсності правочину та «зцілення» дефектів правочину приймаються безпосередньо

самими учасниками); 2) учасники правочину покладають на себе зобов'язання виправити та усунути недоліки правочину, вчинивши дії для чинності та відповідності правочину вимогам законодавства; 3) дії учасників правочину повинні відповідати нормам закону та не суперечити моральним засадам суспільства; 4) неюрисдикційна конвалідація недійсного правочину не потребує звернення до відповідного органу судової влади чи іншого органу, наприклад, нотаріуса.

Питання неюрисдикційної конвалідації недійсних правочинів досліджувалось деякими українськими вченими, які даний спосіб захисту називають суб'єктивною конвалідацією. Модель конвалідації недійсного правочину суб'єктивно учасниками описує у своїх працях А. В Коструба, наділяючи сторін правом суб'єктивно конвалідувати правочин, якщо сторони досягнуть домовленості, що правочин влаштовує їх в тій формі, в якій він був вчинений з самого початку. При цьому суб'єктивну конвалідацію науковець пояснює тим, що дії сторін доводять іншим учасникам цивільних правовідносин те, що навіть незважаючи на дефекти певного правочину, учасники правочину бажали настання саме таких правових наслідків і в такій формі [40, с.147]. Очевидно, у такому розумінні науковець наділяє учасників цивільних правовідносин повноваженнями самостійно «зцілити» чи «узаконити» недійсний правочин, вчиняючи дії, спрямовані на визнання його наслідків, виявляючи волю до існування такого правочину, навіть не зважаючи на певні дефекти.

Прихильником неюрисдикційної конвалідації виступає також К. О. Єременко, яка вважає, що за умови виконання правочину, а також ухиленні котримсь з учасників правочину від нотаріального посвідчення (або нотаріальне посвідчення було неможливим), право на конвалідацію має бути надано заінтересованому учаснику правочину, незважаючи на те, чи він здійснив надання за правочином чи тільки прийняв надання від іншого учасника [31, с. 15].

На нашу думку, випадки неюрисдикційної конвалідації можна віднайти безпосередньо у ст. 218 ЦК України (з огляду на вказівку про те, що «недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом» [146]), ст.ст. 221–223, 226 ЦК України (з огляду на наявність або відсутність «схвалення»).

Наприклад, малолітня особа А (покупець) уклала в усній формі договір купівлі-продажу з особою Б (продавець), предметом якого є цінний товар, на який не розповсюджується поняття «дрібний побутовий правочин», що визначене ст.31 ЦК України. Батьки малолітньої особи А, дізнавшись про покупку, не вчинили жодних дій, які би свідчили про несхвалення даного правочину чи наявність претензій до продавця. У такому випадку має місце неюрисдикційна конвалідація дефекту суб'єктного складу шляхом схвалення у пасивній формі (бездіяльність, мовчання).

Говорячи про юрисдикційну конвалідацію, варто зазначити, що іноді у передбачених законом випадках конвалідація недійсних правочинів потребує наявності відповідного дозволу органу опіку та піклування або ж посвідчення правочину нотаріусом задля визнання його дійсним.

Зокрема, недоцільно звертатися з позовом до суду щодо визнання дійсним одностороннього правочину, до якого ставиться вимога нотаріального посвідчення, однак такий правочин не посвідчений нотаріально. Якщо цим правочином відображається справжня воля його учасника, проте такий правочин не був посвідчений нотаріально з об'єктивних причин (незалежних від учасника), то вважається за доцільне здійснити нотаріальне посвідчення правочину, а не звертатися до суду [60, с. 554].

Орган судової влади теж може виступати суб'єктом, який конвалідує недійсний правочин, що сформувало більш традиційне уявлення про можливість «зцілення» недійсного правочину. Видається логічним, що

правова визначеність у даному підході зумовлена наявністю у сучасному законодавстві техніко–юридичної конструкції «суд може визнати дійсним правочин», яка безпосередньо закладена у ЦК України, зокрема, у ст. ст. 218, 219, 220, 221, 224, 226 ЦК України [146].

Така точка зору підкріплюється науковим баченням О. О. Гайдуліна, який наголошує на підвищенній ролі судів у конвалідації правочинів, шляхом їх виправлення за ініціативою певного учасника, зважаючи на принцип добросовісності та чесну ділову практику [21, с. 319]. Вчений вважає, що дефект правочину, який пояснює істотну нерівновагу, може бути «зцілений» судами, пояснюючи при цьому, що суд з ініціативи певної сторони має право змінити правочин (його частину) задля відповідності розумним комерційним стандартам [21, с. 320].

На наш погляд, юрисдикційна конвалідація – це процес виправлення недійсного правочину через рішення суду або дії іншого уповноваженого органу (наприклад, органу опіки і піклування), нотаріуса. У цьому випадку вказані органи та особи вирішують, чи наявні підстави для конвалідації та чи є спірні питання, пов'язані з дійсністю правочину. Як правило, юрисдикційна конвалідація застосовується тоді, коли учасники правочину та/або заінтересовані особи не змогли домовитися щодо виправлення недоліків недійсного правочину самостійно, або ж правові непорозуміння потребують втручання відповідного органу державної влади, нотаріуса.

При застосуванні юрисдикційної конвалідації судом останнім встановлюються дійсні обставини вчинення того чи іншого правочину, його виконання, та на основі норм законодавства приймається обґрунтоване та справедливе рішення, вирішуючи при цьому питання «зцілення» правочину. Конвалідація недійсного правочину судом характеризується певними ознаками: 1) «зцілення» правочину здійснює орган судової влади; 2) конвалідація недійсного правочину здійснюється у позовному провадженні з дотриманням принципів цивільного або господарського судочинства; 3) рішення суду, що набрало законної сили,

надає можливість відновити наслідки правочину після усунення підстав недійсності і тим самим «зцілює» відповідний обсяг прав та обов'язків учасників правочину та/або заінтересованих осіб.

Цивіліст А. В. Коструба передбачає можливість конвалідації правочину з дефектом форми судом, що, на думку вченого, «може відбуватись автоматично за допомогою мовчазної згоди інших учасників цивільно-правових відносин, зокрема, наданням кореспондуючих відомостей, які слугують підтвердження існування правочину» [41, с. 173]. Прихильником такої наукової позиції виступає також О. С. Погребняк [68, с. 141], яка також відзначає, що виключно судом можуть бути визнані певні види нікчемних правочинів з вадю суб'єктного складу, вказуючи на ст. ст. 221, 224, 226 ЦК України, а також «інші правочини, вчинені суб'єктами, які не мають достатнього обсягу дієздатності, в разі відсутності схвалення батьків чи осіб, які їх заміщують» [68, с. 142]. Конвалідація нікчемного правочину, на думку Р. І. Таш'яна, може мати місце виключно у випадках, що передбачені законом [135, с. 165].

В свою чергу, А. Г. Ярема зазначає щодо можливості визнання судом дійсними (конвалідації) нікчемних правочинів кореспондуючи до змісту частини 2 ст.219, частини 2 ст.221, частини 2 ст. 226 ЦК України [60, с. 541]. Продовжуючи вказану думку, О. В. Синегубов передбачає шість випадків, що визначені ЦК України, коли допускається конвалідація правочину (визнання нікчемного правочину дійсним). Такими випадками, на думку науковця, є правовідносини, на які поширюється дія ст. ст. 218, 219, 220, 221, 224, 226 ЦК України [127, с.47–50]. Такої ж позиції притримуються А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська, які зазначають про можливість визнання дійсними правочинів, передбачених ст. 218, ст.ст. 219–220, ст. 221, частиною 2 ст. 224, ст.226 ЦК України [62, с. 60].

До того ж, цілком влучно окреслено завдання конвалідації недійсного правочину судом у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів

Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12. 01. 2022 р. у справі № 161/11495/19: «...оскільки сторони усвідомлюють нікчемність правочину в силу припису закону, то метою звернення заінтересованої особи до суду є надання юридичної сили, легітимності такому нікчемному правочину шляхом прийняття про це судового рішення, що і зумовить настання відповідних прав та обов'язків у сторін правочину. Повноваження суду щодо узаконення нікчемного правочину чітко та недвозначно передбачені цивільним законодавством. То ж визнання нікчемного правочину дійсним на підставі рішення суду є можливим у випадках, прямо встановлених цивільним законодавством, тоді цивільні права і обов'язки виникають з рішення суду (частина п'ята статті 11 ЦК України), а без такого рішення суду не існували та не існуватимуть» [79].

Також, Господарський суд Дніпропетровської області у своєму рішенні від 22. 11. 2019 р. справі № 904/3853/19 зазначив наступне: «...суд погоджується з аргументами Відповідача–1 про те, що визнання договору дійсним можливе з підстав, встановлених ст. 218 ЦК України (недодержання письмової форми), ст.ст.219, 220 ЦК України (недодержанні вимоги про нотаріальне посвідчення договору), ст.221 ЦК України (вчинення договору малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності), ст.224 ЦК України (вчинення правочину без дозволу органу опіки і піклування) та ст.226 ЦК України (вчинення правочину недієздатною фізичною особою) ЦК України...» [116].

З нашої точки зору, при конвалідації недійсних правочинів важливе значення відіграє воля суб'єкта цивільних правовідносин спонукати дійсність недійсного правочину у судовому порядку, у протилежному випадку нівелюються правові наслідки за правочином для добросовісних учасників правочину та інших заінтересованих осіб [11, с. 107].

Крім цього, ми вважаємо, що за допомогою методу герменевтичного тлумачення норм цивільного законодавства неюрисдикційній та юрисдикційній конвалідації може підлягати ще ряд інших правочинів, хоча

й про це безпосередньо не зазначено у ЦК України. Герменевтичний метод тлумачення норми права, з точки зору судді Одеського апеляційного адміністративного суду І. П. Косцової, є тим інструментом, який допомагає вирішити проблему подвійного сенсу. Суддя вважає, що крім дешифрування буквального смислу тексту (здійснюється за допомогою лінгвістичного тлумачення), герменевтика дозволяє розкрити зміст правового контексту [43, с. 155]. Також, при тлумаченні правочинів слід виходити з того, що кожне положення правочину повинно тлумачитися, незалежно від їх розташування у тексті правочину, - з урахуванням інших положень [42, с. 157].

Таким чином, можна зробити висновок, що за суб'єктивним критерієм конвалідація недійсних правочинів диференціюється на юрисдикційну та неюрисдикційну конвалідацію недійсних правочинів.

У межах даного дослідження хотілось би також звернути на зміст частини 2 ст. 228 ЦК України, згідно з якою «правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним» [146]. Варто погодитись з думкою вчених, які відносять вказаний правочин до протиправних недійсних правочинів через суспільно небезпечний характер дій винної особи [50, с. 70], відповідно у судовому порядку не можуть завлятися вимоги про визнання такого правочину недійсним, а лише вимоги про застосування наслідків їх вчинення [148, с. 321]. То ж ми вважаємо, що правочин, що визначений частиною 2 ст. 228 ЦК України, не може бути конвалідований.

Окремої уваги заслуговує ст.217 ЦК України, яка дає підстави розмірковувати щодо виокремлення ще одного критерію для поділу конвалідації недійсних правочинів. Так, за обсягом конвалідацію недійсного правочину можна поділити на повну та часткову. Відповідно до ст.217 ЦК України «недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини» [146]. Таким чином, при повній конвалідації

недійсного правочину «зціленню» підлягає правочин в цілому, при частковій конвалідації – «зцілюється» тільки частина правочину, яка містить у собі дефекти.

Крім цього, в юридичній літературі у більшості думки вчених сходяться на тому, що «конвалідуванню» підлягають лише нікчемні правочини, як традиційна модель конвалідації недійсних правочинів. Хоча й щодо нікчемних правочинів думки науковців не є єдиними. А. В. Нижний у свої працях використовував позицію, згідно з якою «зцілення» нікчемного правочину суперечить сутності ідеї нікчемності. Проте науковець, переконаний, що існують певні виключення [61, с. 76], обґрунтовуючи можливість застосування конвалідації нікчемного правочину, укладеного з порушенням обов'язкової форми.

Цивілісти Є. В. Євтушенко та Б. Д. Леонов, вважають, що «автоматична» (*ipso facto*) нікчемність правочину не витримує жодної критики з точки зору гарантій стабільності та передбачуваності цивільних правовідносин» [30, с. 118].

На думку, Р. І. Таш'яна, оспорюваний правочин визнається недійсним тільки у випадку наявності відповідного рішення суду. У випадку відсутності рішення суду, яке набрало законної сили, жоден із учасників правочину не може посылатися на його недійсність. Суд за власною ініціативою не може визнати оспорюваний правочин недійсним, що відрізняє його від нікчемного [135, с. 166-167]. Оспорювання правочинів з точки зору Є. В. Євтушенко та Б. Д. Леонова, має на меті доказування відповідного факту, який відіграє важливе значення для дійсності правочину [30, с. 119].

Це питання не залишилось поза увагою й національними судами. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 29. 03. 2023 р. у справі № 200/6309/19 узагальнив наступне: «Правочин, недійсність якого не встановлена законом (оспорюваний правочин), породжує правові наслідки (набуття,

зміну або припинення прав та обов'язків), на які він був направлений до моменту визнання його недійсним на підставі рішення суду. Оспорювання правочину відбувається тільки за ініціативою його сторони або іншої заінтересованої особи шляхом пред'явлення вимог про визнання правочину недійсним (позов про оспорювання правочину, rescisорний позов)» [83].

Очевидно, дійсність оспорюваного правочину може пов'язуватись з тим, що учасник або інша заінтересована особа може заперечити існування правочину на будь-якому етапі, а слідом і поставити під сумнів правочин, як юридичний факт, в той час як нікчемний правочин визнається недійсним вже з моменту його вчинення з огляду на вказівку закону та наявність певних дефектів.

Ми також схилиємось до думки, що конвалідації підлягають не лише нікчемні, а й оспорювані правочини та поділяємо точку зору Р.І.Таш'яна, який вказував на дві моделі конвалідації: конвалідація нікчемних правочинів, яка закріплена у чинному законодавстві України, друга модель знайшла своє зосередження в ряді зарубіжних країн і стосується визнання дійсними оспорюваних правочинів [135, с. 186].

Очевидно, позицію щодо можливості конвалідації широкого кола недійсних правочинів, хоча й не явно, але опосередковано поділяють українські вчені та юристи. Зокрема, О.О.Гайдулін вказував на «класичну форму конвалідації через підтвердження», посилаючись на Принципи УНІДРУА, зокрема: «ст. 3.2.9 РІСС2010 встановлює: якщо сторона, яка має право оскаржити договір, прямо або в неявній формі підтверджує договір після того, як почався перебіг часу для повідомлення про оскарження, його оскарження не допускається» [21, с. 319].

Стосовно оспорюваних правочинів, презумпція правомірності такого правочину може бути спростована у судовому порядку. Тобто така презумпція існує в момент вчинення правочину, так як правочин не порушує вимог чинного законодавства. Однак в подальшому

правомірність правочину може бути заперечена одним із учасників правочину або іншою заінтересованою особою, тому правочин може бути визнаний недійсним [144, с. 203].

Отже, правочин може бути оспорюваним за наявності у сукупності таких умов: 1) законом не передбачена недійсність такого правочину; 2) один із учасників правочину або заінтересована особа заперечує дійсність правочину (в тому числі на підставах, визначених законом) [147, с. 191].

Здавалось би, укладаючи правочин та бажаючи його збереження, учасники могли б, для прикладу, закладати у зміст самого правочину (додаткового договору) застереження, згідно яких заборонялось заперечувати в подальшому дійсність правочину. Проте така теоретична конструкція є суперечливою, оскільки жодна особа не може бути заздалегідь позбавлена права звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, а також кожна особа у цивільних правовідносинах наділена правом вільно розпоряджатися своїми правами в межах, визначених ст. 13 ЦК України [146].

Це дає підстави вважати, що презумпція незаперечення правочину є ефемерною, адже, по–перше, суперечить основним засадами цивільного законодавства, по–друге, варто враховувати, що правочин може розповсюджуватись й на інших осіб, по–третє, учасники правочину не можуть бути цілком переконані у взаємно добросовісних намірах та умовах об’єктивної дійсності.

У даному науковому дослідженні ми вважаємо за доцільне розглядати конвалідацію недійсних правочинів загалом, де базовим критерієм для розмежування слугуватиме поділ недійсних правочинів на абсолютно недійсні (нікчемні) та відносно недійсні (оспорювані). Тому, на нашу думку, при дослідженні конвалідації недійсних правочинів її можна також поділити за таким критерієм як об’єкт конвалідації на: 1) конвалідацію

нікчемного правочину (абсолютна конвалідація); 2) конвалідацію оспорюваного правочину (відносна конвалідація).

Однією з умов для застосування права на заперечення дійсності правочину у судовому порядку є реалізація такого права у визначених часових рамках, що у чинному законодавстві України іменується як позовна давність. Якщо позовна давність при пред'явленні позову щодо визнання недійсним правочину не буде поновлена в силу наявності об'єктивних обставин, такий правочин буде конвалідований (визнаний дійсним) з моменту вчинення.

Слушним вирішенням даної проблеми є закріплення положення про те, що відсутність оспорення правочину протягом позовної давності слід вважати схваленням уповноваженою на те особою та позбавляє таку особу в подальшому на подання такого позову [135, с. 186].

Отже, у цьому випадку відносна конвалідація недійсного правочину пояснюється тим, що в силу наявності умов для визнання правочину недійсним уповноважена на це особа не скористалася своїм правом на оскарження чи заперечення дійсності у встановлені законом строки, виконуючи при цьому умови правочину. Іншим прикладом може слугувати випадок, коли недійсний правочин, хоча і вчинений з дефектами, проте ні учасниками, ні заінтересованими особами не заперечується його існування: учасники або продовжують виконувати його умови, або ж приймають його наслідки. Це, свого роду, теж можна пояснити, як «схвалення» правочину суб'єктивно його учасниками.

Відносна конвалідація недійсного правочину може поширюватись й на випадки, пов'язані з фактом визнання судом правочину дійсним. З цього приводу А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська розмірковують над питанням, чи може такому рішенню суду надаватись преюдиційний характер, та чи може цей правочин заперечуватись у суді, однак з інших підстав [62, с. 70]. У випадку існування інших підстав для недійсності даного правочину, на думку вчених, судове рішення, що має

преюдиційний характер (про визнання правочину дійсним), унеможливить покликатися на інші підстави для недійсності цього правочину, а також визнання його недійсним у судовому порядку – до скасування рішення суду про визнання правочину дійсним [62, с. 71]. Таку юридичну модель «зцілення» правочину науковці пояснюють «принципом юридичної визначеності, що є одним із суттєвих елементів верховенства права» [60, с.71]. Очевидно, судова преюдиція пояснюється положенням, що виникло ще з часів римського права – *res judicata* (лат. «вирішена справа»), що означає обов'язковість остаточного рішення правомочного суду, яке набрало законної сили – «що вирішено – вирішено і не може переглядатися до безмежності» [62, с. 71]. То ж цілком раціонально пов'язувати застосування відносної конвалідації до оспорюваних правочинів, з огляду на можливість оскарження діючого та спростування недійсного правочину в судовому порядку.

Ще одним важливим моментом, який не може залишитися поза увагою у дослідженні питання конвалідації недійсних правочинів та викликає дискусійність, є наявність відкладальної або скасувальної обставини. Правочини, що містять відкладальну або скасувальну обставини часто застосовуються у сфері закупівель, коли можливо або вірогідно передбачити певну обставину у майбутньому, то навіть з відкладальною або скасувальною обставиною такий правочин за певних умов може вважатися для його учасників укладеним.

Це обумовлює те, що якщо права та обов'язки за недійсним правочином мали виникнути у майбутньому, такий правочин, на думку Є. О. Харитонова, припиняється судом на майбутній час. Вчений пов'язує це з тим, що ні на момент укладення правочину, ні під час розгляду справи судом щодо визнання правочину недійсним, права та обов'язки за правочином ще не виникли [144, с. 215]. З нашої точки зору, у такому випадку під відкладальну або скасувальну обставину слід закладати не момент укладення правочину, а факт виконання такого правочину – лише

за наявності такого правозастосування можливо скористатися «зціленням» укладеного правочину, сумніви стосовно дійсності якого можливо виникнуть у майбутньому.

Отже, на відміну від консервативного підходу щодо конвалідації лише нікчемних правочинів, можна дійти висновку, що законодавець не позбавляє права учасників правочину за допомогою юрисдикційної або неюрисдикційної конвалідації «зцілювати» й оспорювані правочини. При цьому варто враховувати, що при використанні конвалідації оспорюваного правочину дії учасників цивільних правовідносин не повинні порушувати норми чинного законодавства, не завдавати шкоди іншим учасникам цивільних правовідносин та не порушувати моральні засади суспільства та здійснюватись в межах, що визначені ст. 13 ЦК України.

1.3. Місце конвалідації недійсного правочину серед способів захисту цивільних прав та інтересів

Віднесення конвалідації недійсних правочинів до ефективних та правомірних способів відновлення прав та охоронюваних законом інтересів учасників цивільних правовідносин спрямовує до дослідження місця конвалідації недійсних правочинів серед інших способів захисту.

Говорячи про загальну термінологію, варто відзначити, що правозастосовна практика часто вживає поняття «конвалідації» не лише в сфері цивільних правовідносин, але й в інших приватноправових сферах, зокрема, в сімейному праві. Для прикладу, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 17. 08. 2023 р. у справі № 144/268/20 зазначається: «в залежності від установлених обставин щодо наявності або відсутності вільної згоди ОСОБА_3 на укладення шлюбу суду належить зробити висновок щодо його дійсності в контексті положень ст. 40 Сімейного кодексу України.

При цьому суду слід врахувати, що в частині 3 ст. 40 Сімейного кодексу України передбачена можливість конвалідації шлюбу, зареєстрованого без вільної згоди сторін. Так, у разі встановлення на момент розгляду справи судом, що відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю, шлюб не може бути визнаний недійсним» [85].

Шлюб не є правочином, оскільки Сімейний кодекс України закріплює поняття останнього як «союз чоловіка та жінки» [128], відтак до нього не застосовуються положення ЦК України про правочини. Такі міркування прослідковуються й у працях Р. І. Таш'яна, проте вчений мислить значно ширше, пов'язуючи походження недійсності правочину від вчення про недійсність шлюбу та вважаючи, що недійсність шлюбу може стосуватися й недійсності шлюбного договору [135, с. 98]. Проте, у даному дослідженні ми розуміємо конвалідацію недійсного правочину як спосіб захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників відповідного правочину.

Варто зазначити, що безпосередньо у статті 13 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04. 11. 1950 р. зазначено, що «кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [109].

Так, у Постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06.11.2023 р. у справі №296/8558/21, судом зазначається наступне: «надаючи правову оцінку належності обраного зацікавленою особою способу захисту, судам належить зважати і на його ефективність з точки зору статті 13 Конвенції. Суть цієї статті зводиться до вимоги надати людині такі міри правового захисту на національному рівні, що дозволили б компетентному державному органу розглядати по суті скарги на порушення положень Конвенції й надавати

відповідний судовий захист, хоча держави – учасники Конвенції мають деяку свободу розсуду щодо того, яким чином вони забезпечують при цьому виконання своїх зобов'язань. Крім того, ЄСПЛ указав на те, що за деяких обставин вимоги статті 13 Конвенції можуть забезпечуватися всією сукупністю засобів, що передбачаються національним правом» [86].

Судова практика виходить із того, що «норми Конвенції в жодному разі не можуть бути підставою для того, щоб залишити без судового захисту особу, чії права порушені, а навпаки - такий захист цій особі забезпечити, що підтверджується відомою латинською максимою: «ubi ius ibi remedium» («де є право, там є й засіб захисту») [83].

З нашої точки зору, конвалідація недійсного правочину є одним із способів захисту цивільних прав та інтересів, що здійснюється в межах, визначених законом та моральними засадами суспільства. Як вже зазначалося раніше, на законодавчому рівні не визначена безпосередньо конвалідація недійсних правочинів, однак учасники цивільних правовідносин не позбавлені можливості застосувати саме вказаний спосіб захисту, маючи на меті забезпечення та збереження прав та обов'язків в обсязі, що виникли на момент вчинення правочину. Цьому кореспондує також зміст ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України, яка надає можливість альтернативного захисту, який не суперечить закону, виходячи зі змісту самого закону або договору [149].

Слід зазначити, що правозастосовна практика судів загальної юрисдикції та господарських судів у резолютивній частині рішень обирає саме такий спосіб захисту права, як «визнання правочину дійсним». З нашої точки зору це можна пояснити тим, що вказаний спосіб захисту невизнаного або оспорюваного права в більшій мірі адаптовується з нормами сучасного законодавства, так як суди здебільшого використовуються термінологію, що зазначена у ст. 16 ЦК України. Натомість, безпосередньо термін «конвалідація» в більшій мірі знаходить своє відображення у мотивувальній частині рішення як спосіб захисту при

обґрунтуванні спростування недійсності правочину та «зціленні» його дефектів. То ж, на нашу думку, в умовах оновлення цивільного законодавства України цілком слушно внести доповнення у частину 2 ст. 16 ЦК України нормами щодо «зцілення» недійсних правочинів, зазначивши серед способів захисту прав та інтересів судом пункт 2–1: «визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину)».

Таким чином, конвалідація недійсного правочину, з огляду на специфіку її правової природи, заслуговує на самостійне місце серед способів захисту цивільних прав та інтересів як органами судової влади, іншими органами, так і серед способів самозахисту.

Особа, яка звертається за захистом своїх прав до суду, не позбавлена права, наприклад, обрати спосіб захисту, що полягає у визнанні правочину дійсним, у сукупності з іншими передбаченими ст. 16 ЦК України способами, обґрунтувавши доцільність такого використання. Таке розуміння альтернативності трактування та можливості обрання способів захисту має на меті всебічність та повноту захисту майнових прав у розрізі ст. 55 Конституції України [37].

Дискусійним питанням є застосування конвалідації недійсного правочину (визнання дійсним правочину) разом із таким способом захисту цивільних прав та інтересів як визнання права власності на нерухоме майно. У судовій практиці існують випадки, коли до суду пред'являється позов про визнання дійсним правочину купівлі–продажу нерухомого майна (дефект форми – порушення нотаріальної форми), разом з позовною вимогою про визнання на такий об'єкт нерухомого майна права власності. Проте у таких випадках у відповідності до вимог ст.392 ЦК України, право власності може бути визнано, якщо відповідне нерухоме майно було набуто учасником правочину раніше на визначених законом підставах [62, с. 68]. Такі підстави законодавець пов'язує з державною реєстрацією права власності. Отже до державної реєстрації такого права – право власності у позивача на відповідне нерухоме майно не виникатиме, а тому

підстави для задоволення позову про визнання дійсним правочину купівлі–продажу нерухомого майна (вчиненого без нотаріального посвідчення) одночасно із визнанням права власності на таке нерухоме майно відсутні [62, с. 69].

Така точка зору побудована, в тому числі на змісті частин 3 та 4 ст. 334 ЦК України, у відповідності до якої «право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону» [146]. При цьому, при визнанні дійсним правочину, який підлягає нотаріальному посвідченню, об'єктом захисту є не відповідне речове право, а належне оформлення відповідного правочину [62, с. 69–70].

Можна зробити висновок, що конвалідація недійсного правочину з одночасним визнанням за позивачем права власності може застосовуватись з урахуванням моменту набуття права власності на нерухоме майно або специфіки набуття права власності на рухоме майно.

Сучасна цивілістика містить й інші поняття, які з нашої точки зору можна назвати способами захисту цивільних прав та інтересів, які не визначені ст. 16 ЦК України. Приклад можна віднайти у ст. ст. 1254, 1257 ЦК України. Так, у ст. 1257 ЦК України вживається поняття «недійсності» заповіту як одностороннього правочину, проте, якщо звернути увагу на зміст ст. 1254 ЦК України, законодавцем вживається термін «відновлення чинності заповіту» [146]. Ймовірно, у такому контексті «відновлення чинності заповіту» можна розуміти як «зцілення заповіту», адже мова йде про співвідношення фактів укладення нового заповіту з попереднім, вже укладеним заповітом.

Зокрема, згідно з частинами 2 та 3 ст. 1254 ЦК України «заповідач має право у будь–який час скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено

пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач склав перед ним» [146]. Принципову позицію з цього приводу займає В.О.Кучер, який вважає, що чинність заповіту не може бути відновлена, якщо правочин є нікчемним з огляду наявний дефект форми (в тому числі нотаріальне посвідчення) [50, с. 130], звертаючись до п.14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ при визнання правочинів недійсними», згідно з якою «норми глави 85 ЦК України «Спадкування за заповітом» не передбачають можливості визнання заповіту дійсним» [106; 50, с. 130].

Це питання також вирішується у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11. 11. 2020 р. у справі № 159/2421/19, в якій вказано, що «аналіз частин другої та третьої статті 1254 ЦК України дозволяє констатувати, що законодавець для випадку, коли заповідачем складено декілька заповітів, передбачив правила, що повинні враховуватися для того, щоб визначити який саме заповіт (заповіти) визначає (визначають) спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкове майно. Такі правила полягають в тому, що: по–перше, внаслідок складення нового заповіту відбувається втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт повністю суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі останнього заповіту; по–друге, внаслідок складення нового заповіту відбувається часткова втрата чинності попереднім заповітом. Тобто, якщо новий заповіт частково суперечить попередньому заповіту, то новий заповіт тільки частково скасовує попередній заповіт і визначення спадкоємця (спадкоємців) і/або спадкового майна відбувається на підставі двох заповітів» [76].

На підставі наведеного ми вважаємо, що з укладенням нового заповіту, конвалідувати попередньо укладений заповіт буде неможливо як первісний, так як він набуде ознак новоствореного правочину, проте з іншої сторони, наведені вище висновки Верховного Суду дають підстави вважати, що застосуванню підлягає конвалідація, що полягає у «зціленні» частини попереднього заповіту, яка не була скасована (часткова конвалідація).

Крім цього, на сторінках юридичної літератури також висловлюються думки щодо порівняння конвалідації з такими правовими поняттями як аналогія права та аналогія закону, застосування звичаїв ділового обороту, а також правила тлумачення правочинів. Ймовірно, такі правові конструкції можуть сприяти подоланню недійсності правочинів та захисту цивільних прав та інтересів.

Так, згідно з ст. 526 ЦК України, «зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться» [146]. Цьому питанню приділялась увага М.Д.Пленюк та А.В.Коструби, які порівнюють вплив звичаїв ділового обороту на правочин з конвалідацією («зціленням») правочину. Використання звичаїв ділового обороту допомагає заповнити прогалини у правовому регулюванні, що виникли, з точки зору вчених, у зв'язку із «недоопрацюванням» сторонами умов правочину, який вони називають «інкрустацією» звичаїв ділового обороту у правочин. На відміну від інкрустації звичаїв ділового обороту, конвалідація недійсного правочину відбувається наданням такому правочину дійсності з моменту його вчинення – суд «зцілює» дефекти правочину, підтверджуючи його здатність до породження наслідків. Конвалідація недійсного правочину відбувається під час його виконання або ж коли правочин вже виконано [67, с. 268–269].

В юридичній літературі також вживаються інші правові категорії, які співвідносяться з конвалідацією: «аналогія права й аналогія закону, які є характерними лише для приватноправових галузей права, можуть бути ефективним способом конвалідації (оздоровлення) як механізму правозастосування, так і всього механізму правового регулювання майнових відносин» [39, с.188]. Таку ж думку у своїх працях підтримав В.М.Орзіх, досліджуючи питання аналогії закону й аналогії права в цивільному праві України [64, с. 85].

Заслуговує уваги також думка, висловлена О.О.Гайдуліним, який у рамках вчення європейського інтерпретивізму, звертав увагу на актуальні конструкції тлумачення правочинів [21, с. 329]. Договірна інтерпретація, з точки зору вченого, не обмежується з'ясуванням недійсності контрактів. Її спрямування полягає у пошуку способів подолання наслідків такої недійсності, якими цивіліст називає підінститути адаптації та конвалідації [21, с. 265].

Таким чином, сфера застосування конвалідації є досить широкою. На наше переконання, конвалідація є універсальним способом захисту прав та інтересів у приватноправових відносинах та спеціальним способом захисту щодо правочинів. Більше того, даний спосіб захисту потребує законодавчого означення *de lege ferenda*.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі проаналізовано та з'ясовано поняття та правову характеристику конвалідації недійсних правочинів, її види та місце серед способів захисту цивільних прав та інтересів.

1. Під конвалідацією недійсного правочину запропоновано розуміти надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 13 та ст. 203 ЦК України. Оскільки в

законодавстві України поняття конвалідації недійсного правочину немає, зазначену авторську дефініцію пропонується закріпити у частині 4 ст. 215 ЦК України.

2. Доведено, що конвалідація недійсного правочину за своєю правовою природою є способом захисту цивільних прав та інтересів, який застосовується у випадку невизнання або оспорювання правочину. Тому запропоновано внести зміни у частину 2 ст. 16 ЦК України, доповнивши її пунктом 2–1 наступного змісту: «визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину)». Учасники цивільних правовідносин вправі самотійно або разом з іншими способами захисту застосовувати конвалідацію недійсного правочину.

3. З'ясовано, що сфера застосування конвалідації є досить широкою, тому конвалідацію можна розглядати як універсальний спосіб захисту прав та інтересів учасників приватноправових відносин, а також як спеціальний спосіб захисту щодо правочину, який спрямований на «зцілення» його дефектів.

4. Доведено, що конвалідація недійсних правочинів може бути застосована при дотриманні таких умов: вчинення правочину, недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність), волевиявлення учасника цивільних правовідносин зцілити правочин.

5. Обґрунтовано, що зміст конвалідації недійсного правочину можна розглядати за принципом кватерного підходу, що включає у себе наступні елементи: суб'єкт конвалідації, об'єкт конвалідації, недійсність правочину (нікчемність або оспорюваність) та юридичні дії учасників правовідносин, спрямовані на «зцілення» дефектів правочину.

6. Класифіковано конвалідацію недійсних правочинів за трьома критеріями: 1) суб'єктний склад; 2) обсяг конвалідації; 3) об'єкт конвалідації.

За суб'єктним складом виокремлено неюрисдикційну та юрисдикційну конвалідацію. Неюрисдикційна конвалідація полягає у

тому, що учасники правочину самостійно визнають недійсність свого правочину та спільно вживають заходів для його конвалідації без участі суду або інших органів. Юрисдикційна конвалідація – це надання юридичної сили недійсному правочину рішенням суду або за допомогою іншого органу. Запропоновані види конвалідації недійсного правочину цілком узгоджуються із положеннями ЦК України. Зокрема, випадки неюрисдикційної конвалідації закріплені у ст. ст. 218, 221–223, 226 ЦК України. Випадки юрисдикційної конвалідації містяться у ст. ст. 218, 219, 220, 221, 224, 226 ЦК України з огляду на наявність у вказаних статтях техніко–юридичної конструкції «суд може визнати дійсним правочин», «наявності згоди органу опіки та піклування».

За обсягом конвалідація недійсних правочинів поділяється на повну та часткову. При повній конвалідації «зцілюється» правочин в цілому. При частковій конвалідації «зцілюється» частина правочину, що містить дефекти.

За критерієм об'єкту конвалідація недійсних правочинів поділяється на абсолютну та відносну. Абсолютна конвалідація застосовується щодо нікчемних правочинів, недійсність яких визначена законом. Застосування відносної конвалідації можливе щодо оспорюваних правочинів.

7. Обґрунтовано висновок, що не усі правочини можуть бути конвалідовані. Згідно з нормами ЦК України правочин, який порушує публічний порядок, не підлягає конвалідації.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ КОНВАЛІДАЦІЇ ОКРЕМИХ ДЕФЕКТІВ НЕДІЙСНОГО ПРАВочИНУ

2.1 Конвалідація окремих дефектів форми недійсних правочинів

Розглянувши загальні положення про конвалідацію недійсних правочинів, вважаємо за доречне у межах другого розділу акцентувати увагу на конвалідації окремих дефектів недійсного правочину.

На сьогоднішній день найбільш обговорюваним питанням у межах досліджуваної теми є конвалідація недійсних правочинів з дефектом форми. Альтернативність у виборі форми правочину закладена нормами міжнародного права як певний стандарт при укладенні правочину та визнається багатьма країнами європейського права.

Для прикладу, у ст. 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі–продажу товарів від 11. 04. 1980 р., для договору купівлі–продажу не ставиться вимога для його укладення чи підтвердження в письмовій формі, або ж підпорядкування іншій вимозі щодо форми. Конвенція передбачає, що договір може бути доведений і будь–якими іншими засобами, в тому числі, свідченнями. В свою чергу, ст. 13 даної Конвенції вказує на зміст письмової форми, яка також передбачає повідомлення телеграфом і телетайпом [104].

Український законодавець також не залишив поза увагою питання регламентації форми правочину як певного взірця поведінки у цивільних правовідносинах. У ст. 205 ЦК України передбачено, що «правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі. Сторони мають право обирати форму правочину, якщо інше не встановлено законом. Правочин, для якого законом не встановлена обов'язкова письмова форма, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків» [146].

У змісті даної статті законодавець застосовує техніко–юридичний прийом, яким ставить в один видовий ряд письмову та електронну форму правочину, що, очевидно, можна пояснити розвитком суспільних відносин у векторі комп'ютеризації та діджитілазації, широкій вживаності інформаційно–комунікативних систем.

Можливість укладення правочинів в електронній формі врегульоване також нормами Закону України «Про електронну комерцію» [105]. Між тим у даному Законі законодавець надає тотожної юридичної сили електронним правочинам та правочинам, укладеним в іншій формі, що передбачена законодавством, та поширює дію і ЦК України, і ГК України на такі правочини, роблячи застереження стосовно неможливості визнання недійсним правочину у зв'язку з його вчиненням в електронній формі, якщо інше не вимагається законом [105]. Деякі вчені вважають, що до нового типу правочинів мають бути віднесені правочини, що пов'язані з використанням інформаційних технологій, надаючи їм назву «ІТ-правочини» [100, с. 114-115].

Повертаючись до досліджуваного нами питання, слід зауважити, що ЦК України передбачає можливість конвалідації недійсних правочинів, що вчинені з дефектом форми.

У доктрині цивільного права та у судовій практиці «зцілення» недійсних правочинів з огляду на ваду форми не є новим явищем. Такий механізм був передбачений ще ЦК УРСР, який містив положення щодо можливості визнання правочинів з дефектом форми дійсними. У частині 2 ст. 47 ЦК УРСР зазначалося про те, що «якщо одна з сторін повністю або частково виконала угоду, що потребує нотаріального посвідчення, а друга сторона ухиляється від нотаріального оформлення угоди, суд вправі за вимогою сторони, яка виконала угоду, визнати угоду дійсною. В цьому разі наступне нотаріальне оформлення угоди не вимагається» [145, с. 17].

Коментар з приводу можливості застосування конвалідації вказаного вище правочину надавався Заступником Голови Верховного Суду України

у 1993 – 2003 роках П.І. Шевчуком, який вважав, що на підставі вказаної статті передбачається право суду визнати такий правочин дійсним, якщо учасники досягли згоди щодо всіх істотних умов, один із учасників частково або повністю виконав правочин, інший учасник ухиляється від нотаріального посвідчення правочину при відсутності визначених законодавством перешкод (в тому числі укладення нотаріально посвідченого правочину з іншою особою щодо предмета зобов'язань) [153, с. 19].

Випадки конвалідації недійсного правочину з огляду на норми частини 2 ст. 47 ЦК УРСР знаходили своє відображення й у судовій практиці. Прикладом може слугувати рішення Печенізького районного суду Харківської області від 31. 01. 2022 р. у справі № 633/168/21, ретроспектива якого поширюється на правовідносини, що виникли у 2003 році (позов щодо визнання дійсним Договору купівлі–продажу № ВУ–460/12–Н від 05. 12. 2003 р., укладений в Східноукраїнській універсальній біржі). У даному рішенні суд зазначав наступне: «відповідно до законодавства, що діяло на момент укладення Договору купівлі–продажу № ВУ–460/12–Н від 05. 12. 2003 р., такий вид договору не мав бути нотаріально засвідченим...У редакції, що діяла на час укладення договору купівлі–продажу вищезазначеної будівлі, в самому Законі України «Про товарну біржу» не передбачалися правові наслідки у вигляді недійсності договору, укладеного та зареєстрованого на біржі, у разі порушення вимог, встановлених ст. 15 цього закону до біржової операції, як щодо допуску товарів до обігу на біржі, так і щодо прийняття у члени біржі» [120].

Очевидно, правочин, який укладений на товарній біржі без відповідного нотаріального посвідчення міг бути конвалідований учасниками у судовому порядку, за умови, що він відповідав нормам чинності правочину, що визначалися ЦК УРСР. Станом на сьогоднішній день такі положення втратили свою актуальність та стають у розріз із

сучасною редакцією Закону України «Про товарні біржі» та чинного ЦК України.

Разом з тим, у нинішній редакції ст. 205 ЦК України законодавець не є цілком категоричним у виборі форми правочину, адже учасникам цивільних правовідносин надається право обирати (з врахуванням вимог закону) ту чи іншу модель поведінки при виборі зовнішнього обрамлення правочину, в тому числі і мовчання як форму пасивної поведінки. Очевидно, це може свідчити на користь того, що правочин, який з огляду зовнішній прояв, є нікчемним, потенційно може бути конвалідований його учасниками. Такій думці кореспондує й зміст деяких інших статей ЦК України, в яких більш детально розкривається «зцілення» форменого дефекту недійсних правочинів. Це передбачено зокрема у ст.ст. 218, 219, 220 ЦК України.

Норми цивільного законодавства, які передбачають визнання дійсними правочинів з дефектом форми, є виправданими, оскільки ціллю такого способу є захист цивільних прав та інтересів особи, що добросовісно виконує правочин. Європейська судова практика також виходить з можливості зацікавленими особами звертатися до суду щодо визнання правочину дійсним [50, с. 127–128]. Однак, для визнання правочину з дефектом форми дійсним не достатньо посилатися на таку підставу для його нікчемності, важливим є досягнення учасниками правочину згоди щодо усіх істотних умов, що може бути підтверджене письмовими доказами. В іншому випадку такий правочин буде неукладеним, тому і вимога про визнання його дійсним буде безпідставною [50, с. 134].

Зокрема, у сучасній доктрині цивільного права та й у правозастосовній практиці часто увага науковців зосереджується на частині 2 ст. 218 ЦК України. Згідно з даною статтею, «якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна із сторін вчинила дію, а

друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема, шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним» [146].

Конвалідація нікчемних правочинів, укладених з дефектом форми, була об'єктом детального дослідження А. В. Нижного, який зауважує, що буквально тлумачення ст. 218 ЦК України дає підстави вважати, що конвалідація нікчемного правочину є правом, а не обов'язком суду, у випадку додержання визначених законом вимог [61, с. 77]. З метою усунення колізій у правотрактуванні, науковцем цілком слушно запропоновано викласти дану норму у наступній редакції: «якщо правочин, для якого законом встановлена його недійсність у разі недодержання вимоги щодо письмової форми, укладений усно і одна із сторін вчинила дію на його виконання, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору визнається судом дійсним» [61, с. 77].

За загальним правилом недодержання вимоги щодо простої письмової форми правочину породжує презумпцію дійсності правочину у випадку, якщо нормою закону не ставиться вимога, яка пов'язує недодержання форми правочину з його недійсністю. Проте порушення простої письмової форми має негативні наслідки для учасників правочину, що полягають у тому, що у випадку заперечення учасниками правочину факту його вчинення (оспорювання окремих частин правочину), судові рішення не може ґрунтуватися на показаннях свідків. Визнання вчинення правочину, встановлення його змісту, для прикладу, може бути обґрунтоване письмовими доказами, фіксацією правочину засобами аудіо-, відеозапису [144, с. 224].

У наведеному контексті прикладом може слугувати ст. 547 ЦК України, у відповідності до якої «правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання, вчинений із недодержанням письмової форми, є

нікчемним» [146]. На перший погляд, цілком очевидно, що цією статтею законодавцем надано чітку вказівку щодо вчинення правочину про виконання зобов'язання у письмовій формі.

Винятком із правил є укладення правочину в усній формі, коли один із учасників вчинив дію, а інший учасник прийняв правочин та підтвердив його виконання. У разі виникнення спорів такий правочин може бути визнаний дійсним [144, с. 224]. З нашої точки зору конвалідація у цьому випадку може бути як юрисдикційною (здійснюється судом), так і не юрисдикційною (здійснюється суб'єктивно учасниками правочину).

Наприклад, у випадку невиконання правочину, домовленості між учасниками щодо сплати неустойки були досягнуті у формі додаткового договору до основного правочину, який не був закріплена у письмовій формі. Після порушення умов основного правочину учасник–порушник сплатив штраф, однак після цього бажав повернення штрафу, мотивуючи тим, що усний додатковий договір про сплату неустойки є недійсним. Так як учасники правочину своїми діями (визнання правочину та прийняття його виконання) підтверджують, що між ними виникли правовідносини (права та обов'язки), суд на підставі частини 2 ст. 218 ЦК України може визнати такий правочин дійсним [144, с. 224]. Подібної думки дотримується О. С. Погребняк, яка виокремлювала можливість конвалідації нікчемного правочину з огляду на ст. 546 ЦК України [68, с. 141]. При неюрисдикційній конвалідації недійсного правочину у такому випадку звернення до суду не потребується, адже учасники правочину своїми взаємними діями підтверджують дійсність вказаних вище правочинів.

Питання конвалідації недійсного правочину з дефектом форми було об'єктом дискусії і на сторінках науково–практичних коментарів до ЦК України. Зокрема, в окремих із них зазначається, що вчинення дій за правочином, для якого передбачена письмова форма не є достатнім для визнання такого правочину дійсним. Обов'язковим є дотримання умов, що

визначені частиною 2 ст. 218 ЦК України, а саме, вчинення дій, що свідчать про виконання правочину одним із його учасників, підтвердження вчинення таких дій учасником правочину, підтвердження вчинення дій іншим учасником шляхом прийняття виконання [148, с. 309].

Правова оцінка виконуваності статті 218 ЦК України щодо конвалідації нікчемного правочину надавалася і в правозастосовній практиці. Про це зазначав Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 18. 08. 2021 р. у справі № 305/1468/16–ц: «конвалідація, згідно частини другої статті 218 ЦК України, можлива за наявності таких умов: 1) вчинення однією стороною правочину дії, зокрема спрямованої на виконання правочину; 2) підтвердження вчинення цієї дії іншою стороною, зокрема шляхом прийняття виконання. Визнання дійсним дво– чи багатостороннього правочину (конвалідація) на підставі частини другої статті 218 ЦК України є окремим способом захисту і висновок суду про визнання дійсним має міститися і як в мотивувальній, так і в резолютивній частині судового рішення» [77].

Варто також звернути увагу на позицію Печерського районного суду міста Києва, який у рішенні від 17. 04. 2020 р. у справі № 757/14040/20–ц висловив наступну думку: «як вже зазначалось, раніше Відповідачем не заперечувався факт виникнення між ним та позивачем саме правовідносин зберігання готівки, отже, відповідач не піддає сумніву факт укладення із позивачем договору зберігання, проте в усній формі, тобто фактично не оспорує та не вважає недійсним правочин у зв'язку із недотриманням сторонами вимог щодо письмової форми договору зберігання. Між позивачем та відповідачем станом на дату звернення до суду із даним позовом відсутній будь–який спір щодо дійсності правочину, укладеного сторонами 23. 12. 2019 р. при передачі готівки на зберігання, що, відповідно до положень цивільного законодавства, свідчить про дійсність договору зберігання без дотримання письмової форми його укладення,

адже законом не встановлено недійсності (нікчемності) договору зберігання у разі недотримання його письмової форми» [121]. Наведені вище приклади, очевидно, вкотре свідчать на користь конвалідації нікчемних правочинів з дефектом форми як способу захисту прав та інтересів добросовісних учасників цивільних правовідносин.

Проте, крім простої письмової форми, окремої уваги ЦК України надає додержанню вимоги про нотаріальне посвідчення правочину як односторонньої правової конструкції, так і договору як двосторонньої чи багатосторонньої домовленості.

Розуміння даного правового явища потребує першопочаткового звернення до частини 2 ст. 219 ЦК України, адже останній допускає конвалідацію одностороннього правочину судом у випадку недодержання вимоги закону про нотаріальне посвідчення: «суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила, а нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, яка не залежала від її волі» [146].

З нормами цієї статті кореспондується зміст Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. за № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», в якій звертається увага на те, що суди повинні встановити, чи ставиться до правочину вимога нотаріального посвідчення, причини відсутності нотаріального посвідчення, а також причини ухилення від нотаріального посвідчення (втрачена можливість нотаріального посвідчення), чи відсутні інші підстави для нікчемності правочину [113].

Відсутність нотаріального посвідчення правочину за певних умов може бути компенсована відповідним рішенням суду. При цьому передбачається можливість визнання такого правочину дійсним судом у випадку, якщо суд встановить, що правочин відповідав справжній волі особі, яка його вчинила, а також наявність обставин, які не залежали від волі особи, що перешкоджали нотаріальному посвідченню правочину. З

огляду на вказівку п.4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними», суд також має здійснити перевірку, чи підлягав правочин нотаріальному посвідченню, а також, чи не містить цей правочин умов, що суперечать закону [144, с. 224–225]. Подібна думка висвітлена на сторінках юридичних праць А. В. Нижного, М. П. Ходаківського, Г. В. Юровської [62, с. 61].

У цьому випадку судова преюдиція, на нашу думку, відіграє універсальну роль, адже у випадку наявності рішення суду, яке набрало законної сили, учасники правочину більше не зможуть посилатись на вади правочину.

Також, можливість конвалідації недійсного правочину міститься у частині 2 ст. 220 ЦК України, згідно з якою: «якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається» [146].

Подібну думку можна віднайти на сторінках науково–практичних коментарів до ЦК України, яка пов’язує можливість визнання дійсним правочину, з огляду на вказівку частини 2 ст. 220 ЦК України при наявності одночасно таких умов: сторони домовилися щодо всіх істотних умов правочину (за відсутності домовленості правочин вважається неукладеним), часткове або повне виконання правочину (відмова від прийняття виконання значення не має), встановлення ухилення одним із учасників правочину від нотаріального посвідчення (для визнання правочину дійсним не обов’язково, щоб від нотаріального посвідчення ухилився учасник, який отримав повне або часткове виконання правочину. Адже ухилитися від нотаріального посвідчення частково виконаного правочину може учасник, який виконав правочин, якщо наслідки, які породжує нікчемний правочин можуть бути для нього вигіднішими, аніж

виконання іншим учасником правочину своїх обов'язків). У випадку, якщо суд визнає правочин дійсним, наступне його нотаріальне посвідчення не вимагається [148, с. 310–311], що вкотре свідчить на користь можливості судової преюдиції при конвалідації недійсного правочину з дефектом форми.

Цивіліст Є. О. Харитонов надає судовому рішенням компенсаторного значення, пояснюючи це тим, що за наявності позитивного судового рішення наступне нотаріальне посвідчення не потрібне [144, с. 225].

Якщо добросовісний учасник виконав правочин, а недобросовісний учасник відмовився від його нотаріального посвідчення, закон захищає цивільні права та інтереси добросовісного учасника, кореспондуючи йому право звернення до суду за захистом до суду з метою відновлення порушених прав, зокрема з позовом про визнання правочину дійсним [50, с. 131].

Втім, варто погодитись з висвітленою в юридичній літературі думкою, що у розрізі частини другої ст.220 ЦК України важливою є роль судового рішення, яким, з відновлюється правовий стан юридичного факту, учасники отримують бажані правові наслідки [67, с. 252–253]. Особливість конвалідації недійсних правочинів на підставі частини 2 ст. 220 ЦК України пояснюється тим, що таке «зцілення» здійснюється виключно судом, наявне ухилення одним із учасників правочину від його нотаріального посвідчення, а також повне або часткове виконання правочину. Сукупність вказаних умов надає право суду конвалідувати недійсний правочин. Проте, якщо під час судового розгляду справи всі учасники правочину висловлять небажання нотаріального посвідчення правочину на момент його вчинення, юрисдикційна конвалідація не може бути застосована, адже судом встановлюється саме дефектність даного юридичного факту [67, с. 265].

Такі підходи зараз часто можна зустріти й у судовій практиці при розгляді цивільних та господарських справ. Зокрема, у рішенні

Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 03. 01. 2012 р. у справі №2–1298/11 суд констатував укладення між сторонами договору купівлі–продажу нерухомого майна. Сторони досягли згоди щодо всіх істотних умов, проте вказаний договір не був нотаріально посвідчений. При цьому «суд відмічає, що позивач вчинив всі залежні від нього дії, спрямовані на посвідчення договору купівлі–продажу в нотаріальній конторі, однак у зв'язку з тим, що відповідач ухиляється від явки до нотаріуса, здійснити цього позивач не має змоги, що порушує його майнові права та інтереси» [119].

То ж, на наше переконання, конвалідація недійсного правочину, що охоплюється нормами частини 2 ст.220 ЦК України, допускається при дотриманні наступних умов: учасники цивільних правовідносин у передбачений законом спосіб доведуть наявність згоди стосовно усіх істотних умов правочину, ухилення від нотаріального посвідчення одного із учасників правочину, а також учасники нададуть належні докази повного або часткового виконання правочину.

Разом з тим, дискусійним залишається питання, коли законодавцем ставиться вимога одночасного нотаріального посвідчення правочину та його державної реєстрації. Колізійність даного питання відображена у Постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19. 06. 2013 р. у справі № 6–49цс13, де Суд зазначав: «...при розгляді справи суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій на зазначені положення закону уваги не звернули та не врахували, що договір купівлі–продажу нежитлового будинку в силу ст. 657 ЦК України в редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, підлягав і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, тому не міг бути визнаний судом дійсним на підставі ч. 2 ст. 220 ЦК України, і, відповідно, відсутні підстави для визнання за позивачем права власності на спірне нерухоме майно» [90]. Такі висновки Суду, серед іншого, були побудовані на правовій позиції, яка викладена у п.13 Постанови Пленуму ВСУ від

06. 11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», адже частина 2 ст. 220 ЦК України не застосовується для правочинів, до яких ставиться вимога про нотаріальне посвідчення та державну реєстрацію, оскільки моментом вчинення правочинів, визначених ст.ст. 210 та 640 ЦК України є саме державна реєстрація правочину, тому такі правочини є неукладеними, тому не створюють прав та обов'язків для учасників правочину [90; 113].

Вказані вище судові рішення були об'єктом розгляду А.В.Нижного, М. П. Ходаківського, Г. В. Юровської, які згодом узагальнюють, що протягом тривалого часу суди відмовляли у задоволенні позовів про визнання дійсними правочинів з нерухомістю, у зв'язку із порушенням обов'язкової нотаріальної форми. З 01. 01. 2013 р. ситуація змінилася, коли набрав чинності Закон України № 1878–VI від 11. 02. 2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень»» та інших законодавчих актів України. Даним законом визначений момент переходу права власності за правочином з нерухомістю, що пов'язується з державною реєстрацією самого речового права [62, с. 63]. Вчені переконані, що з 01. 01. 2013 р. певні правочини з нерухомим майном підлягають лише нотаріальному посвідченню, а тому в силу вимог частини 3 ст. 640 ЦК України є укладеними з моменту здійснення відповідного нотаріального посвідчення, натомість право власності на об'єкт нерухомого майна за такими правочинами виникає з моменту державної реєстрації права власності за набувачем, як цього вимагає частина 4 ЦК України [62, с. 64].

У процесі укладення та існування правочину, вчиненого у письмовій формі, можуть виникати також дискусійні моменти, пов'язані з технічними помилками та описками. Відповідно, метою конвалідації є спростування таких технічних моментів та аспектів. Цілком влучною з цього приводу є думка адвоката Є.Морозова, який звертає увагу на те, що наявність формальних помилок під час складання заповіту не спростовує

презумпцію правомірності заповіту та не може свідчити про недійсність (нікчемність) заповіту. Натомість, дійсність заповіту пов'язується з дієздатністю заповідача, заповідач мав право на складання заповіту, що відповідає його справжній волі, підписаний заповідачем власноручно, дотримана вимога щодо письмової форми, посвідчення та реєстрації у передбаченому законом порядку. Адвокат також поділяє думку, у відповідності до якої на користь порушення форми заповіту може свідчити відсутність певних реквізитів, які унеможливають встановити особу спадкодавця, вільність його волевиявлення, особу, яка посвідчила заповіт, час та місце вчинення [58].

На користь вказаних вище міркувань свідчить також позиція, яку займає Р.І.Таш'ян, вказуючи на незначимість порушень, які були допущені нотаріусом при посвідченні правочину, якщо такі порушення не вплинули на зміст правочину. Також вчений поділяє думку, що нікчемність заповіту не пов'язується з посвідченням заповіту нотаріусом не в межах свого нотаріального округу, якщо таке порушення не впливає на форму правочину та не порушує інших вимог про порядок посвідчення заповіту, що визначені ЦК України [135, с. 104]. Очевидно, у такому випадку визнання судом заповіту дійсним (конвалідація заповіту) за умови доведення легітимності істотних обставин, є правомірним способом захисту охоронюваних законом прав та інтересів заповідача та спадкоємців.

Наведений вище перелік можливості конвалідування недійсних правочинів з дефектом форми безумовно не є вичерпним, адже з дотриманням відповідних вимог законодавства та моральних засад суспільства можна конвалідувати більшість правочинів, які виникають між учасниками цивільних правовідносин.

Таким чином, при конвалідації одностороннього правочину з дефектом форми, важливо встановити: 1) справжню волю особи, якою він був вчинений та виконання правочину; 2) при обов'язковості письмової

форми та нотаріального посвідчення, – дотриманню такої умови перешкоджала обставина чи обставини, що не залежали від волі учасника такого правочину. Поряд з цим, якщо мова ведеться про конвалідацію двостороннього чи багатостороннього правочину з дефектом форми, то дослідженню підлягає ряд обставин, так як в залежність ставиться вже не лише суб'єктивне ставлення однієї особи до мотивів та наслідків укладення правочину, а й встановлення факту досягнення згоди учасниками правочину щодо всіх істотних умов, ухилення від нотаріального посвідчення правочину та його причини, обсяги виконання правочину. Такі положення частково перегукуються з точкою зору О.С.Погребняк, яка висловлювала свої думки щодо конвалідації недійсних правочинів [68, с. 141].

Узагальнюючи наведені вище норми чинного законодавства України, судову практику та думки вчених-цивілістів, варто акцентувати увагу на тому, що виправлення дефекту форми повинно супроводжуватися з дотриманням вимог закону та моральних засад суспільства.

2.2. Конвалідація окремих дефектів волі недійсного правочину

Вольовий аспект у цивільних правовідносинах знаходить своє відображення у частині 3 ст.203 ЦК України, згідно з якою «волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі» [146]. З цього приводу В. Котис розмірковувала над поняттями «волі» та «волевиявлення», назвавши їх тими чинниками, що необхідні при укладенні правочинів, оскільки дійсність правочинів повинна поєднувати у собі волю та її зовнішнє вираження [46, с. 178].

Коли поняття «волі» як своєрідного «бастіону» суб'єктивних намірів особи переходить у площину «зовнішнього вираження», мова вже йде про поведінку (волевиявлення) як правомочність певної особи вчиняти ті чи

інші дії в межах цивільних правовідносин, чи утриматися від певних дій [18, с. 120].

З приводу цього тривалий час між українськими вченими–цивілістами ведуться дискусії щодо таких правових явищ як «воля» та волевиявлення». Законодавчого визначення даних понять станом на сьогоднішній день немає, що спонукає звертатися до філософського трактування.

Розуміння волі надає філософський словник за редакцією В. І. Шинкарука, відповідно до якого воля формується в процесі практичної діяльності людини. Вона ґрунтується на усвідомленні власних можливостей суб'єкта, на знанні предметів зовнішнього світу. Провідну роль у досягненні мети відіграє її мотивація [156, с. 71].

На сторінках юридичних енциклопедій також можна віднайти пояснення волі. Цьому питанню приділялась увага Ю. С. Шемчушенко, який вважає, що в законодавстві воля є синонімом волевиявлення учасників правовідносин. Воля суб'єктів психологічно проявляється у виборі варіанта поведінки в межах права. Законність діяльності учасників правовідносин вчений пов'язує з відповідністю волі особи державній волі [155].

На думку, А. С. Бахаєвої оцінює волю та волевиявлення можна розглядати лише у поєднанні [7, с. 186]. Деякі цивілісти, наприклад, О. І. Длугош, пояснюють, що воля особи на вчинення правочину є цілеспрямованим внутрішнім психічним процесом, який спрямований на вчинення певних дій, які породжують виникнення цивільних прав та обов'язків, їх зміну чи припинення. Волевиявлення, з точки зору вченої, є зовнішнім проявом особи у спосіб, що не заборонений законом та є засобом досягнення правової мети правочину. При вчиненні правочину волевиявлення розглядається у поєднанні з волею, адже повинно відповідати правильно сформовані та справжній волі учасника на вчинення правочину [29, с. 10].

Способи волевиявлення, з точки зору вчених, можна згрупувати за трьома ознаками: 1) волевиявлення може проявлятися у формі мовчання; 2) конклюдентні дії, з яких вбачається намір вчинити правочин (непряме волевиявлення); дії вчиняються в усній або письмовій формі (безпосереднє волевиявлення) [8, с. 34–35]. Крім цього, вільність волевиявлення (зовнішній аспект) може означати вчинення правочину учасниками за відсутності будь-якого стороннього впливу, натомість внутрішній аспект – відповідність внутрішньої волі учасника правочину, пояснюється тим, що воля особи, яка вчинила правочин, повністю відповідає умовам такого правочину [10, с. 228]. Коли воля до вчинення правочину як внутрішня ознака та волевиявлення як зовнішній фактор не співпадають, це зумовлює дефективність правочину за вольовим критерієм [17, с. 121].

У відповідності до авторського визначення О. І. Длугош, «дефект волі при вчиненні правочину – відхилення у процесі формування волі учасника правочину внаслідок хибних уявлень, введення в оману з приводу обставин, що мають істотне значення для вчинення правочину, збігу тяжких обставин, які зумовлюють неправильне формування волі або внаслідок обставин, що виключають існування справжньої волі у момент вчинення правочину» [29, с. 6].

Ми погоджуємось з думкою вчених, які поділяють дефекти волі та волевиявлення при вчиненні правочинів на дві групи: 1) внутрішня воля на укладення правочину відсутня; 2) внутрішня воля сформувалась неправильно [8, с. 44]. Прикладом може слугувати правочин, вчинений під впливом помилки, правова регламентація якого знаходить своє відображення у ст.229 ЦК України. Згідно з даною статтею «якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. Істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей майна, які значно знижують його цінність або можливість використання за цільовим призначенням. Помилка щодо

мотивів правочину не має істотного значення, крім випадків, встановлених законом» [146].

Трактування помилки вирішується у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання угод недійсними» від 06. 11. 2009 р. № 9. У пункті 11 даної Постанови під помилкою розуміється неправильне сприйняття особою предмета, суб'єкта, істотних умов правочину, що впливає на волевиявлення, за відсутності якого згідно обставин справи вважалось би, що правочин є неукладеним [113].

У дискусію щодо даного питання вступив І. А. Лаврінченко, який вважає, що формування волі при укладенні правочину під впливом помилки відбувається від впливом таких уявлень, які не відповідають дійсності. Такі помилкові уявлення поширюються на обставини, які відіграють істотне значення для вчинення правочину. На думку вченого, під час укладення правочину під впливом помилки воля суб'єкта відповідає волевиявленню [51, с. 231]. В своїх наукових працях цей науковець доходить до власного розуміння помилки, яка з його точки зору повинна передувати правочину та впливати на факт укладення правочину, адже неможливо спочатку укласти бездоганний правочин, а вже потім покликатися на те, що у ньому міститься помилка. Тобто, на момент укладення правочину помилка вже повинна бути відомою, у протилежному випадку наявний ризик визнання недійсними великої кількості правомірних правочинів [51, с. 231].

Подібної думки притримується Д. В. Боброва, яка пояснює помилку відсутністю справжнього уявлення про певне явище [9, с. 198]. Деякі цивілісти, говорячи про помилку, ставлять у розріз відповідність суб'єктивного сприйняття та об'єктивної дійсності, зазначають про те, що навколишня реальність у свідомості індивіда відображається неправильно [23, с. 9]. З точки зору Н. С. Марценко, помилка розглядається як хибне

припущення, що спонукало учасника, який помилився, вчинити правочин [57, с. 19].

Очевидно, наведені точки зору свідчать на користь недійсності правочину, проте ми вважаємо, що у доктрині цивільного права все ж зустрічаються випадки, які допускають можливість конвалідувати правочин, вчинений під впливом помилки. Цілком слушно з цього приводу зазначає І. В. Давидова, на думку якої єдність волі та волевиявлення є ключовим моментом для визначення правочину дійсним [23, с. 9].

Ми в свою чергу вважаємо, що наведений у ст.229 ЦК України техніко-юридичний прийом «якщо особа помилилася», а також виокремлення «істотного» та «неістотного» значення допускає можливість конвалідування правочину, який вчинено під впливом помилки, як самостійно учасником, так і судом. При цьому, вживаючи термін «істотний», законодавець поширює його на такі правові величини, як «помилка у природі правочину, правах та обов'язках сторін, помилка у властивостях і якостях майна, які значно знижують його цінність або можливість використання за цільовим призначенням» [146], що, на наше переконання, є оціночними поняттями [17, с. 121].

Принципового значення при конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки має вичерпність вказаного переліку, адже на думку В. І. Крата, це пояснюється необхідністю забезпечення стабільності цивільних правовідносин, прав та інтересів добросовісних учасників. Тому, на думку вченого та судді, перелік, що відображений в абзаці 2 частини 1 ст. 229 ЦК, розширювальному тлумаченню не підлягає, тобто є вичерпним [49, с. 37].

Юрист І. А. Лавріненко з метою визначення характеру істотності та поділяючи думку Ф. К. фон Савіньї, поділяв помилки на два види: справжня та несправжня. Несправжня (недійсна) помилка пояснювалась несвідомим вираженням волі, натомість істинна воля відсутня. Цей вид помилки в юридичній літературі отримав назву «аберація», та до нього

відносились описки, обмовки, випадкове вираження волі. Так чи інакше, з точки зору вченого, не може вважатися дією те, що здійснюється без участі свідомості, оскільки саме в цей момент особа не бажала вказаної дії [51, с. 232]. Ключового значення надається моменту виконання правочину. Якщо учасник правочину не вчиняє дій для того, щоб виправити свою помилку, натомість виконує зобов'язання за правочином, відсутні підстави вести мову про аберацію. Однак, якщо учасник правочину після несвідомого вираження волі вчиняє дії задля виправлення помилки, що підтверджується відповідними доказами, залишити таке волевиявлення в силі видається несправедливим [51, с. 233].

З приводу істотності помилки також розмірковувала Д. В. Боброва, яка звертає увагу не на будь-яку помилку, а лише на ту, що має істотне значення, оцінку якій може надавати суд. До помилок, що мають істотне значення, вчена відносила помилку щодо істотних умов правочину, проте помилка щодо мотивів укладення правочину не спричиняє недійсність останнього [9, с. 198–199]. Крім цього, враховуючи обставини справи, питання істотності помилки вирішується відповідним судовим органом з огляду на те, наскільки помилка є істотною для учасників правочину та для правочину загалом [144, с. 222].

Помилка стосовно правової природи правочину, з точки зору В. О. Кучера, є єдиним випадком, коли значення надається помилці в правових категоріях. Інші випадки помилки, наприклад, незнання закону, не мають правового значення. Помилку стосовно прав та обов'язків вчений пов'язує з попередньою помилкою, так як останні визначають зміст правочину – укладаючи правочин з іншою правовою природою змінюються права та обов'язки за правочином, іншими словами зміст правовідношення (наприклад, укладення договору дарування замість договору довічного утримання) [50, с. 156–157]. Вчений також погоджується щодо неістотності помилки щодо мотивів укладення правочину, та, окрім цього, вважає, що не можна назвати помилкою –

виникнення труднощів або неможливість використання речі, що сталося після виконання зобов'язань за правочином якимось із учасників, якщо це не пов'язане з поведінкою протилежної сторони правочину. Цивілістом також не надається правового значення помилці щодо розрахунку корисних наслідків від вчиненого правочину [50, с. 159]. Такі висновки вченим зроблені на підставі Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 06. 11. 2009 р. № 9 [113]. Слідуючи змісту ст. 229 ЦК України, цивіліст переконаний, що помилка у якості речі не впливає на дійсність правочину, проте якщо предмет правочину повинен мати певні та обумовлені якості, однак вони відсутні, відбувається порушення зобов'язань за правочином із настанням відповідних наслідків, що передбачені законом [50, с. 155]. Точку зору щодо значення помилки в юридичних категоріях, що пояснюється помилкою стосовно правової природи правочину, прав та обов'язків сторін за правочином, поділяє також І. А. Лавріненко [51, с. 235].

Інше бачення у розумінні «зцілення» дефекту помилки висвітлює О. О. Гайдулін, на думку якого, «оздоровлення контракту може також відбутися через утрату права на оспорювання. Так, якщо сторона має право оскаржити договір у зв'язку з помилкою, а інша сторона заявляє про готовність виконати договір чи дійсно виконує його так, як це розумілося стороною, що має право оскаржити його, то договір вважається укладеним як це розумілося цією стороною. Інша сторона повинна зробити таку заяву або здійснити таке виконання відразу після отримання інформації про розуміння цього договору стороною, що має право оскаржити його, і до того, як ця сторона розумно вчинила певні дії, покладаючись на повідомлення про оспорювання договору. Після такої заяви або виконання право заперечити договір втрачається і жодна попередня заява про оспорювання не має сили (ст. 3.2.10 PICC–2010)» [21, с. 319–320].

При оскарженні правочину, вчиненого під впливом помилки, третьою особою, учасники правочину можуть визнати факт, що мала місце помилка, проте учасника, який допустив помилку, влаштовує результат правочину, а інший учасник не заперечує проти такого існування правочину та стану речей. У такому випадку учасники конвалідують оспорюваний правочин перед іншими учасниками цивільних правовідносин. Проте, якщо правочином було завдано шкоди особі, яка оспорує правочин, ймовірна ситуація, що конвалідувати правочин не вдасться [67, с. 243]. Очевидно, коли завдана шкода котромусь з учасників правочину або третій особі, «зцілити» правочин не виявиться можливим, адже на момент укладення правочину така шкода була відсутня. В свою чергу, конвалідація недійсного правочину передбачає надання юридичної сили останньому саме з моменту його вчинення, наділяючи його умовами дійсності та відповідності вимогам законодавства та моральним засадам суспільства.

Судова практика теж містить випадки конвалідації правочину, вчиненого під впливом помилки. Прикладом можуть слугувати висновки Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду, викладені у Постанові від 16. 07. 2020 р. у справі № 570/747/17. У даній справі «позовна заява мотивована тим, що правочин вчинено під впливом помилки, оскільки дарувальник при укладенні договору дарування помилявся щодо правової природи правочину та існували обставини, які зумовлюють визнання вказаного договору дарування недійсним» [75]. Проте, Верховний Суд дійшов висновку, що «суд першої інстанції, ухвалюючи рішення про відмову у задоволенні позову, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, повно та всебічно дослідивши наявні у справі докази і надавши їм належну оцінку в силу вимог статей 10, 60, 212 ЦПК України 2004 року, встановивши, що договір дарування підписаний ОСОБА_4 та ОСОБА_2 у присутності нотаріуса, яким встановлено їх особи, перевірено дієздатність,

нотаріусом роз'яснено дарувальнику зміст договору дарування і він був ознайомлений з природою договору дарування, тому заявлені позовні вимоги на підставі статті 229 ЦК України задоволенню не підлягають» [75].

Пріоритетне значення у досліджуваному питанні має критерій «виконуваності» правочину: якщо сторони правочину виконують правочин на первісно укладених умовах, приймають його наслідки, то дефект помилки все таки може бути «зцілений», тобто, конвалідований з огляду на правові положення ст. 229 ЦК України [17, с. 123]. Таким чином, ми вважаємо, що законодавець допускає і не забороняє як юрисдикційне, так і неюрисдикційне «зцілення» оспорюваного правочину, вчиненого під впливом помилки.

Подібним за критерієм дефекту волі юридичним актом є правочин, вчинений під впливом обману, ключова відмінність яких полягає у мотивах.

Мотив обману, на відміну від помилки, є результатом умисних дій одного із учасників правочину, хоча як і при помилці, так і при обмані формування волі відбувається неправильно.

Ми погоджуємось з думкою В. І. Крата, який вважає, що при укладенні правочину, вчиненого під впливом обману, воля особи формується під впливом стороннього фактора, яким виступає обман, тому вчений справедливо відносить даний вид правочину до таких, що містять дефекти волі. Відмінність від помилки полягає у тому, що обманом є цілеспрямоване та навмисне введення в оману особи щодо істотних обставин для вчинення правочину [48, с. 189]. Обман завжди є результатом умисних дій, натомість помилка пояснюється неправильним уявленням про істотні обставини правочину [48, с. 190].

Проте помилку та обман не завжди доцільно розмежовувати за наявним умислом недобросовісного учасника правочину: особа знає про відсутність або наявність певних обставин, а також про те, що якби інший

учасник правочину володів би цією інформацією, він би не вчинив правочин на не вигідних для нього умовах [50, с. 162–163].

Щоб дослідити можливість конвалідування правочину, вчиненого під впливом обману, доцільно звернутися до ст. 230 ЦК України. Згідно з частиною 1 даної статті, «якщо одна із сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення (частина перша статті 229 цього Кодексу), такий правочин визнається судом недійсним. Обман має місце, якщо сторона заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або якщо вона замовчує їх існування» [146].

Ключове значення у досліджуваній нами проблематиці відіграє з'ясування поняття «обману». Опираючись на думку численних вчених–цивілістів, В. В. Заборовський, Р. В. Попович, виробили власне бачення обману як «навмисних дій одного учасника правочину щодо іншого учасника правочину, які полягають у введенні в оману щодо істотних обставин правочину з певною метою. Це одна із підстав визнання правочину недійсним» [33, с. 122]. Подібне трактування обману надається І. В. Дзюбою, яка розуміє обман, як навмисне введення в оману одним учасником правочину іншого задля вчинення правочину та отримання корисливої мети. Формування волі у цьому випадку відбувається неправильно, тому вчена відносить даний вид правочинів до таких, що містять дефекти волі, порушуючи умови дійсності правочинів, що передбачені ЦК України [28, с. 58].

Дефініція «обману» наведена у Постанові Пленуму Вищого господарського суду від 29. 05. 2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», згідно з положеннями якої «під обманом слід розуміти умисне введення в оману представника підприємства, установи, організації або фізичної особи, що вчинила правочин, шляхом повідомлення відомостей, які не відповідають дійсності, або замовчування обставин, що мали істотне значення для правочину

(наприклад, ненадання технічної чи іншої документації, в якій описуються властивості речі)» (3.10) [102]. Цією ж Постановою передбачено, що «у вирішенні спорів про визнання правочинів недійсними на підставі статей 230 – 233 ЦК України господарські суди повинні мати на увазі, що відповідні вимоги можуть бути задоволені за умови доведеності позивачем фактів обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, тяжких обставин і наявності їх безпосереднього зв'язку з волевиявленням другої сторони щодо вчинення правочину» (3.10) [102]. Така правова конструкція дозволяє розмірковувати на користь можливості конвалідації недійсних правочинів, вчинених під впливом обману. Про це свідчить використання таких словосполучень як «вимоги можуть бути задоволені» та «за умови доведеності позивачем фактів обману...».

У межах даного дослідження ми хотіли би також наголосити на відмінності правочину, вчиненого під впливом обману від шикани, яка у розумінні О. О. Кота є такою дією, яка має намір завдати шкоди та містить ознаки зловживання правом, дією, яка вчинена за межами суб'єктивного права [44, с. 118]. Проте, на наше переконання, правочин, вчинений під впливом обману тяжіє до отримання певної вигоди та користі для особи, що ініціює вчинення такого правочину або ж заінтересованих осіб, а не спрямований на заподіяння шкоди учаснику правочину.

Поряд з цим, при розгляді судових справ про визнання правочину, вчиненого під впливом обману, недійсним, встановлюється обман, що є істотним при формуванні волі. Проте, у випадку, коли обман істотного значення не має, учасники дану підставу не вбачають суттєвою, намір визнання такого правочину недійсним відсутній [28, с. 58].

Ми розглядаємо можливість конвалідації недійсного правочину, вчиненого під впливом обману, опираючись на твердження, висловлені В. І. Кратом, виходячи із неможливості довести наступне: 1) факти, які не відповідають дійсності, однак такі обставини є істотними для укладеного

правочину; 2) наявність обману не відповідає волі учасника правочину перебувати у відносинах, породжених правочином; 3) невідповідність обставин дійсності виникла у зв'язку із умисними діями одного із учасників правочину. З точки зору вченого та судді, не можуть вважатися обманом «не втілені у необхідну законом форму (наприклад, відмова продавця від усної обіцянки замінити річ, яка не «підійшла» покупцеві, за відсутності вказівок щодо цього в договорі купівлі–продажу); від обіцянок вчинити протиправні дії (наприклад, відмова від обіцянки незаконно посприяти у вирішенні питання, що цікавить контрагента)» [48, с. 191].

Обман повинен мати місце вже при укладенні правочину та не повинен стосуватися наслідків правочину. І. В. Дзюбою наводиться слушний приклад: «якщо продавець за договором купівлі–продажу стверджував, що у майбутньому відчужуване ним майно значно зросте в ціні, однак цього не сталося, обман як підстава недійсності правочину відсутній. Припущення щодо майбутнього, які виявилися хибними, не можуть визнаватися обманом» [28, с. 59]. Очевидно, за вказаних обставин можна допускати конвалідацію правочину, який був вчинений під впливом обману, проте спростування обставин дозволило підвести такий правочин під загальні умови дійсності. Вченою наводиться ще один випадок, що допускає можливість конвалідації правочину, вчиненого під впливом обману та поширюється на коло осіб, що можуть звернутися до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним. Це пояснюється тим, що лише в особи, яка була обманута, існує уявлення про справжню волю, в той час як зовнішньому сприйняттю такі обставини можуть бути невідомі. Тому часто суди відмовляють у задоволенні позовів про визнання недійсними правочинів, вчинених під впливом обману, які пред'явлені особою – не учасником правочину [28, с. 60].

Такі точки зору зустрічаються у судових рішеннях національних судів при дослідженні питання недійсності правочину, вчиненого під впливом обману. Варто відзначити, що судова практика щодо визначення поняття

обману є усталеною, оскільки такий правовий висновок був викладений у постанові Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 29. 04. 2014 р. у справі № 3–11гс14 та на даний час суди від цього висновку зазвичай не відступають. У цій Постанові Суд зазначив: «...наявність умислу в діях відповідача, істотність значення обставин, щодо яких особу введено в оману, і сам факт обману повинна довести особа, яка діяла під впливом обману. Обман щодо мотивів правочину не має істотного значення. Суб'єктом введення в оману є сторона правочину як безпосередньо, так і через інших осіб за домовленістю. Усупереч наведеному у справі, що розглядається, Вищий господарський суд України дійшов висновку про недійсність правочину (договору іпотеки від 16 червня 2007 року) як такого, що вчинений внаслідок обману позивача щодо мотивів правочину з боку третьої особи компанії «Ай–Еф–Оу СВІС Джі–Ем–Бі–Ейч» (боржника за договором позики від 14 червня 2007 року), яка не є стороною у спірному договорі іпотеки» [91].

На користь можливості конвалідації правочину, вчиненого під впливом обману, також свідчить правова позиція, викладена в Ухвалі Верховного Суду від 18. 03. 2021 р. у справі № 607/25403/19, застосовуючи висновки (*mutatis mutandis*), що викладені у Постанові Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 29. 04. 2014 р. у справі № 3–11гс14. Зокрема, у вказаній справі Суд дійшов висновку: «скаржник не довів належним чином, не обґрунтував належними та допустимими доказами введення його відповідачем в оману стосовно обставин, які впливали на вчинення спірного договору позики, наявності умислу у діях відповідача, істотності значення обставин, щодо яких позивача було введено в оману, і самого факту обману. Спірний договір про надання позики підписаний особисто позивачем на умовах, зазначених у договорі» [141]. Очевидно, не доведення у встановлений законом спосіб наведених судом фактів слугує конвалідацією правочину, якому

першопочатково скаржником був наданий статус недійсного в силу укладення такого юридичного акту під впливом обману.

Загалом процес конвалідації правочину, вчиненого під впливом обману, потребує обережного та ретельного з'ясування та встановлення обставин, що обумовили його недійсність. Конвалідація правочину, укладеного під впливом обману, є складним питанням у юридичній практиці, однак на підставі проведеного нами дослідження ми вважаємо, що шляхом спростування факту обману, умислу одного із учасників правочину, істотності значення обставин, щодо яких особу введено в обману, виконуваності, такий правочин може бути «зцілений», тобто конвалідований, з врахуванням меж здійснення цивільних прав, що визначені ст. 13 ЦК України.

2.3. Конвалідація окремих дефектів суб'єктного складу недійсного правочину

Конвалідуванню підлягають й деякі недійсні правочини з дефектами суб'єктного складу. Згідно з доктриною цивільного права, суб'єктний склад пов'язаний із цивільною правосуб'єктністю учасників, що вчиняють правочин.

Суб'єктами правочину є певні фізичні або юридичні особи, що мають відповідну дієздатність та виражають волевиявлення до укладення того чи іншого правочину. Тому, коли йде мова про конвалідацію окремих дефектів суб'єктного складу правочину, мається на увазі вчинення певних дій задля підтвердження легітимності учасників відповідного правочину, у яких відсутній необхідний обсяг дієздатності на момент вчинення та виконання правочину. З цього приводу В. В. Богатир зазначає, що ключовим моментом у понятті цивільної дієздатності є персоніфікований аспект дій фізичної особи з приводу набуття цивільних прав та їх

здійснення, створення та виконання цивільних обов'язків, та несення відповідальності за невиконання цивільних обов'язків. У зв'язку з цим особа, яка вчиняє правочин, з точки зору вченого, повинна мати сукупність таких «здатностей». Такими «здатностями» характеризується цивільна дієздатність [10, с. 228]. Якщо виявлено, що один із учасників правочину не мав необхідної дієздатності в момент укладення угоди, можуть бути вжиті заходи для виправлення цієї ситуації, наприклад, наявність схвалення, отримання відповідного дозволу, згоди.

Очевидно, такі елементи як «дозвіл», «схвалення» та «згода» є різними поняттями з огляду на норми ЦК України та становлять неабияке значення при конвалідації недійсних правочинів з дефектом суб'єктного складу. Зокрема, ст. 71 ЦК України кореспондує надання дозволу органу опіки та піклування (про це також зазначається у ст. 224 ЦК України), піклувальник має право надати згоду на вчинення правочинів. У відповідності до ст.ст. 221, 222 ЦК України схвалення надається батьками (усиновлювачами) або одним із батьків, опікуном, в той же час ст. 223 ЦК України наділяє також правом схвалення також піклувальника [146].

То ж, одним із правочинів, що містить у собі дефект суб'єктного складу є передбачений ст. 221 ЦК України правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Категорія правочиноздатності «малолітньої особи» знайшла своє законодавче висвітлення у частині 1 ст. 31 ЦК України, згідно з якою «фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має право: 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість» [146]. Як зазначає Ж.Л.Чорна, недосягнення особою віку 14 років (пов'язується із наділенням частковою цивільною дієздатністю), не може свідчити про наявність або відсутність розумової зрілості, а також вольової ознаки малолітніх дітей [152, с. 112].

В свою чергу, згідно з частинами 1 та 2 ст. 221 ЦК України, «правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них, з ким вона проживає, або опікуном. Правочин вважається схваленим, якщо ці особи, дізнавшись про його вчинення, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні. У разі відсутності схвалення правочину він є нікчемним. На вимогу заінтересованої особи суд може визнати такий правочин дійсним, якщо буде встановлено, що він вчинений на користь малолітньої особи» [146].

Як бачимо, законодавець, окреслюючи зміст вказаної вище статті, звертає увагу на таку особливість як «вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності» [146], який би на загальних підставах вважався нікчемним. Водночас, у змісті даної статті вже допускається можливість конвалідування правочину, який може набути статусу нікчемного за допомогою такого елемента як «схвалення» [16, с. 148].

Думки стосовно конвалідації правочинів, вчинених малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, можна знайти й у доктрині цивільного права. Зокрема О. С. Погребняк, виходячи зі змісту ст. 221 ЦК України, вважає, що такі правочини можуть бути визнані дійсними, якщо наявне схвалення батьками, опікунами чи піклувальника. Таке схвалення, яке на думку вченої може бути активним і пасивним, надає юридичної сили правочину. Схвалення правочину пов'язується з відсутністю претензій від батьків (усиновлювачів), опікунів протягом одного місяця. До того, вчена наголошує, що правочини, вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, можуть бути визнані дійсним виключно судом. При цьому, суд має встановити, що такий правочин вчинений на користь малолітньої особи [68, с.142]. Такої ж точки зору притримуються А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська [62, с. 59].

На сторінках юридичної літератури відсутність схвалення пояснюється тільки заявленням претензій іншому учаснику правочину батьками (усиновлювачами), опікуном. Якщо протягом одного місяця такі претензії заявлені батьками (усиновлювачами), опікуном іншому учаснику правочину, такий правочин вважається нікчемним. Натомість, подача претензій батьками (усиновлювачами), опікуном після спливу вказаного місячного терміну вважається схваленням правочину, що тягне за собою виникнення прав та обов'язків, правових наслідків за правочином [148, с. 312]. Бездіяльності (мовчанню) зазначених осіб законодавець об'єктивно надає значення схвалення правочину, тобто його вчинення [60, с. 557]

Подальше схвалення правочину, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, на думку В. О. Кучера, можна пояснити як умову дійсності такого правочину [50, с. 96]. Очевидно, у такому випадку місячний термін та наявність/відсутність схвалення визначеними законом особами є так званою «межею» між дійсністю та недійсністю правочину. За відсутності претензій у вказаний строк правочин вважатиметься схваленим та дійсним *ex tunc*.

Мають місце і випадки, коли допускається пред'явлення претензій із пропуском встановленого місячного строку. У такому випадку заінтересовані особи, які подають претензії (в усній чи письмовій формі), повинні довести, що такий пропуск мав місце з поважних причин, тобто причин, від яких не залежала можливість заінтересованих осіб пред'явити претензію вчасно. У протилежному випадку матиме місце застосування конвалідації у зв'язку із пропуском встановленого строку для заявлення претензії [16, с. 150]. Ми переконані, що дотримання обумовлених вище законодавцем вимог вкотре свідчить на користь можливості застосування як неюрисдикційної, так і судової юрисдикційної конвалідації недійсного правочину.

Досліджуючи дану проблематику, варто звернути увагу на точку зору І. В. Давидової, яка називає дану категорію правочинів умовно «нікчемними», тобто на нормативному рівні такі правочини можуть бути або визнані нікчемними, або визнані дійсними – відбувається їх «зцілення», конвалідація. Серед способів конвалідації правочинів, вчинених малолітніми особами за межами їх цивільної дієздатності вчена зазначає рішення суду, в якому такий правочин визнаний дійсним, а також схвалення правочину уповноваженими на те особами. Вчена звертає ключову увагу на правочини, що пов'язані із захистом прав та інтересів дітей, оскільки така категорія осіб є однією із найбільш вразливих верств населення, особливо, що стосується правочинів, що пов'язані з нерухомістю. При цьому, якщо ж конвалідації не відбулося правочин визнається недійсним з огляду на вказівку закону, тому подальше визнання його недійсності в судовому порядку не потребується [24, с. 259]. Таку ж позицію у свої працях підтримує Н. О. Тищук, вивчаючи питання недійсності правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства [136, с. 223].

Конвалідація правочину, на який розповсюджується норма ст.221 ЦК України, передбачає пріоритетний момент, який полягає у захисті інтересів малолітньої особи [17, с. 150]. На сторінках юридичної літератури досить поширеною є думка, яка передбачає право суду визнати правочин, вчинений малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, дійсним, якщо судом буде встановлено вчинення правочину в інтересах та на користь малолітньої дитини. Користь в такому розумінні пов'язується з отриманням малолітньою дитиною від іншого учасника правочину зустрічного задоволення, що є принаймі не меншим, ніж відчужене нею, призначатись для особистих потреб, бути необхідним, використаним на користь малолітньої дитини без понесення значних додаткових витрат. Така користь також пов'язується з частиною 1 ст. 178 Сімейного кодексу України та невідкладними потребами сім'ї [148, с. 312]. Не залишився

осторонь даного питання також В. О. Кучер, який вважає, що даний правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено його вчинення на користь малолітньої особи [50, с. 96–97].

Конвалідація правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, не є частим явищем у судовій практиці, проте зустрічаються випадки конвалідування правочину національними судами. Так, Апеляційний суд Дніпропетровської області у Рішенні від 02.07.2013 р. у справі № 193/190/13–ц дійшов наступних висновків: «... в даному випадку договір укладено самою малолітньою особою ОСОБА_3, яка з 2009 року самостійно отримує орендну плату у розмірі визначеному договором, та розпоряджається нею, тобто відсутні підстави, за яких колегія суддів могла б прийти до висновку, що оспорюваний правочин порушує майнові права малолітньої особи чи вчинений всупереч її інтересам. З матеріалів справи вбачається, що оспорюваний договір оренди землі укладено малолітньою в письмовій формі, він пройшов відповідну державну реєстрацію, передачу земельної ділянки, якою користується відповідач, здійснено за актом її приймання–передачі від 30.06.2008 року, позивачка, укладаючи договір, не мала необхідний обсяг цивільної дієздатності, однак цей правочин схвалений її матір'ю ОСОБА_4 та вчинений в інтересах малолітньої. Крім того, з моменту укладення, тобто майже сім років, договір виконується належним чином без будь–яких заперечень з боку відповідача чи її матері» [115]. У даному судовому рішенні конвалідація правочину відображається наступним чином: «так, як убачається з матеріалів справи, 20. 02. 2006 р. між малолітньою ОСОБА_3 та СФГ ВЕЛИЧ укладено договір оренди земельної ділянки, який згодом погоджено її матір'ю ОСОБА_4, а згідно ч. 2 ст. 221 ЦК України суд може визнати дійсним правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, лише у разі відсутності схвалення її батьками, а тому доводи апеляційної скарги в цій частині колегією суддів відхиляються» [115].

Крім цього, на сторінках юридичної літератури зустрічається позиція, яка поширюється на випадки, коли дитина проживає тільки з одним із батьків, тоді достатньо згоди останнього на укладення правочину. Даний випадок виключає визнання правочину недійсним з огляду на норми частини 2 ст.177 Сімейного кодексу України [148, с. 311–312], а саме вчинення деяких видів правочинів без дозволу органу опіки та піклування.

При цьому, зміст ст. 221 ЦК України виокремлює такі поняття як «батьки», «усиновлювачі», «опікун», і щодо останнього законодавець виокремлює випадки, на які поширюються норми ст.71 ЦК України [16, с. 150]. Згідно з ст.71 ЦК України, «опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування: 1) відмовитися від прав на майно підопічного, у тому числі речових прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації; 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; 3) вчиняти правочини щодо: об'єкта житлової нерухомості та/або земельної ділянки, на якій розміщений такий об'єкт, власником або користувачем яких є підопічний; відчуження (у тому числі шляхом міни або внесення (передачі) до статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) юридичної особи чи як вступного, членського та/або цільового внеску члена кооперативу), поділу, виділу нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва, майбутнього об'єкта нерухомості, іншого цінного майна, зокрема транспортних засобів, власником якого є підопічний. Піклувальник має право дати згоду на вчинення правочинів, передбачених частиною першою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування» [146].

Тобто, якщо і навіть опікун погодив вчинення правочину малолітньою особою, визначеного ст. 71 ЦК України, проте відсутня згода органу опіки та піклування, можливість конвалідування нікчемного правочину слід розглядати вже у контексті ст. 224 ЦК України, а не ст. 221 ЦК України [16, с. 150], так як участь у конвалідуванні правочину органу опіки та

підкуванні заміняє таку ознаку як «схвалення» іншою правовою категорією – «згода» на вчинення правочину. [146].

Якщо «схвалення» пов'язується як з активною, так і з пасивною поведінкою, то з нашої точки зору «згода» проявляється у сукупності саме активних дій, спрямованих на вчинення правочину, та не може проявлятися у «мовчанні». Так, зі змісту ст. 224 ЦК України вбачається, що «правочин, вчинений без дозволу органу опіки та підкування (стаття 71 цього Кодексу), є нікчемним. На вимогу заінтересованої особи такий правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або підкування» [146].

Визначення того, чи вчинений правочин в інтересах особи, над якою встановлено підкування чи опіку є оціночним поняттям та потребує дослідження у кожному конкретному випадку. При цьому, на сторінках юридичної літератури інтереси особи, над якою встановлено підкування або опіку пов'язують зазвичай з побутовими умовами, лікуванням, вихованням, навчанням тощо. За такими правочинами особі, над якою встановлено підкування чи опіку, повинні надаватись зустрічні майнові блага, які є не меншими, ніж ті, що відчужуються [148, с. 317].

Дискусію з даного приводу продовжує В. О. Кучер, який вважає, що «в окремих випадках закон надає право опікунові вчинити правочин, що виходить за межі дрібного побутового, а підкувальнику дати згоду на його вчинення без дозволу органу опіки та підкування (наприклад, за неможливості отримати такий дозвіл через наявність неробочих днів, коли зволікання під час учинення такого правочину може призвести до завдання шкоди підопічному)» [50, с. 117].

При визнанні такого правочину дійсним ключове значення відіграє встановлення його відповідності інтересам такої особи – навіть при наявності дозволу органу опіки та підкування правочин може порушувати майнові права та інтереси [49, с. 117–119].

Одеський апеляційний суд у Постанові від 18. 10. 2022 р. у справі №522/21663/17 зазначив: «рішення суду, зокрема, мотивовано тим, що ...позивачем не наведено та не надано жодного переконливого та належного доказу, в тому числі копію договору купівлі–продажу від 08. 04. 2016 р., згідно якого вбачалось би, що права неповнолітньої ОСОБА_5 при укладенні оспорюваного правочину були порушені...разом з тим, із змісту вступної частини позовної заяви Приморської райадміністрації про визнання правочину недійсним видно, що вона не містить посилання на те, що позов поданий саме в інтересах неповнолітньої ОСОБА_5 для захисту її житлових прав, не зазначено її прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання чи перебування тощо. Крім того, не зважаючи на те, ОСОБА_5 стала повнолітньою 01. 12. 2017 р., тобто через 15 днів після подачі позову, Приморська райадміністрація та суд першої інстанції її до участі у розгляді справи в якості позивача не залучили, її ставлення до позовних вимог не з'ясували» [89]. Очевидно, зміст статті 224 ЦК України ставить «зцілення» потенційно нікчемного правочину у залежність від наявності двох умов: наявності згоди органу опіки та піклування, а також відповідність інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку та піклування.

Правочини з дефектом суб'єктного складу знайшли своє законодавче висвітлення й у ст. ст. 222, 223 ЦК України. Згідно з частинами 1 та 2 ст. 222 ЦК України, «правочин, який неповнолітня особа вчинила за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, може бути згодом схвалений ними у порядку, встановленому статтею 221 цього Кодексу. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи» [146]. У відповідності до частин 1 та 2 ст.223 ЦК України, «правочин, який вчинила фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності

без згоди піклувальника, може бути згодом схвалений ним у порядку, встановленому статтею 221 цього Кодексу. У разі відсутності такого схвалення правочин за позовом піклувальника може бути визнаний судом недійсним, якщо буде встановлено, що він суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати» [146]. У даних статтях законодавець вже не зазначає так категорично про те, що правочини є нікчемними, натомість допускає недійсність таких правочинів за ініціативою відповідної особи у судовому порядку (оспорювані правочини).

Даною темою також неодноразово цікавились українські науковці, виробивши власне наукове бачення з приводу конвалідації недійсних правочинів, що охоплюються нормами ст.ст. 222, 223 ЦК України. Об'єднання вказаних статей за подібним принципом конвалідування в один видовий ряд пояснюється наявністю у ст.ст.222, 223 ЦК України бланкетної норми до ст. 221 ЦК України, зокрема, що стосується такої юридичної дії, як «схвалення». Цю думку поділяють у свої працях А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська [62, с. 59], В. О. Кучер [50, с. 100]. А. Г. Ярема [60, с. 561-563].

Існує й інша точка зору, у відповідності до якої дія ст. 222 ЦК України не поширює свою дію на правочини, які вчинені неповнолітніми та які набули дієздатності до досягнення 18-річного віку [144, с. 219], адже в силу вимог ст.34 ЦК України, «у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу» [146].

Застосовуючи дедуктивний метод до змісту ст. ст. 222, 223 ЦК України, ми вважаємо, що лише за відсутності факту схвалення, такий правочин може набути статусу оспорюваного, в протилежному випадку правочин може бути самостійно конвалідований учасниками, «зцілений» судом, або ж конвалідований внаслідок спливу місячного терміну (позовної давності).

Очевидно, наведені вище приклади конвалідації дефектів суб'єктного складу недійсних правочинів стосуються правочиноздатності фізичних осіб. Разом з тим, у чинному цивільному законодавстві України зустрічаються випадки, що передбачають можливість конвалідації недійсних правочинів з дефектом суб'єктного складу, що включає в себе юридичну особу або інший суб'єкт господарювання. Таким прикладом є ст. 227 ЦК України, згідно з частиною 1 якої «правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним» [146].

Відповідно до Узагальнення судової практики Верховним судом України «Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 24. 11. 2008 р. «стосовно юридичних осіб судам потрібно мати на увазі, що дія ст. 227 ЦК поширюється на правочини, здійснені юридичною особою, яка не має ліцензії на відповідний вид діяльності. Такі правочини є оспорюваними. Позови про визнання їх недійсними і про застосування наслідків недійсності можуть бути заявлені тільки засновником (учасником) юридичної особи, що не має ліцензії на заняття відповідною діяльністю, державним органом, що здійснює контроль за діяльністю такої юридичної особи, а також прокурором. Умовою для задоволення таких позовів є надання позивачем доказів, які підтверджують, що відповідач знав або згідно із законодавчим актом зобов'язаний був знати про невідповідність правочину вимогам законодавства, тобто що правочин укладений без ліцензії на заняття відповідним видом діяльності» [96].

Поряд з цим, як зазначено у п.3.6 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29. 05. 2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», «правочин вважається вчиненим без ліцензії, якщо на час такого вчинення останню не отримано, або строк її дії закінчився, або ліцензію анульовано (відкликано), або її дію зупинено у передбачених законом випадках. При

цьому не має значення, з яких причин була відсутня ліцензія, а також чи знала або повинна була знати про це інша сторона правочину. У разі коли на момент вчинення правочину юридична особа не мала ліцензії, а на час, коли правочин був виконаний або мав бути виконаний, вона ліцензію отримала, підстави для визнання правочину недійсним відсутні» [102]. Дану правову позицію неодноразово використовували науковці на сторінках своїх юридичних праць, наприклад О. Т. Тур [139, с. 179], А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська [62, с. 162]

З точки зору Є. О. Харитонова, здатність юридичної особи вчиняти правочини не обмежується лише статутними цілями цієї особи, але й вказівкою у юридичної особи відповідного дозволу (ліцензії). При цьому, правочин може бути визнаний судом недійсний, якщо він укладений юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії). Науковець наголошує на непринциповості вини учасників правочину, разом з тим, вважає, що однією з учасників такого правочину завжди має бути юридична особа, акцентуючи на тому, що іншим учасником такого правочину може бути будь-який суб'єкт цивільних правовідносин [144, с. 220].

Оскільки зміст статті 227 ЦК України насамперед пов'язаний з можливістю юридичної особи укладати правочини за наявності відповідної ліцензії (правочиноздатністю), ми все-таки вважаємо, що дану норму доцільно розглядати крізь призму дефектів суб'єктного складу. При цьому, цілком лаконічне викладення даної статті викликає дискусійність вже при зверненні до її змісту: 1) ЦК України не регламентоване вчинення «дозвільного правочину» фізичною особою – підприємцем, як учасником цивільних правовідносин, адже такий суб'єкт господарювання також може займатися ліцензійними видами діяльності; 2) поза увагою залишилися правові питання у регулюванні питання дійсності таких правочинів [18, с. 227].

Буквальне трактування норми зазначеної вище статті, очевидно, передбачає право суду визнати недійсним правочин за умови вчинення такого без наявності відповідного дозволу (ліцензії) з огляду на словосполучення «може бути визнаний судом недійсним». Техніко–юридичний прийом, що полягає у зазначенні одного поняття, а потім у дужках іншого, є поширеною. По відношенню до ст. 227 ЦК України варто вважати, що вказівка у дужках на ліцензію є вказівкою щодо одного із можливих видів дозволів [60, с.567–568].

Згідно зі ст. 91 ЦК України, «юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії)» [146]. Безумовно, питання наявності ліцензії, як одного із можливих видів дозволів займає важливе місце серед правових інструментів у співставленні із застосуванням конвалідації недійсних правочинів.

Якщо звернутися до статті 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», можна виокремити, серед іншого, що ліцензія розкривається «як право суб'єкта господарювання на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню» [110].

У редакції Господарського кодексу України до 04. 03. 2015 р., зокрема у ст.14, ліцензії надавалося визначення «як документу державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов» [22].

Слід також припускати, що наявність такої необхідної умови, як ліцензія, також опосередковано містилось у ст.207 у редакції Господарського кодексу України до 06. 02. 2018 р.: «господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них

господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині» [22].

Сучасне ж праворозуміння ст. 227 ЦК України ймовірно пов'язує необхідний обсяг цивільної дієздатності юридичної особи або іншого суб'єкта господарювання із наявністю певного дозволу (ліцензії) як документу встановленого державного зразка, що, послідовно, надає право відповідній юридичній особі здійснювати певну діяльність. Поряд з цим, зміст ст.227 ЦК України не конкретизує як коло осіб, які можуть бути як і ініціаторами недійсності такого правочину, так і спонукати до «зцілення» відповідного правочину, то ж ми вважаємо, що тут слід керуватися загальними правилами цивільного законодавства щодо визначення учасників цивільних відносин (ст.2 ЦК України) [146]. Багатоманітність суб'єктів конвалідування недійсних правочинів у сфері ліцензування пояснюється наявністю багатьох публічно-правових вимог до здійснення певних видів господарської діяльності, в тому числі й вчинення правочинів, адже наслідки недійсності можуть бути кваліфіковані як такі, що суперечать інтересам держави.

Відтак, з нашої точки зору, при конвалідації правочину, передбаченого ст.227 ЦК України, слід виокремлювати такі складові: 1) обсяг цивільної дієздатності обумовлений наявністю відповідного дозволу (ліцензії); 2) «зцілення» правочину передбачає підтвердження суб'єкта господарювання у його праві вчинення тієї чи іншої діяльності [18, с. 228].

При конвалідуванні недійсних правочинів у сфері ліцензування певних видів господарської діяльності слід враховувати безпосередньо правову природу самого правочину, його предмет, мету, мотив та дію в часі. Має значення встановлення судом обставин укладення правочину: здійснення ліцензійної діяльності, матеріально-технічне забезпечення та обслуговування підприємницької діяльності, підготовка до здійснення

підприємницької діяльності або ж укладення правочину на майбутнє. Тобто, ще одним колізійним питанням при конвалідації недійсних правочинів у сфері ліцензування певних видів господарської діяльності є те, що ліцензія видається не для вчинення будь-яких правочинів, а для здійснення певного виду господарської діяльності у розумінні Закону України «Про ліцензування певних видів підприємницької діяльності». Тому законодавець кореспондує обов'язок наявності у юридичної особи ліцензії з метою укладення правочинів, спрямованих на реалізацію безпосередньо певних дозвільних видів господарської діяльності [18, с. 228].

Такі висновки прослідковуються в юридичних працях А. Г. Яреми, на думку якого «навіть закупівля партії алкогольних напоїв за відсутності ліцензії на відповідний вид підприємницької діяльності не може вважатися порушенням законодавства про ліцензування та бути підставою для визнання правочину недійсним, оскільки такі дії можуть бути кваліфіковані як підготовка до здійснення підприємницької діяльності в майбутньому (після одержання ліцензії чи припинення дії правових програм, що передбачають ліцензування)» [60, с.569]. Даної позиції також притримуються А. В. Нижний, М. П. Ходаківський, Г. В. Юровська [62, с. 164].

Цивіліст Р.А. Майданик вказує на юридичну неможливість об'єкта зобов'язання з огляду на те, що певна дія була заборонена до моменту її виникнення, після виникнення зобов'язання така заборона також зберігалась: «наприклад, особа А. має намір вести діяльність з продажу товарів, які потребують ліцензії, але ліцензії ще не отримала. Вона укладає відповідний договір купівлі – продажу, але під відкладальну обставину, що він набере чинності лише в разі отримання ліцензії. В цьому випадку зобов'язання виникне лише тоді, коли об'єкт стане юридично можливим» [54, с. 237]. Очевидно, така думка вченого зводиться до того, що «зцілення» недійсного правочину потребує також встановлення фактів, які

потенційно можуть бути закладені у зміст відкладальної обставини – ліцензія буде отримана у певні часові рамки, які можуть бути обумовлені в тому чи іншому договорі.

Зокрема, Советський районний суд м. Макіївки Донецької області у рішенні від 27. 05. 2014 р. у справі №269/798/14–ц дійшов наступного висновку: «враховуючи, що закон зворотної сили не має, а розпорядження про затвердження ліцензійних умов набуло чинності лише 12. 11. 2012 р., вбачається, що до цієї дати неможливо було отримати ліцензію, оскільки фактично не існувало умов та підстав її видачі, що підтверджує відсутність необхідності ліцензування діяльності відповідача на дату укладання Угоди, тобто ТОВ «Авто Просто» станом на день укладання Угоди не зобов'язане було отримати ліцензію для здійснення своєї діяльності, оскільки існувала встановлена законом відкладальна умова» [122]. Очевидно, такі висновки суду ґрунтовані на п.3.6 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 29. 05. 2013 р. № 11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», так як даною Постановою, як вже зазначалось вище, серед іншого, зазначено про відсутність підстав для визнання правочину недійсним «у разі коли на момент вчинення правочину юридична особа не мала ліцензії, а на час, коли правочин був виконаний або мав бути виконаний, вона ліцензію отримала» [102]. Очевидно, така підстава може свідчити на користь конвалідації правочину, визначеного ст.227 ЦК України, проте з нашої точки зору, такі дії повинні вчинятись у межах здійснення цивільних прав та з врахуванням принципу добросовісності.

Крім цього, при конвалідації правочину, вчиненого юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії), важливо з'ясувати природу правочину. Ми вважаємо, що якщо правочин безпосередньо не пов'язаний з реалізацією ліцензійної діяльності, а, для прикладу, спрямований на здійснення матеріально–технічного забезпечення та обслуговування підприємницької діяльності, яка потребує ліцензії, підготовку до

здійснення ліцензійної діяльності, то такий правочин може бути «зцілений».

Правочиноздатність юридичних осіб містить ще один суттєвий елемент: часто юридичні особи, ведучи господарську діяльність, наділяють свій виконавчий орган чи представника відповідним обсягом повноважень у сфері вчинення цивільних правовідносин. З огляду на це, у даному дослідженні хотілось би запропонувати також розглянути можливість застосування конвалідації недійсних правочинів з огляду на усунення дефекту повноважень.

Даний дефекту суб'єктного складу був проаналізований юристом В. Фісун, який, досліджуючи питання укладення виконавчим органом юридичної особи правочинів з дефектом повноважень, наголошував, що часто укладаються правочини поза межами компетенції виконавчих органів юридичних осіб, що в подальшому слугує наявністю судових спорів про визнання недійсними таких правочинів, протоколів загальних зборів або ж рішень одноосібних учасників (такі рішення прийняті не самими учасниками, а за відсутності повноважень – відповідними виконавчими органами) [142].

За змістом ст. 92 ЦК України: «юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження» [146]. Також, згідно з ст. 241 ЦК України: «правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у

разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим зокрема у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину» [146].

Наведені норми дають підстави для висновку, що коли мова йде про конвалідацію дефекту повноважень, значення має вже не участь у цивільних правовідносинах лише юридичної особи та її контрагента, але й уповноваженого представника такої юридичної особи. Не виключено, що таким уповноваженим представником юридичної особи може бути і виконавчий орган за статутом.

З точки зору Є. О. Харитоновна, з огляду на норми ст. 241 ЦК України, при представництві з перевищенням повноважень, для особи, яку представляють передбачені два варіанти поведінки: особа схвалює вчинені від її імені дії або ж особа відмовляється від такого схвалення. Схвалення може надаватися шляхом надання відповідної заяви, мовчазною згодою, вчинення конклюдентних дій [27, с. 356].

Варто зазначити, що спроба адаптації терміну «конвалідація» щодо правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень, була здійснена при розробленні Проекту Закону України «Про товариства з обмеженою то додатковою відповідальністю» від 13. 05. 2016 р. Як вбачається з Пояснювальної записки до даного законопроект: «...як раз для таких випадків у ч.2 ст. 241 ЦК передбачена загальна норма, яка дозволяє конвалідацію неукладеного правочину, вчиненого представником з перевищенням повноважень...» [114]. Проте, з нашої точки зору, застосування конвалідації по відношенню до неукладеного правочину входить в розріз з баченням досліджуваного нами питання, яке ми вважаємо за доцільне застосовувати лише до укладених правочинів.

Умови для застосування конвалідації дефекту повноважень можна віднайти у п. 3.3 Постанови Пленуму Вищого господарського суду

України від 29. 05. 2013 р. №11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними», «позов про визнання недійсним відповідного правочину може бути задоволений у разі доведеності юридичною особою (позивачем) у господарському суді тієї обставини, що її контрагент знав або повинен був знати про наявні обмеження повноважень представника цієї юридичної особи, але, незважаючи на це, вчинив з ним оспорюваний правочин (що не отримав наступного схвалення особи, яку представляють)...У зв'язку з наведеним господарському суду слід виходити з того, що контрагент юридичної особи знає (або повинен знати) про обмеження повноважень цієї особи, якщо: – такі обмеження передбачені законом (наприклад, абзацом другим частини другої статті 98 ЦК України); – про відповідні обмеження було вміщено відомості у відкритому доступі на офіційному веб-сайті розпорядника Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців» [102]. Дана позиція також згадується у працях А. В. Нижного, М. П. Ходаківського, Г. В. Юровської [62, с. 170–171].

Особа, яку представляють, з точки зору Є. О. Харитонова, не може вчиняти дії щодо ухилення від схвалення певної частини правочину, укладення якої відповідає повноваженням, якщо така частина правочину може існувати самостійно. З огляду на це, такий правочин може бути визнаний судом частково дійсним (часткова конвалідація), з огляду на норми ст.ст. 217, 240, 242 ЦК України [27, с. 357]. Такої ж думки у своїх працях притримується О. В. Кучер [50, с. 181]. При цьому, А. В. Коструба та М. Д. Пленюк, наступне схвалення правочину уповноваженою особою називають введення до складу додаткового юридичного факту [67, с. 226–227].

Дослідження питання дійсності правочинів у контекст ст.241 ЦК України є більш практичним питанням, аніж теоретичним, і часто до нього звертаються юристи – практики, а також надається правова оцінка органами судової влади України. Знову ж таки, при конвалідації правочину

з дефектом повноважень пріоритетного значення відіграє така правова категорія як «схвалення». Як зазначають автори Юридичного інтернет ресурсу «Протокол UA», «існують дві діаметральні точки зору на цю проблему... якщо зміст та форма договору в момент укладання не суперечить закону, а надалі договір виконаний сторонами то, незважаючи на подальшу недійсність рішення загальних зборів, такий договір є дійсним, а у вимозі про визнання його недійсним слід відмовляти. Відповідно до статті 241 ЦК України у товариства залишається можливість із часом схвалити такий договір, зокрема шляхом прийняття його до виконання та фактичного виконання. З іншого боку...якщо після укладення договору, суд визнає рішення загальних зборів недійсним з моменту його прийняття, то з'ясовується, що у підписанта такого договору був відсутній необхідний обсяг цивільної дієздатності...» [132].

З цього приводу свою позицію також висловила Судова палата у господарських справах Верховного Суду України у Постанові від 12. 07. 2017 р. у справі №910/31610/15: «...отже, сам факт визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства не може слугувати єдиною підставою для висновку про недійсність договору. Проте такий договір може бути визнано недійсним із зазначених підстав у тому разі, якщо буде встановлено, що сама третя особа, контрагент юридичної особи за договором, діяла недобросовісно і нерозумно» [93].

Аспект «волевиявлення» при конвалідуванні правочину, визначеного ст. 241 ЦК України, у випадку визнання такого недійсним, впливає, для прикладу, з аналізу Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16. 05. 2018 р. у справі № 910/1163/17: «враховуючи вище наведені норми права, та те, що судами попередніх інстанцій встановлено наявність обставин про вчинення дій позивача з виконання спірного правочину, що свідчить про схвалення спірного договору в розумінні ст. 241 ЦК України, касаційний суд погоджується з висновками судів першої та апеляційної інстанцій щодо

відсутності правових підстав для визнання недійсним договору купівлі–продажу від 19. 05. 2016 р. № 493/15–31 з додатковою угодою у зв'язку з його вчиненням директором позивача з перевищенням повноважень, оскільки наявні докази наступного схвалення цього правочину юридичною особою» [70].

То ж, дефект повноважень може бути «зцілений», якщо відповідний суб'єкт, який уповноважений на надання певного обсягу повноважень, згодом схвалить такий правочин. Це може відбуватися як формальне схвалення вчинених дій особи, що при вчиненні правочину діяла без відповідного обсягу повноважень шляхом прийняття рішення виконавчим органом суб'єкта господарювання або ж прийняття наслідків за певних правочином, не вчиняючи жодних дій (мовчання). Конвалідація дефекту повноважень дозволяє уникнути негативних наслідків для всіх учасників, на котрих поширюється дія відповідного правочину. Це дозволяє підтримувати стабільність та прогнозованість правових відносин, а також захищає інтереси третіх осіб, які могли розраховувати на дійсність такого правочину.

Отже, узагальнюючи наведені вище положення, варто відзначити, що як у доктрині цивільного права, так і в нормативно–правовому полі допускається та не забороняється «зцілення» нікчемного правочину, який містить у собі дефект суб'єктного складу – як по відношенню до фізичних осіб, так і юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців.

2.4. Конвалідація окремих дефектів змісту та порядку укладення недійсного правочину

Однією з ключових вимог легітимності правочину є відповідність змісту та порядку укладення правочину нормам чинного законодавства та моральним засадам суспільства. Конвалідацію недійсних правочинів, що

містять дефект змісту та порядку укладення, у юридичній теорії та практиці можна пояснити виправленням або усуненням вад, що стосуються внутрішньої суті (змісту) правочину задля збереження його дійсності.

Виходячи із доктрини цивільного права, вади змісту та порядку укладення недійсного правочину можуть полягати у: невизначеності або неоднозначності умов, що ускладнюють або унеможливають розуміння правочину; невідповідності вимогам чинного законодавства або моральним засадам суспільства; неможливості виконання правочину.

Ми вважаємо, що на правочини, укладені з дефектом змісту та порядку укладення, може розповсюджуватися як юрисдикційна, так і неюрисдикційна конвалідація. В той час як юрисдикційна конвалідація у відповідному судовому рішенні надасть змогу встановити справжнє значення умов, щодо яких виникли колізії, неюрисдикційна конвалідація правочину може полягати у перегляді та зміні умов, щодо яких виникають невідповідності та неоднозначності, а також застосуванні презумпцій та правил тлумачення правочину задля з'ясування дійсної природи правочину, без звернення до суду.

Як і цивільне законодавство, так і українські вчені–цивілісти до одного з правочинів, зміст якого не відповідає вимогам закону, відносять фіктивний правочин. У відповідності до ст. 234 ЦК України: «фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним. Правові наслідки визнання фіктивного правочину недійсним встановлюються законами» [146].

Пояснення правової природи фіктивного правочину знайшло своє відображення у п. 3.11 Постанови Пленум Вищого Господарського Суду України від 29 .05. 2013 р. №11 «Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними». Зокрема, пояснюється, що незалежно від того, чи був фіктивний правочин визнаний у судовому

порядку недійсним, він не породжує цивільно–правових наслідків для учасників правочину, оскільки не спрямований на набуття цивільних прав та обов'язків, їх зміну чи припинення [102].

Проте, окрім нормативно–правового поняття, питання життєздатності фіктивного правочину неодноразово досліджувалось у сучасній доктрині цивільного права. О. Т. Тур називає фіктивним такий правочин, що укладений без наміру створення правових наслідків, що визначались таким правочином. Мета вчинення такого правочину інша, а сторони заздалегідь знають, що він не буде виконуватись. Ключову роль відіграє встановлення умислу всіх учасників правочину, при цьому слід врахувати, що невиконання учасниками зобов'язань за правочином не значить, що вчинено фіктивний правочин. Однак судом встановлюється недійсність такого правочину без застосування будь–яких наслідків, якщо учасниками правочину не вчинено жодних дій, спрямованих на виконання правочину. Разом з тим, правочин не може визначатись як фіктивний, якщо під час виконання правочину було передане відповідне майно [139, с. 179–180].

Серед ознак, що кваліфікують правочин як фіктивний, слід виокремити наступні: удавані наміри зафіксовані у зовнішній формі правочину; в учасників правочину відсутні дійсні наміри створити наслідки, що визначені відповідним правочином. Тобто в учасників правочину відсутня спрямованість на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків за правочином, однак учасники правочину у будь–якому випадку декларують свої наміри у формі правочину [144, с. 226]. Подібну думку на сторінках своїх юридичних праць поділяє В. О. Кучер, вказуючи також серед ознак, – прагнення учасників правочину створити видимість перед третіми особами, а також не вчинення дій учасниками задля виконання правочину [50, с.199–200].

Термін «фікція» вказує на обставини, що не відповідають дійсності або не існують, тому з точки зору В. О. Кучера, розробники ЦК України цілком правильно відмовились від поняття «мнима угода» (на відміну від

ЦК 1963 року), запровадивши поняття «фіктивний правочин», так як дане поняття більш влучно пояснює зміст правовідносин між учасниками правочину та третіми особами [50, с. 197].

Ми вважаємо, що визнання дійсним правочину, якому надаються ознаки фіктивного, все ж таки є можливим, якщо учасники правочину погоджуються з його юридичною силою, такий правочин буде відповідати їхній дійсній волі та намірам. При цьому обов'язковою умовою конвалідації фіктивного правочину (як юрисдикційної так і неюрисдикційної) є те, що учасники та/або заінтересовані особи визнаватимуть, що хоча і правочин був укладений з певною метою, він відповідає їхній реальній волі та намірам, та потенційно може бути виконаний.

Ця точка зору кореспондується з висловленою в юридичній літературі позицією, що «з точки зору правової моделі є юридичний факт, але його наслідок не настає у зв'язку з вадою умови правочину — мети. Однак про це відомо лише учасникам фіктивного правочину, а для інших учасників цивільного обороту цей правочин є дійсним. У зв'язку з цим, коли покупець захоче набути право власності на річ насправді, але ця річ буде знаходитися у продавця, то покупець зможе застосувати способи захисту своїх прав, зокрема і віндикацію. Знаходження ж речі у нього надає покупцю можливість надалі визначати її юридичну долю. З моменту вчинення будь-яких фактичних чи юридичних дій з річчю, як з власною, фіктивний правочин стає чинним також і для його учасників» [67, с. 274].

Очевидно, це пояснюється тим, що визнання фіктивного правочину дійсним – це процес, за якого фіктивний правочин, який початково був укладений за відсутності справжньої мети, пізніше визнається дійсним і виконується сторонами, що може відбуватися внаслідок добровільної згоди сторін, зміни обставин, нових угод між сторонами або через судові рішення. Наведеній точці зору відповідає правове бачення К.В. Скиданова, на думку якого, якщо учасники правочину (один із учасників правочину)

його виконав, або почав вчиняти дії щодо його виконання, підстав для визнання правочину фіктивним відсутні. Це пояснюється відсутністю основної ознаки фіктивного правочину, що надавала змогу сумніватися у намірі учасників правочину на досягнення певних правових наслідків [129, с. 3]. Поряд з цим, для визнання правочину фіктивним, необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину (п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06. 11 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними») [113].

У цьому напрямку слушною є думка В. О. Кучера, згідно з якою фіктивність правочину повинна бути встановлена у судовому порядку. Якщо при виконанні укладеного правочину учасники прагнули отримати наслідки, що виникають згідно з цим правочином, такий правочин фіктивним вважатися не може [50, с. 200]. Покликаючись на Постанову Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [113], вчений вважає, що у справах про визнання правочину фіктивним суд повинен у задоволенні позову відмовити, якщо один із учасників правочину прагне отримати правові наслідки, а інший учасник діє лише про людське око (для вигляду). До того ж, слід враховувати, що невиконання правочину не завжди свідчить про те, що укладено фіктивний правочин [50, с. 201].

Випадки конвалідації правочину, що ставиться під сумнів за ознакою фіктивності, знаходять своє відображення у судовій практиці. Наприклад, у Постанові Верховного Суду від 03. 05. 2023 р. у справі № 158/1572/21, Колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду дійшла наступного висновку: «...позивачем не доведено, що оспорювані правочини вчинено без наміру створення правових наслідків для їх сторін, які обумовлювалися цими правочинами... відповідач вчинила ряд дій, спрямованих на перехід права власності на нерухоме майно – сплатила

частину коштів за придбані житловий будинок і земельну ділянку, а її право власності на спірне нерухоме майно було зареєстроване у відповідному державному реєстрі нотаріусом. Отже, суд першої інстанції надав належну правову оцінку змісту оспорюваних правочинів із урахуванням правовідносин, що виникли між сторонами, встановив відсутність основної ознаки фіктивного правочину, а саме відсутність наміру створити правові наслідки, обумовлені оспорюваними договорами, а тому дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність заявлених позивачем вимог та підставно відмовив йому у позові» [84]. Свого роду відбувається трансформація «фіктивного правочину», який ймовірно першопочатково був укладений без наміру до створення певних юридичних наслідків, у повноцінний легітимний правочин, умовою для чого слугує підтвердження реальності волі та намірів до укладення правочину, виконання умов такого правочину.

Цивіліст К. В. Скиданов називає такі обставини об'єктивними, як такі, що висуваються як підстави для заперечування правочину, так і ті обставини, що встановлюються судом при розгляді судової справи. Важливе значення відіграє суб'єктивна сторона, а саме ставлення учасників правочину до самого правочину (волі, її вираження та мети правочину). Відмінна ситуація складається при вчиненні удаваного правочину, зовнішні ознаки якого є іншими: удаваний правочин переслідує мету настання юридичних наслідків, проте не тих, що передбачаються фактом його вчинення. Тобто учасники правочину фактично бажають вчинення іншого [129, с. 5].

То ж подібним, але не тотожним правовим явище у сфері недійсності правочинів, що містить дефекти змісту є удаваний правочин, яким у контексті ст. 58 ЦК УРСР називали «угоду укладену лише про людське око, без наміру створити юридичні наслідки (мнима угода)» [145, с. 20]. Сучасне розуміння удаваного правочину зводиться до ст.235 ЦК України, згідно з якою: «удаваним є правочин, який вчинено сторонами для

приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили. Якщо буде встановлено, що правочин був вчинений сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили, відносини сторін регулюються правилами щодо правочину, який сторони насправді вчинили» [146].

Станом на сьогоднішній день точаться дискусії з приводу розмежування фіктивного та удаваного правочину, проте дане питання вже вирішено у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Зокрема, у п. 25 даної Постанови вказано на відмінність удаваного від фіктивного правочину – удаваний правочин породжує права та обов'язки, однак не ті, що передбачені змістом правочину [113].

Розмежуванню фіктивного та удаваного правочину приділялась увага й у постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 28. 06. 2022 р. в справі № 576/564/21: «...за удаваним правочином сторони умисно оформляють один правочин, але між ними насправді встановлюються інші правовідносини. На відміну від фіктивного правочину, за удаваним правочином права та обов'язки сторін виникають, але не ті, що впливають зі змісту правочину. Установивши під час розгляду справи, що правочин вчинено для приховання іншого правочину, суд на підставі статті 235 ЦК України має визнати, що сторони вчинили саме цей правочин, та вирішити спір із застосуванням норм, що регулюють цей правочин...» [81].

На дану тему розмірковував В. О. Кучер, який вважає, що за удаваним правочином учасники прагнуть прикрити інший правочин, який мають на меті вчинити. За удаваним правочином учасники мають намір отримати такий правовий наслідок, про який фактично вони домовились та який за законом не є результатом такого волевиявлення. У такому випадку учасниками укладається два правочини: перший той, що фактично був

вчинений, другий правочин вчиняється задля прикриття першого правочину – саме у цьому правочині відсутнє справжнє відображення волі на його укладення [50, с. 203–204].

Вчиняючи удаваний правочин, учасники приховують іншу мету, іншу юридичну дію, що малось на увазі насправді. Прикладом може слугувати видача генеральної довіреності на транспортний засіб з правом його продажу, що насправді може маскувати правочин купівлі–продажу такого транспортного засобу [144, с. 227].

Доцільно звернути увагу на Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01. 02. 2023 р. у справі №755/17313/17. У цій Постанові Колегією суддів наведені обов'язкові умови, за яким правочин може бути визнаний удаваним: «позивач, заявляючи вимогу про визнання правочину удаваним, має довести: 1) факт укладення правочину, що, на його думку, є удаваним; 2) спрямованість волі сторін в удаваному правочині на встановлення інших цивільно–правових відносин, ніж тих, що передбачені насправді вчиненим правочином, тобто відсутність у сторін іншої мети, ніж намір приховати насправді вчинений правочин; 3) настання між сторонами інших прав та обов'язків, ніж тих, що передбачені удаваним правочином» [80]. Очевидно, у такому висновку суду вже надаються можливості для учасників та заінтересованих осіб конвалідувати правочин, дійсність якого ставиться під сумнів, шляхом спростування вказаних вище умов [12, с. 16].

Поряд з цим, ми вважаємо, що вирішуючи спір про визнання правочину удаваним, необхідним є встановлення того факту, що всі учасники правочину вчиняли дії свідомо, з метою досягнення інших прав, обов'язків та наслідків, ніж ті, що передбачені правовою природою правочину. При цьому, наміру лише одного учасника правочину недостатньо для встановлення удаваності відповідної угоди [12, с. 16].

На основі правової думки В. О. Кучера ми розглядаємо можливість конвалідації удаваного правочину, який під впливом певних обставин

трансформується у реальний та справжній правочин: «якщо в момент учинення правочину сторони (сторона) прагнуть настання правового результату, що з нього випливає, у позові зацікавленої особи про визнання його недійсним (удаваним) як такого, що приховує інший правочин, буде відмовлено» [50, с. 205].

Тут також варто звернути на правову позицію, викладену у рішенні Шевченківського районного суду м. Києва від 22. 08. 2023 р. у справі №761/37875/20, в якому суд відмовив у задоволенні позову повністю, де серед інших вимог позивачем була пред'явлена позовна вимога про визнання договору дарування удаваним: «пункт договору дарування від 16. 02. 2004 р. щодо здійснення обдарованою за свій рахунок експлуатації та ремонту придбаного нерухомого майна, а також прийняття участі в відшкодуванні витрат також не свідчить про удаваність угоди, оскільки не передбачає забезпечення чи утримання відчужувача....Також сторони засвідчили своїм підписом, що укладений договір не носить характеру мнимої або удаваної угоди» [124].

На практиці також існують випадки, коли до суду пред'являється позов про визнання правочину недійсним, мотивуючи удаваністю попередньо укладеної угоди. Проте таке твердження спростовується висновком, зробленим Ємільчинським районним суд Житомирської області у рішенні від 08. 02. 2024 р. у справі № 287/834/22: «сам по собі факт укладення сторонами договорів купівлі–продажу нерухомого майна від 27. 02. 2021 р. не свідчить про удаваність договору позики від 22. 12. 2018 р.» [118]. Очевидно, це також свідчить на користь конвалідації правочину, який за доводами та міркуваннями котрогось з учасників міг видатись удаваним.

Цілком влучно тут зазначив К. В. Скиданов, який вважає, що відсутні підстави ставити під сумнів факт вчинення правочину у зв'язку із недотриманням юридичних та фактичних вимог дійсності. Якщо правочин, що прикривається, не має дефектності елементів складу, такий правочин

законодавцем повинен визнаватися дійсним і визнається таким. Вчений погоджується, що помилкове уявлення про наміри пояснює розбіжність волі і волевиявлення в тих правочинах, про вчинення яких вказують їх учасники. Натомість єдність волі і волевиявлення не повинні викликати сумніви у дійсності правочину, що приховується, у тому випадку, якщо додержанні вимоги закону. У протилежному випадку правочин, що приховується, буде недійсним, як і правочин, що його прикриває [129, с. 10].

Варто підсумувати, що конвалідація удаваного правочину потребує детального аналізу обставин кожного конкретного правочину, намірів учасників та заінтересованих осіб, а також дійсної правової природи правочину. Проте, якщо учасники правочину реально виконують його умови або ж їхні дії свідчать на користь отримання відповідних юридичних наслідків, такий правочин може бути «зцілений», тобто конвалідований [12, с. 17].

Висновки до Розділу 2

У другому розділі обґрунтовано можливість застосування конвалідації недійсних правочинів, які містять окремі дефекти форми, волі, суб'єктного складу, порядку та змісту укладення правочину. Вважається, що конвалідованими можуть бути більшість правочинів, що містять у собі вказані дефекти.

1. З'ясовано, що основною підставою для застосування конвалідації є недійсність правочину з огляду на наявність дефектів форми, волі, суб'єктного складу, порядку та змісту укладення.

2. Обґрунтовано можливість юрисдикційної та неюрисдикційної конвалідації недійсних правочинів з дефектом форми, зважаючи на зміст ст.ст. 218, 219, 220 ЦК України.

Можливість конвалідації одностороннього правочину передбачається з огляду на з'ясування справжньої волі особи, яка його вчинила. При конвалідації одностороннього правочину, до якого ставиться вимога письмової форми та нотаріального посвідчення, важливо встановити, що дотриманню цієї вимоги перешкоджала обставина, яка не залежала від волі учасника такого правочину.

При конвалідації двосторонніх та багатосторонніх правочинів важливо встановити факт домовленості учасниками правочину щодо усіх істотних умов, ухилення від нотаріального посвідчення правочину, виконання правочину.

3. Доведено, що важливу роль при конвалідації дефекту форми може відігравати судова преюдиція (про визнання правочину дійсним), адже за наявності відповідного рішення суду, яке набрало законної сили, відпадає можливість посилалися на дефекти правочину. Додатково зроблено висновок, що формальні помилки не впливають на дійсність правочину.

4. Доведено, що конвалідуванню (юрисдикційному та неюрисдикційному) підлягають окремі недійсні правочини з дефектами волі, які у даному дослідженні розглядаються на прикладі «зцілення» правочинів, вчинених під впливом помилки та обману. Обґрунтовано, що принциповим питанням у застосуванні конвалідації дефектів волі (помилки та обману) є спростування обставин, що тягнуть за собою правовий наслідок недійсності правочину. При цьому правочини під впливом помилки та обману можуть бути «зцілені» з огляду на виконуваність такого правочину – сторони правочину виконують його на первісно укладених умовах, приймають його правові наслідки.

5. Обґрунтовано, що конвалідації підлягають правочини з дефектами суб'єктного складу. Такі випадки визначені у ст.ст. 221, 222, 223, 224 ЦК України. Закріплення в нормах ЦК України таких формулювань як «схвалення», «згода», «дозвіл», а також «може бути визнаний судом

дійсним» свідчить про можливість застосування до вказаних правочинів як юрисдикційної, так і неюрисдикційної конвалідації.

6. Дістала подальшого обґрунтування точка зору щодо можливості конвалідації недійсного правочину, вчиненого юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії), з огляду на наявність відкладальної обставини, а саме – у разі коли на момент вчинення правочину юридична особа не мала ліцензії, а на час, коли правочин був виконаний або мав бути виконаний, вона ліцензію отримала.

7. Обґрунтовано, що одним із правочинів з дефектом суб'єктного складу, що може бути конвалідованим, є правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України). Такий правочин може бути конвалідовано за наявності такої дії як «схвалення правочину» особою, яку він представляє.

8. Доведено можливість конвалідації дефекту змісту та порядку укладення правочину на прикладі фіктивного та удаваного правочинів (ст. ст. 234, 235 ЦК України), якщо учасники вказаних правочинів прагнуть настання правового результату, що з них випливає, та погоджуються з їх юридичною силою.

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНВАЛІДАЦІЇ НЕДІЙСНОГО ПРАВОЧИНУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

3.1. Принцип «естопель» як основоположна засада «зцілення» недійсного правочину

Умовою для застосування конвалідації недійсного правочину, як і будь-якого іншого способу захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, є дотримання моральних засад суспільства та основних засад цивільного законодавства, однією з яких є добросовісність (ст.3 ЦК України) [146].

У цивільному законодавстві відсутнє нормативне закріплення терміну «добросовісність», що зумовлює необхідність звертатися до теоретичних поглядів вчених та практичних підходів у судовій практиці. На сторінках юридичної літератури принципу добросовісності надається значення фактичної чесності суб'єктів у їх поведінці [148, с. 6]. Про важливість принципу добросовісності наголошує у своїх працях Н. С. Кузнєцова [27, с. 15].

Пояснення принципу добросовісності надано й Верховним Судом в огляді від 22. 12. 2022 р. «Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами», де зазначено, що: «добросовісність означає прагнення особи сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків, що зокрема підтверджується змістом частини 3 статті 509 цього Кодексу. Отже, законодавець, навівши у тексті ЦК України зазначений принцип, установив у такий спосіб певну межу поведінки учасників цивільних правовідносин, тому кожен із них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права та виконувати цивільні обов'язки, у тому числі передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та інтересам інших осіб. Цей принцип

не є суто формальним, оскільки його недотримання призводить до порушення прав та інтересів учасників цивільного обороту» [97]. Велика Палата Верховного Суду у Постанові від 14. 12. 2021 р. у справі № 147/66/17 окреслила даний принцип «як певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення» [78].

Коли ж поведінка особи в процесі вчинення та виконання правочину не відповідає її попереднім запевненням чи попередньо виявленій волі у її зовнішньому вираженні, постає питання дотримання принципу добросовісності та прискікання зловживання правом. Це, в свою чергу, потребує виключення такого прояву як суперечлива поведінка – принципу, який побудований ще на основах римського права та у первісному значенні ознаменовувався як «*venire contra factum proprium*».

Українські вчені та юристи також неодноразово зверталися до проблематики «заборони суперечливої поведінки». Даний принцип означає, що на підставі принципу добросовісності не допускається здійснення свої прав всупереч з попередньою поведінкою. Таке пояснення, зокрема, надається з огляду на Модельні правила європейського приватного права (коментар до ст.. III. – 1:103) [137].

Водночас, вчений та суддя Верховного Суду В. І. Крат у своїй доповіді на тему: «Заборона суперечливої поведінки: новий підхід до розгляду спорів про визнання договорів недійсними» вказував на те, що станом на сьогоднішній день вимоги про визнання правочинів недійсними заявляються майже в кожній другій справі, що пояснюється не дуже активним застосуванням запобіжників цим правом. Одним із таких запобіжників суддя та вчений називав «*venire contra factum proprium*» – доктрина заборони суперечливої поведінки [47].

У сфері цивільного права найчастіше українські науковці та юристи–практики посилаються на постанову Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10. 04. 2019 р. у справі

№ 390/34/17, в якій зроблено висновок, що «доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки) базується ще на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них» [73].

Також питання добросовісності учасників цивільних правовідносин та застосування принципу «заборони суперечливої поведінки» відображено у Постанові Касаційного Цивільного Суду Верховного Суду від 30. 07. 2020 р. у справі № 357/7734/18, де, зокрема, Суд зробив висновки про те, що «застосування доктрини «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки) є засобом для недопущення недійсності оспорюваного правочину всупереч принципу добросовісності, а не підставою для визнання його недійсним» [87]. Очевидно, римський принцип «*venire contra factum proprium*» відіграє неабияку роль при застосуванні конвалідації недійсних правочинів та є одним із інструментом для їх «зцілення».

У сучасному ж розумінні римське правило «*venire contra factum proprium*» знайшло своє відображення у принципі «естопель». Чинне українське законодавство не містить нормативного визначення принципу «естопель», проте розуміння даного терміну надано міжнародними нормативно–правовими актами, українськими науковцями та юристами–практиками, а також все ширше знаходить своє висвітлення у правозастосовній практиці національними судами.

Міжнародно–правове розуміння принципу «естопель» надано у ст.45 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23. 05. 1969 р., згідно з якою, «держави не має більше права посилатись на підставу

недійсності або припинення договору, виходу з нього або зупинення його дії на основі статей 46–50 або статей 60 і 62, якщо, після того, як стало відомо про факти: а) вона напевне погодилась, що договір, залежно від випадку, є дійсним, зберігає чинність або й далі діє; або б) вона повинна з огляду на її поведінку вважатись такою, що мовчазно погодилась з тим, що договір, залежно від випадку, є дійсним, зберігає чинність або й далі діє» [19]. Зазначене положення, з точки зору А. І. Мануїлової, втілює в собі принцип естопеля, який полягає у неможливості заперечувати те, що було прийнято або визнано до цього [55, с. 69].

Також частково своє висвітлення принцип «естопель» знаходить у кодифікованих Принципах УНІДРУА, згідно п.1.8 яких, «сторона не може діяти несумісно з тим розумінням, яке вона викликала в іншої сторони, якщо остання, розсудливо покладаючись на нього, своїми діями завдасть собі шкоди» [99].

Як зазначається в юридичній літературі, п. 1.8 Принципів УНІДРУА конкретизується й у інших положеннях Принципів УНІДРУА, для прикладу, у п. 3.2.9, яким передбачається неможливість визнання правочину недійсним, якщо сторона, якій кореспондоване право заявити про недійсність правочину, підтверджує правочин після початку дії періоду часу для повідомлення про недійсність правочину (п. 2 ст. 3.2.10) [55, с. 38–39; 99].

Подібно вказаним вище положенням свою точку зору з цього приводу висловила редакційна колегія юридичної енциклопедії, яку очолив Ю.С.Шемчушенко: «термін «естопель» (англ. estoppel — відхилення, від estop — позбавляти права заперечення) у міжнародному праві – це втрата права посилатися на підстави для визнання договору недійсним, або припинення договору, виходу з нього, або призупинення його дії. Термін запозичений з англійського права, де він означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано» [154]. Очевидно, сам по собі принцип

«естопель» є вагомим чинником при вирішенні питання дійсності правочину.

Дискусії стосовно цього питання неодноразово велися українськими вченими та юристами–практиками. Принцип «естопель» був об'єктом глибинного та комплексного дослідження А. І. Мануїлової. Вчена акцентує увагу, що у п. 2 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй зазначається про добросовісність виконання зобов'язань за міжнародним договором [55, с. 52].

Наведені положення в більшій мірі тяжіють до трактування «естопелю» у міжнародно–правовій сфері, та для того, щоб детальніше осягнути дане питання, доцільно звернутися до практичного виміру існування даного принципу. Такими прикладами застосування можуть бути випадки, наведені адвокатом І. В. Діденко на прикладі справ *Arbitral Award by the King of Spain* та *Temple Case*. Ці справи розглядалися Міжнародним судом у 1960 та 1962 роках: «у першій справі, в якій Нікарагуа оспорювала дійсність арбітражного рішення, Суд визнав це рішення чинним, заявивши, що протягом тривалого періоду воно не було не явним для Нікарагуа. По другій справі, в якій Таїланд намагався анулювати прикордонну угоду на підставі помилки, Суд також встановив, що своєю поведінкою Таїланд усунувся від визнання недійсності даного договору» [25]. Також адвокат вважає, що даний принцип може використовуватись у трибуналах для вирішення двозначності або ж діяти як принцип еквіті та здійснення правосуддя, будучи частиною доказової бази, звертаючи увагу на те, що у зазначених вище справах вживається окремий вид естопелю, хоча норма, що стосується естопелю, з точки зору І.В.Діденко, може діяти незалежно від будь–якої загальної доктрини [25].

Принцип «естопель» відіграє неабиякого значення не лише у міжнародному праві, але й у приватноправових відносинах як вагомий фактор у «зціленні» недійсних правочинів. Вивчаючи дану проблематику, Р. І. Таш'ян наводить для прикладу справу «*Pickard v. Sears and Barrett*»

(1837), у якій естопелю надається означення принципу права справедливості, що полягає у тому, що особа, яка зробила або сказала певну заяву, при цьому інша особа покладалася на відповідний стан справ, така особа має керуватися своїми попередніми заява, інакше це було б нечесно з її боку [135, с. 263].

Під таким кутом розмірковують й деякі інші вчені, які вказують на неможливість отримання переваг від непослідовної поведінки, які дії або заяви такої особи у спорі суперечать поведінці, яку займала така особа раніше. Класичним прикладом «естопеля» наводиться заборона стверджувати про недосягнення сторонами згоди щодо істотних умов правочину, якщо всі дії свідчать про виконання та укладення правочину. При цьому, конклюдентні дії, що полягають у схваленні правочину, конвалідуєть такий правочин з ретроспективною силою [55, с. 50].

З точки зору І. Ю. Татулич, принцип «естопель» пояснюється втратою права задля обґрунтування своєї позиції посилатися на будь-які факти (зміна процесуальної поведінки на шкоду другій стороні, відмова від попередніх процесуальних дій). Вчена вважає, що римське правило *venire contra factum proprium* ґрунтується на *principles of fraud*, що полягає у недопущенні випадків, коли одна сторона при судовому розгляді справи може займати іншу позицію, що відрізняється від ранніх заяв чи поведінки, якщо це ставить іншу сторону у невігідне становище [133, с. 266].

Принцип «естопель» також пояснюється забороню учасникам цивільних правовідносин діяти непослідовно, – створювати враження про юридичну силу правочину, а в подальшому посилатися на його недійсність або оспорювати такий правочин. Визнання дійсності правочину може встановлюватись на підставі заяви особи, а також з огляду на її поведінку – в першу чергу, виконання правочину [135, с.263-264].

Наведені вище думки свідчать на користь того, що неабияке значення принцип «естопель» відіграє і у приватноправових відносинах як вагомий фактор при конвалідації недійсних правочинів.

Цивілістка О. С. Погребняк розглядає матеріально–правовий та процесуально–правовий аспекти принципу «естопель». Матеріально–правовий аспект «естопелю» вчена пояснювала втратою права на заперечення, що обґрунтовані недійсністю правочину, якщо сторона шляхом пред’явлення відповідного позову не оскаржила оспорюваний правочин; процесуально–правовий аспект – заборонаю покликатися на обставини, що визнані сторонами, а також щодо яких не заявлялось в суді першої інстанції – при зверненні до судів вищих інстанцій [68, с. 143].

Ми поділяємо думку стосовно доцільності розмежування вказаної доктрини за таким критерієм, проте розглядаємо даний правовий принцип дещо під іншим кутом – з огляду на принципи добросовісності та заборони зловживання процесуальними правами. То ж, на наше глибоке переконання, аспекти принципу «естопель» розкриваються наступним чином:

– у матеріальному аспекті – послідовна та однозначна поведінка особи, спрямована на виконання умов правочину, дотримання первісної поведінки, яка була заявлена при вчиненні договору;

– у процесуальному аспекті – коли постає питання щодо недійсності правочину у суді, правова категорія добросовісності полягає у послідовності та правомірності дій учасників цивільних правовідносин вже на стадії захисту своїх охоронюваних законом прав та інтересів у судовому порядку та неприпустимості зловживання процесуальними правами, знаходячи своє законодавче висвітлення у ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України серед однієї із засад (принципів) цивільного судочинства [149].

Іншими словами, матеріальний вимір «естопеля» полягає у дотриманні принципу добросовісності, незловживання правом та охоплюється нормами ЦК України. В свою чергу, процесуальний контекст передбачає заборону зловживання процесуальними правами та охоплюється нормами Цивільного процесуального кодексу України.

Це питання вирішувалося Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 04. 05. 2020 р. у справі № 201/13253/15–ц, який вказував наступне: «разом з тим, сторона оспорюваного правочину, дії якої вказують на її волю зберегти дійсність правочину, не може надалі оспорювати правочин з підстав, про які вона знала або повинна була знати під час виявлення цієї волі (естопель), що впливає із засад добросовісності, на яких ґрунтується зобов'язання (частина третя статті 509 ЦК України)» [74].

Виключення із загального правила, на нашу думку, становить зміст частини другої ст. 82 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою: «відмова від визнання обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози чи тяжкої обставини, або що обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною» [149].

Очевидно, застосування принципу «естопель» пов'язується з такою підставою для конвалідації недійсних правочинів як волевиявлення учасників правочинів, тобто приведення його до первісного вираження та присікання суперечностей у поведінці учасників правочину в ході його виконання. Тобто фактор волевиявлення при конвалідації недійсного правочину із застосуванням принципу «естопель» має на меті привести поведінку особи, дії якої ставляться під сумнів, до норм закону, роблячи її таким чином добросовісною. Це обумовлює однозначність такої поведінки, послідовність її вираження у відповідності до намірів, що були заявлені першопочатково при укладенні правочину.

Одним із таких прикладів є правова позиція доктора філософії Ніколи Боуз з австралійського університету Квінсленда, якою наведений наступний приклад застосування доктрини «естопель»: «Провідною справою про справедливий estoppel в Австралії є *Waltons Stores (Interstate) Ltd проти Maher* (1988). У цьому випадку забудовник (Maher) погодився

розпочати роботи на нерухомості за умови, що новозбудовані приміщення будуть передані в оренду Waltons Stores (Waltons). Махер покладався на заяви Уолтона, але коли Махер зніс стару будівлю та розпочав будівництво нової, Уолтон відмовився від угоди. Хоча письмового контракту не було, Високий суд Австралії постановив, що Махеру було завдано збитків через те, що він покладався на представництво Уолтона та подальшу недобросовісну поведінку. Таким чином Уолтон не міг заперечувати існування контракту. Ця справа створила прецедент в Австралії щодо права позивача вимагати справедливого судового позову» [5]. На наш погляд, у цьому випадку суд конвалідував усний правочин про виконання будівельних робіт, який проявлявся в активній поведінці учасника (конклюдентні дії), спрямованій на вчинення та виконання вимог правочину.

Ймовірно, така правова думка Високого суду Австралії базується на класичному застосуванні «естопелю» – забороні посилатися на недійсність правочину у тому випадку, якщо учасник правочину прийняв виконання такого або ж вчинив інші дії, що свідчать на користь виконання правочину на первинно укладених умовах. В цьому випадку на подальші конклюдентні дії розповсюджується сила первинно укладеного правочину.

Цілком влучно застосування принципу «естопель» по відношенню до недійсності правочинів окреслила А. І. Мануїлова, яка вважає, що при використанні принципу «естопель» з метою недопущення встановлення нікчемності правочину, норми закону, що визначають нікчемність правочину, фактично не застосовуються судом. Тому використання принципу «естопель» щодо нікчемних правочинів потребує порівняння суперечливої поведінки в межах конкретної справи. При цьому при вирішенні справи суд повинен вирішити, що важливіше, потреба захисту добросовісної сторони, права якої порушені недобросовісною поведінкою контрагента або ж права та інтереси учасника правочину, які визначаються нормою закону [56, с. 676].

Юристом І.Томаровим наведена можливість застосування принципу «естопель» на прикладі ст.241 ЦК України, яка полягає у неможливості визнання недійсним правочину (договору купівлі–продажу), якщо такий правочин укладений не уповноваженою особою, оскільки згодом щодо схвалення правочину вчинялися юридично значимі дії [137].

В продовження вказаної вище думки варто звернути увагу на правову позицію Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у Постанові від 13. 11. 2018 р. у справі № 910/19179/17, де зазначено: «... суди не врахували, що схвалення стороною правочину, вчиненого від її імені з перевищенням повноважень або без повноважень (стаття 241 ЦК України), має юридичне значення також для інших заінтересованих осіб, а сторона оспорюваного правочину, дії якої вказують на її волю зберегти дійсність правочину, не може надалі оспорювати правочин з підстав, про які вона знала або повинна була знати при виявленні цієї волі (естопель), що впливає із вказаної норми та засад добросовісності, на яких ґрунтується зобов'язання (частина 3 статті 509 ЦК України)» [72].

Цікавим є приклад «підтвердження дійсності» правочину Господарським судом Львівської області у рішенні від 23. 09. 2021 р. у справі № 914/1207/21. Зокрема, підтверджуючи умови дійсності спірного договору оренди, суд у мотивувальній частині рішення стосовно «невизначення (незафіксування) у спірних договорах розміру орендної плати», виходить із принципів «естопель» та «заборони суперечливої поведінки». При цьому судом зроблений висновок про те, що «розрахунки орендної плати (з визначенням орендних ставок та плати за базові місяці оренди) за спірними договорами були виконані позивачем, за підписами керівника та головного бухгалтера орендаря на них. Натомість відповідач лише погоджував подані позивачем розрахунки орендної плати» [117]. Зазначений вище випадок можна вважати конвалідуванням правочину із

застосуванням доктрини «естопель», що виразилась у мовчазній згоді відповідача, який погодився із виконанням істотних умов договору.

Таким чином, ми вважаємо, що принцип «естопель» є основоположною засадою при конвалідації недійсного правочину. В умовах оновлення цивільного законодавства України «естопель» варто розуміти як принцип, що забороняє учаснику цивільних правовідносин посилатися на підстави недійсності правочину, якщо при його вчиненні та прийнятті до виконання всі дії або бездіяльність (мовчання) свідчили на користь правомірності та дійсності правочину.

3.2. Порівняльно–правовий аналіз конвалідації окремих недійсних правочинів за законодавством Німеччини та України

В умовах гармонізації національного законодавства України до законодавства країн Європейського Союзу глибинне дослідження будь–якого правового явища потребує його аналізу у порівнянні з законодавством інших європейських держав. Як зазначає І.С.Лукаевич–Крутник, «одним із пріоритетних напрямів розвитку законодавства України...стало його максимальне наближення до норм *acquis communautaire*» [53, с. 1].

Обрання правової системи Німеччини за основу для порівняння при застосуванні конвалідації недійсних правочинів пояснюється з огляду на два моменти. По–перше, ми враховуємо висновки Робочої групи, утвореної Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17. 07. 2019 р. № 650, яка при розробленні Концепції щодо основних напрямів системного оновлення ЦК України, визначила сучасний досвід рекодифікації Цивільного кодексу Франції та Цивільного кодексу Німеччини однією з передумов та юридичних чинників для

початку відповідних робіт, назвавши їх «бастіонами» приватного права [38].

По-друге, ми цілком підтримуємо наукову позицію Р.І.Таш'яна, який вдало підкреслює, що конвалідація сягає своїм корінням з права Німеччини і ґрунтується на теорії видимості права та теорії довіри, яка, серед іншого походить від «зцілення» правочинів [135, с. 186].

То ж проаналізуємо основний документ у сфері цивільного права Німеччини – Німецьке цивільне уложення, відоме як Bürgerliches Gesetzbuch, прийняте 18. 08. 1896 р. (далі – BGB), та досі залишається основою для регулювання цивільних правовідносин, включаючи зобов'язальні правовідносини, сімейне право, спадкове право, а також власність і інші майнові відносини [3].

BGB вирізняється своєю універсальністю і систематичним підходом до регулювання цивільних правовідносин, що складається з п'яти книг, які охоплюють різні аспекти цивільного права: Книга перша «Загальна частина» (Allgemeiner Teil) встановлює основні принципи і загальні правила, що застосовуються до всіх інших секцій BGB; Книга друга «Право Зобов'язань» (Recht der Schuldverhältnisse) описує правила, що регулюють зобов'язальні правовідносини, включаючи угоди, договірні зобов'язання та відповідальність за шкоду; Книга третя: «Речове право» (Sachenrecht) регулює власність та інші речові права на майно; Книга четверта: «Сімейне право» (Familienrecht) визначає правові відносини у межах сім'ї, включаючи шлюб, розлучення, відносини між батьками та дітьми; Книга п'ята «Спадкове право» (Erbrecht) охоплює правила, що регулюють передачу майна внаслідок смерті [3].

З часу прийняття BGB зазнало численних змін та доповнень для адаптації до соціальних змін і нових правових потреб. BGB було синхронізовано та гармонізовано з вимогами Європейського Союзу.

Як один із найважливіших документів цивільного права для романо-германської правової сім'ї, BGB мав значний вплив на розвиток

цивільного права в інших країнах, особливо в тих, що розвивають свої правові системи у векторі євроінтеграції, в тому числі і на правову систему нашої держави. BGB до сьогодні є одним із взірців регулювання цивільних правовідносин, в тому числі і для України. Порівняння кодифікованих актів Німеччини та України дає підстави для висновків щодо наявності спільних рис, які окреслюють підстави недійсності правочинів [135, с. 116].

Недійсні правочини у BGB, подібно як і в законодавстві України, поділяються на власне нікчемні або абсолютно недійсні правочини (Nichtigkeit) та оспорювані або відносно недійсні правочини (Anfechtbarkeit) [3].

На думку Р.І.Таш'яна, окремим різновидом недійсності у BGB є певний «проміжний стан» між дійсністю та недійсністю, що передбачено §§ 108 та 184 BGB – іншою стороною правочину може надаватися строк, протягом якого законний представник може висловити згоду чи незгоду щодо дійсності правочину [135, с. 132]. Очевидно, при вчиненні/настанні певної дії або події, спрямованої на усунення вад, такий правочин набуває статусу дійсного *ex tunc*.

Як і в українській правовій системі, в питанні недійсності правочинів у цивільному праві Німеччини ключову роль відіграють дефекти того чи іншого правочину, які ми у розрізі даного дослідження розглядаємо як вади суб'єктного складу, форми, волі, змісту та порядку укладення. Німецьке цивільне право надає подібне, але дещо інше означення таких недоліків у більш ширшому контексті.

Цивільним законодавством Німеччини передбачаються такі підстави нікчемності волевиявлення: 1) суб'єкт волевиявлення є недієздатним – § 105 BGB; 2) удаваний правочин – § 117 BGB (за умови наявності згоди особи, якій запропоновано укласти такий правочин); 3) відсутність серйозного наміру – § 118 BGB (враховуючи, що це буде помічене іншою стороною); 4) вади форми – § 125 BGB (підстава оспорюваної недійсності);

5) правочин, що порушує заборону, встановлену законом – §§ 134–137 BGB; 6) аморальні правочини. Крім цього, BGB передбачає підстави для оспорюваності правочинів, що зумовлюється дефектами волі або вадами намірів [21, с. 255–256].

Отже, у цивільному законодавстві Німеччини недійсні правочини поділяються на нікчемні та оспорювані правочини, а також незакінчені правочини (так званий «проміжний стан» між дійсністю та недійсністю), які при настанні певного юридичного факту стають дійсними з моменту укладення.

Нікчемні правочини за німецьким цивільним законодавством за загальним правилом не можуть бути конвалідовані. Німецьке цивільне законодавство виходить з позиції, що дії, які зовні здаються підтвердженням недійсного правочину, по суті є діями щодо укладення нового правочину, а тому повинні відповідати вимогам, що ставляться до правочину.

Виключенням із загального правила є зміст абзацу 2 § 141 BGB, у відповідності до якого «у випадку, якщо нікчемний договір підтверджується сторонами, вони зобов'язані, у разі сумніву, надати одне одному все те, що слід було б їм, якби договір був спочатку дійсний» [3].

Очевидно, нормами даного параграфу, у випадку незрозумілостей умов підтвердження, надається вказівка учасникам правочину керуватися умовами первинного правочину, – первинно вчинений нікчемний правочин набуває юридичної сили, тобто конвалідований з ретроспективною силою *ex tunc*.

Ми вважаємо, що німецьке цивільне право відстоює не цілком категоричну позицію у питанні конвалідації недійсних правочинів. Це пояснюється не лише можливістю «зцілення» відомих українському цивільному законодавству вад правочину, але й можливістю застосування альтернативних способів для визнання дійсності.

Питанню форми правочинів у німецькому цивільному законодавстві у своїх працях приділяв увагу О.О. Гайдулін, який при наявності дефекту форми виокремлює два наслідки: 1) правочин є нікчемним (безумовно недійсним), якщо не дотримана встановлена законом форма; 2) спростовна презумпція недійсності обумовлюється недотриманням форми, передбаченої умовами самого правочину. Вчений вважає, що не веде до автоматичного встановлення дійсності дотримання легального способу оформлення правочину [21, с. 236].

§ 125 BGB передбачає, що правочин, який не відповідає встановленій законом формі, є нікчемним. У разі сумніву відсутність форми, визначеної правочином, також призводить до недійсності [3]. Проте, на наше переконання, якщо сторони пізніше виконують обов'язки, визначені в цьому правочині, такий правочин може бути конвалідований, що передбачено у § 311b BGB. Зокрема, згідно змісту даної статті, «договір, за яким одна сторона зобов'язується передати або придбати у власність майно, потребує нотаріального посвідчення. Договір, укладений без дотримання цієї форми, стає дійсним у повному обсязі, коли відбувається передача та запис у земельній книзі» [3].

При цьому, В. О. Кучер акцентує увагу на тому, що німецьким законодавцем не обумовлюється строк, протягом якого учасники правочину повинні його нотаріально посвідчити [50, с. 135]. Таку ж позицію у своїй праці використовує А. В. Нижний [61, с. 77].

Погляди німецьких національних судів у цьому питанні частково схиляються до можливості конвалідувати правочин, вчинений з порушенням обов'язкової форми.

Так, Регіональний суд Крефелда (LG Krefeld, рішення від 05. 05. 2006 р., посилання 5 O 51/06), зробив правовий висновок про те, що «застереження про письмову форму, як правило, не є необхідною умовою для набрання чинності відповідно до ст. 125 речення 2 Німецького цивільного кодексу (BGB), а скоріше має роз'яснювальну функцію (пор.

BGHZ 49, 364–368). У цій справі суд вказав на застосування цих принципів, хоча розділ 22 2 Договору про партнерство містить доповнення про те, що жоден партнер не може покладатися на іншу практику, доки це не зафіксовано в договорі. Відповідно до Федерального суду правосуддя, з яким суд погоджується, лише торговці можуть зробити юридично обов'язкове положення, через яке формальна вимога може бути скасована лише шляхом письмової заяви» [6].

З огляду на норми BGB, конвалідація недійсних правочинів з дефектами форми є не поодиноким прикладом «оздоровлення» правочину у німецькому цивільному праві. Ми вважаємо, що у призмі даного питання доцільно розглянути можливості «зцілення» недійсного правочину з огляду на такі правові категорії як «згода» та «схвалення», які добре відомі українському цивільному законодавству як пріоритетні чинники в усуненні недоліків суб'єктного складу недійсного правочину.

На відміну від нікчемності, відносна недійсність поширюється тільки на особу, яка підлягає захисту, а також може бути конвалідована за допомогою її згоди (*Zustimmung*). Тому лише цей учасник може покликатися на недійсність відносно недійсного правочину» [134, с.104–105]. Правова категорія «згоди» розкривається і в інших статтях BGB, подібно до «схвалення» та «згоди» у ст.ст. 221-224 ЦК України [138].

Зокрема, згідно § 107 BGB «неповнолітньому необхідна згода його законного представника для заяви про намір, через яку він не просто отримує юридичну перевагу» [3]. Згідно §108 BGB, «(1) Якщо неповнолітня особа укладає договір без необхідної згоди законного представника, чинність договору залежить від згоди представника. (2) Якщо інша сторона просить представника заявити про схвалення, заяву можна зробити лише йому; будь-яке схвалення або відмова в схваленні, оголошене неповнолітньому до запиту, стає недійсним. Схвалення може бути оголошено лише протягом двох тижнів після отримання запиту; якщо

він не пояснений, він вважається відмовленим. (3) Якщо неповнолітня особа набула необмеженої дієздатності, її згода замінює згоду представника» [3].

З цього приводу Т. М. Ямненко пов'язує дійсність правочину, укладеного неповнолітнім без згоди законного представника, із наступним схваленням представником. Якщо інша сторона правочину вимагатиме від представника надати своє схвалення, така заява може бути звернена лише до неї. При цьому, вчена вважає, що заявлені неповнолітньому згода або відмова у схваленні у цьому випадку втрачають свою силу. Можливість подання схвалення обумовлюється строком два тижні – передбачається, що у схваленні відмовлено, якщо воно не надійшло протягом вказаного строку [157, с. 13].

Німецький правовий підхід виокремлює такі два поняття як дійсність правочину та відсутність згоди, що пов'язується не лише зі спливом строку давності. Свідченням цього є § 110 BGB, згідно з яким «договір, укладений неповнолітньою особою без згоди законного представника, вважається чинним із самого початку, якщо неповнолітня особа виконує договірні зобов'язання за допомогою засобів, наданих їй для цієї мети або на її власний розсуд представником, або, за його згодою третьою особою» [3].

Наприклад, у рішенні Федерального Верховного Суду Німеччини (BGH. Рішення від 04. 01. 2005 р.) зазначено наступне: «Вищий регіональний суд Целле у рішенні від 16. 02. 2001 р., винесеному у відповідь на наступну апеляцію вважає, що передача орендованого майна, обтяженого узуфруктом, не передбачає будь-які правові недоліки для неповнолітнього покупця, щоб він сам міг ефективно передати власність. Ця розбіжність виправдовує шаблон. Питання, на яке давали різні відповіді щодо того, чи отримує неповнолітній лише юридичну перевагу лише за змістом розділу 107 Цивільного кодексу Німеччини (BGB) через свою заяву про намір придбати право власності на об'єкт орендованого майна до

узуфрукту, є юридично дійсною декларацією для розгляду відділом земельної реєстрації відповідно до розділу 20 GBO Conveyance» [2].

В свою чергу, у німецькому цивільному праві така правова категорія як «схвалення» не завжди розкривається як елемент конвалідації недійсного правочину, проте може свідчити на користь укладення правочину.

Варто враховувати ще один ключовий момент, який полягає у специфіці укладення правочину та проявляється у відмінному від українського законодавства правовому баченні. Такі особливості досліджувались О.А.Халабуденко, який вважає, що зобов'язання щодо передачі речі виникає з *causa obligandi* зобов'язального договору, в той час як передача речі має своєю *causa* абстрактний розпорядчий акт. У такому контексті науковець називає передачу речі – фактичною дією [143, с. 73]. Бездоганність волевиявлення, з точки зору вченого, в зобов'язальному договорі та в речовому договорі оцінюється роздільно. Дійсність речового договору не залежить від дійсності зобов'язального договору, таким чином досягається принцип абстракції. При констатації нікчемності зобов'язального договору підстави нікчемності у більшості випадків діятимуть лише відносно даного зобов'язального договору. Дійсність речового договору пов'язується з бездоганністю волевиявлення (§§ 119, 123 BGB), яке викладене в декларації про наміри, що необхідна для укладення речового договору з огляду на вимоги закону та норми суспільної моралі [143, с. 73].

Прикладом може бути рішення Федерального Верховного Суду Німеччини (BGH, Рішення від 04. 01. 2003 р., Посилання на речення 1 BGB aF формально недійсне (пор. BGH, рішення від 1 липня 1970 р. – IV ZR 1178/68, NJW 1970, 1915, 1916; від 15 жовтня 1992 р. – VII ZR 251/ 91, NJW–RR1993, 522).). Воно полягає у тому, що «формальна недійсність попереднього договору усувається офіційним укладенням основного

договору відповідно до розділу 313, речення 2 BGB (див. RGZ169, 185, 189 і далі: BGHZ 82, 398, 403 і далі)» [1].

Ймовірно, бездоганність волевиявлення варто також пов'язувати і з добросовісністю, яка у загальному прояві набуває ознак загальноновизнаного у сфері цивільних правовідносин принципу «естопель».

В німецькому законодавстві, з точки зору О.О.Ольшевського, договірне зобов'язання підпорядковується принципу добросовісності, що визначається у відповідності до змісту §242 BGB – надається вказівка боржнику виконувати договірне зобов'язання добросовісно, враховуючи звичаї ділового обороту, що пов'язується із дотриманням принципу «естопель» [63, с. 179].

Цілком влучно з даного приводу розмірковувала А.І.Мануїлова, аналізуючи справу, що «розглянута в рамках арбітражу Internationales Schiedsgericht der Bundeskammer der gewerblichen Wirtschaft of Austria у 1994 році, між австрійським продавцем та німецьким покупцем було укладено договір купівлі–продажу листового прокату» [55, с. 101]. У цій справі встановлено невиконання договірних зобов'язань, однак поведінка покупця була визнана арбітром відмовою посилатись в подальшому на невиконання зобов'язання. Продавець контактував з покупцем у комерційному плані навіть після подання відповідної скарги, а також від продавця надходили заяви покупцеві, тому останній розумно вважав, що продавець не буде посилатися на обставини недійсності зобов'язання [55, с. 101]. Наведений приклад, з нашої точки зору, є ще одним раціональним поясненням функції принципу «естопель» при конвалідації недійсних правочинів.

Варто також звернути увагу на альтернативні способи «зцілення» недійсного правочину у німецькому цивільному праві, які лише опосередковано пов'язані з усунення вад правочину у класичному розумінні. О.О.Гайдулін звертає увагу на інститут конверсії або повторної інтерпретації (реінтерпретації)», що на його думку, «актуалізується в

більшості європейських країн, але доктринально обґрунтований переважно в межах німецької науково–правової традиції в XVIII–XIX ст.» [21, с. 317]. Зокрема, вчений вважає, що «закріплена в § 140 BGB конструкція реінтерпретації дозволяє подолати недійсність договору заміною окремого його недійсного змістовного елемента (недійсного правочину) іншим, дійсним, правочином шляхом доведення правомірності й непорушності спільного наміру сторін, який охоплює обидва правочини. Отже, недійсне положення може бути через його переосмислення перетворене на дійсне» [21, с. 317–318]. Ще один аспект подолання дефекту волі недійсного правочину у німецькому цивільному праві, на думку О.О.Гайдуліна, зводиться до того, що помилка в тексті правочину не тягне нікчемності волевиявлення. Вчений такий техніко–юридичний прийом називає «денатурацією» та вважає, що найбільшого розвитку це здобуло саме в німецькому цивільному праві, посилаючись на §§ 119, 120, 133) [21, с. 316]. Очевидно, інтерпретаційні методи також займають пріоритетне місце при конвалідації недійсних правочинів у німецькому цивільному законодавстві, що ймовірно заслуговує також окремої уваги в українському цивільному праві.

Варто підсумувати, що як і в українському цивільному праві, так і у німецькому, значна кількість правочинів може бути конвалідована. Досвід німецького цивільного законодавства як одного з основоположників романо–германської правової сім'ї в окремих питаннях конвалідації недійсних правочинів допоміг би в більшій мірі окреслити можливості використання конвалідації недійсного правочину та зайняти більш чітку та послідовну поведінку учасниками правочину при вирішенні питання дійсності останніх.

Отже, на підставі проведеного дослідження німецького цивільного законодавства та думок вчених–цивілістів, ми вважаємо, що для застосування конвалідації недійсних правочинів в Україні, з німецького цивільного законодавства можуть бути запозичені окремі положення:

Зокрема, слушною є думка В.О.Кучера, який вказує на положення § 311b, зокрема, дійсність правочину обумовлюється його подальшим нотаріальним посвідченням (щодо передачі права власності на нерухоме майно) та реєстрацією у поземельній книзі [3; 50, с. 135]. Така правова модель, з нашої точки зору, надає змогу з'ясувати, у який спосіб можна конвалідувати правочин з дефектом форми. До того ж, як справедливо зазначає А. В. Нижний, «у випадку порушення нотаріальної форми німецьке цивільне законодавство не застосовує наслідки недійсності договору, а надає можливості сторонам надати договору визначену законом форму після його укладення» [61, с. 77].

Враховуючи судову практику Німеччини, а також зважаючи на дійсні та справжні наміри учасників правочину, варті уваги положення, які пояснюють можливість усунення формальної недійсності попереднього правочину укладенням основного договору.

Щодо конвалідації дефекту суб'єктного складу можуть бути запозичені положення, згідно яких правочин вважається дійсним без згоди законного представника, якщо неповнолітня особа виконує договірні зобов'язання за допомогою засобів, наданих їй для цієї мети, а також на власний розсуд [3].

Також, при оновленні українського цивільного законодавства слід врахувати норми німецького цивільного законодавства у частині, що регламентують правові наслідки правочину, який вчинено під впливом помилки. Зокрема, помилка в тексті правочину не зумовлює його недійсність, адже у відповідності до § 133 BGB, «при тлумаченні волевиявлення слід досліджувати справжню волю, а не прив'язувати її до буквального значення» [3].

З нашої точки зору цінним також є досвід німецького цивільного законодавства у питанні використання засобів подолання недійсності правочину. Наприклад, впровадження засобів тлумачення правочину, щодо якого вказується у § 140 BGB – якщо нікчемний правочин відповідає

вимогам іншого правочину, останній застосовується, якщо можна припустити, що його дійсність мала б на увазі, якби нікчемність була відома [3]. Подібні норми тлумачення правочинів у німецькому цивільному законодавстві відображають умови, за яких, «якщо нікчемний правочин підтверджується особою, яка його вчинила, підтвердження вважається новим правочином» (§ 141 BGB) [3].

3.3 Застосування конвалідації недійсного правочину в умовах оновлення цивільного законодавства

У світлі сьогодення наша держава перебуває у стані євроінтеграційних процесів, що передбачає гармонізацію українського законодавства та норм права Європейського Союзу. Варто погодитись з думкою вчених стосовно того, що логічним завершенням будь-якого дослідження є окреслення напрямків гармонізації українського законодавства із законодавством країн Європейського Союзу. До того ж, воєнні події на території нашої держави вкотре свідчать про правильність та безальтернативність європейського вибору [135, с. 254].

Незважаючи на те, що правові засоби європейського контрактного права на сьогодні є обмеженими, О. Ю.Черняк вказує на важливість такого чинника для реформування національного приватного права. Це, з точки зору вченої, обумовлюється рекодифікацією цивільного законодавства та європеїзацією приватного права України [150]. Окрім цього, цивілістка акцентує увагу на тому, що «ми маємо ЦК України, який, з одного боку, визначив основні засади приватноправового регулювання, однак не зміг відійти від тієї правової традиції, що ставила на певний зарегульований рівень відносин між суб'єктами договірних відносин (особливо щодо таких суб'єктів, як юридичні особи приватного та публічного права)» [151].

З набранням чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (у 2017 році) [140] прерогативою компетентних органів нашої держави стало прийняття нових законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також внесення змін до вже існуючих з метою узгодження національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Це стосується також і цивільного законодавства, зокрема норм, які регулюватимуть питання конвалідації недійсних правочинів як одного з важливих способів захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

В цьому контексті слушно зазначає О.О.Гайдулін: «як демонструє аналіз практики застосування цих норм, судові органи України досить обережно ставляться до конвалідації нікчемних правочинів. Суди лише констатують факт недійсності правочинів унаслідок недодержання його обов'язкової форми без їх оздоровлення, керуючись при цьому правовими висновками, викладеними Верховним Судом України в постановках від 16. 12. 2015 р. у справі № 6–2766 цс 15, від 19. 10. 2016 р. у справі № 6–1551 цс 16, від 18. 01. 2017 р. у справі № 6–648 цс 16» [21, с. 321]. Підставою для такої думки вченого стала «статистика розгляду справ за всіма інстанціями, формами судових рішень та цивільною формою судочинства в період з 01. 01. 2005 р. по 01. 01. 2021 р.: українські судді в 5 випадках із 6 ухвалюють рішення про визнання договору недійсним, і лише в 1 – дійсним» [21, с. 321–322].

Очевидно, варто погодитись з О.О. Гайдуліним, який вважає сумнівною налаштованість українських суддів щодо конвалідації недійсних правочинів на відміну від суддів західноєвропейських країн [21, с. 322]. Одним із аргументів такого бачення, на думку вченого, є те, що текстуальний підхід унеможлиблює конвалідацію недійсного правочину, оскільки лише текстом правочину не відображаються справжні наміри, навіть з огляду те, що такі наміри доведені через витребувані докази. [21, с. 323]. Такі колізії у правотрактуванні, з одного боку, можна пояснити

не багатогранним дослідженням питання конвалідації недійсних правочинів, з іншого боку, правозастосування конвалідації ускладнюється відсутністю нормативного визначення та алгоритму її застосування.

Внесення відповідних змін у законодавство України зумовить розкриття іншого, практичного виміру регуляторного впливу конвалідації недійсних правочинів, що вже визначатиме правові засади її використання у правозастосовному полі, встановленні правил поведінки у напрямку визнання дійсним правочину, дотриманні правового балансу між існуванням дефективного правочину та волевиявленням учасників до його дійсності, а також унеможливить зловживання правом покликатися на недійсність правочину.

Інколи трапляються випадки, коли особа звертає вимогу про недійсність правочину з посиланням на те, що між учасниками такого правочину склалися неприємні відносини, що ніяк не спрямоване на правомірне існування цивільних прав та інтересів, а також не впливає з умов правочину. Подібний приклад відображений у Постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 05. 09. 2019 р. у справі № 638/2304/17, де зроблено правовий висновок про те, що «приватно–правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин» [88].

У такому світлі значення конвалідації недійсного правочину полягатиме у дотриманні свого роду балансу між нормою закону та правомірним існуванням цивільних прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин.

За своєю правовою природою конвалідація недійсних правочинів є способом захисту, що покликаний «зцілювати» права та охоронювані

законом інтереси добросовісних учасників цивільних правовідносин, які виникають за правочином, а також безпосередньо зберегти правочин, забезпечивши його легітимне існування. Така думка перегукується з твердженням, наведеним О.В. Кіріяк, Ю.П. Пацурківським, М.М. Гудима–Підвербецькою [36, с. 260–261].

З врахуванням наведених вище положень, в умовах рекодифікації та вдосконалення цивільного законодавства у векторі євроінтеграційних процесів, на наше глибоке переконання, постає гостра необхідність у включенні в оновлену редакцію Цивільного кодексу України положень стосовно конвалідації недійсних правочинів, а також розроблення інших нормативно–правових актів, підзаконних актів з приводу даного питання.

У цьому напрямку Членами Робочої групи, утвореної постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17.07.2019 р. №650, підготовлена Концепція щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України, в якій неабиякої уваги приділяється питанню недійсності та дійсності правочинів [38]. Проте станом на сьогоднішній день у даній Концепції не знаходить свого висвітлення власне «конвалідація недійсних правочинів» хоча, на наш погляд, дане питання заслуговує на цілком самостійне місце у Книзі першій оновленого ЦК України.

З огляду на це, у межах даного дослідження ми пропонуємо, про що вже було зазначено у Розділі I, закріпити поняття конвалідації недійсних правочинів у ст. 215 ЦК України, а саме, доповнити дану статтю частиною четвертою наступного змісту: «Конвалідацією недійсного правочину є надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 13 та ст. 203 Цивільного кодексу України» [15, с. 88].

Також оскільки ми розмежовуємо конвалідацію недійсних правочинів на юрисдикційну та неюрисдикційну, то стосовно конвалідації судом

можливим є внесення змін до ст.236 ЦК України шляхом доповнення частиною 3 наступного змісту: «Недійсний правочин, який в подальшому був конвалідований судом, є дійсним з моменту його вчинення». Наведений підхід, на нашу думку, також співпадає з баченням Робочої групи у процесі оновлення Книги першої ЦК України у напрямку «врахування принципів УНІДРУА, зокрема: глави 3 «Дійсність» у частині визнання правочинів (договорів) недійсними» [38, с. 113], а також дозволить більш чітко визначити момент дійсності правочину при застосуванні юрисдикційної конвалідації.

Окрім цього, на наше переконання, раціональним у регламентації питання конвалідації недійсних правочинів є внесення змін у частину 2 ст. 16 ЦК України, доповнивши її пунктом 2–1 наступного змісту: «визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину)». Про це вже також наголошувалось у Розділі I даного дослідження. Ми вважаємо, що такі доповнення цілком адаптуються з нормами сучасного цивільного процесуального законодавства при обранні судом належного способу захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, а також перегукуються з цілями Робочої групи при оновленні цивільного законодавства, а саме у векторі забезпечення права на застосування ефективних способів захисту порушених прав [38, с. 8–9].

Справедливо вважати, що вказані нововведення нададуть учасникам цивільних правовідносин, які бажають «зцілити» дефекти правочину, можливість зайняти більш чітку та послідовну модель поведінки при підтвердженні дійсності та виконанні того чи іншого правочину.

Крім цього, у сучасних реаліях конвалідацію недійсних правочинів слушно розглядати, зважаючи на військову агресію російської федерації проти нашої держави. Як відомо, Указом Президента України від 24. 02. 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24. 02. 2022 р. № 2102–IX, в нашій державі введено воєнний стан (із 05:30 год 24. 02. 2022 р. строком на 30 діб») [101], який в

подальшому продовжувався відповідними Указами Президента України і діє станом на сьогодні.

Ставлячи на перше місце права та основоположні свободи людини і громадянина у співвідношенні до питань національної безпеки в умовах війни, прерогативою демократичної, правової та суверенної держави є розроблення механізмів захисту та забезпечення належного існування цивільних правовідносин, урегульованих у відповідності до законодавства України [15, с. 34]. Наведеному твердженню кореспондує зміст Закону України «Про правовий режим воєнного стану», прийнятий 12. 05. 2015 р. за № 389–УІІ, який покладає на органи державної влади, в тому числі, забезпечення дії Конституції України, чинного законодавства, охорони прав, свобод, законних інтересів громадян» [111].

Станом на сьогоднішній день нашою державою розробляється сукупність заходів для деокупації та реінтеграції, що розглядається у сукупності таких правових понять як перехідний період та перехідна юстиція. То ж в сучасних реаліях існує новий підхід до розуміння конвалідації недійсних правочинів, зокрема, в умовах державної політики перехідного періоду [13, с. 68], пояснення якого в національному законодавстві відсутнє.

Якщо слідувати Висновку Венеціанської комісії, ухваленому Венеційською Комісією на 128–му пленарному засіданні щодо Проєкту Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду» (Венеція та у режимі онлайн, 15–16 жовтня 2021 р.), «на міжнародному рівні не існує юридично обов’язкового документа, що регулює питання, пов’язані з перехідним періодом та перехідною юстицією» [108, с. 6–7]. У цьому Висновку Венеціанська комісія вказала на засоби правового захисту у галузі прав людини для жертв грубих порушень норм міжнародного права, що «передбачають рівноправний та ефективний доступ до правосуддя, адекватне, дієве та швидке відшкодування завданої шкоди і

доступ до відповідної інформації про порушення прав та механізми відшкодування» [108, с. 6–7].

То ж постає питання необхідності прийняття на національному рівні цілісного нормативно–правового акту, яким би надавалася регламентація перехідного періоду та перехідної юстиції загалом. Важливість нормативно–правової регламентації у цьому напрямку, на нашу думку, пояснюється тим, що перехідна юстиція відноситься до правозахисних механізмів, які застосовуються для встановлення демократичних інститутів, забезпечення дотримання прав людини та створення правової держави в перехідний період.

Після початку військового вторгнення на територію України, анексію у 2014 році окремих територій нашої держави, задля забезпечення єдиного правового простору, заслуговують на увагу так звані «Намібійські винятки», пояснення яких надається у рішенні Міжнародного суду ООН. Як зазначає С.С.Калинюк, «Намібійські винятки» полягають у тому, що «документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян» [35, с. 350].

Судова практика при встановленні фактів, що мають юридичне значення, виходить із наступного: «у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначено, що держави - члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів» [123].

Також у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22. 10. 2018 р. у справі

№ 235/2357/17 зазначено, «що стосується доводів відповідача, викладених у запереченні на позов, в апеляційній та касаційній скаргах про те, що довідки, видані на тимчасово окупованій території не можуть бути взяті до уваги, суди першої та апеляційної інстанцій обґрунтованого виходили з того, що до вказаних правовідносин застосуванню підлягають так звані «намібійські винятки» Міжнародного суду ООН: документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян» [71].

До того ж, у відповідності до частини 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15. 04. 2014 р. № 1207 – VII, будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на тимчасово окупованій території України є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану[106].

Як бачимо, поза увагою законодавця залишилося питання дійсності та недійсності правочинів на тимчасово окупованій території України, однак, з нашої точки зору, конвалідація недійсних правочинів у цьому напрямку відіграє пріоритетну роль. До того ж, як слушно зазначають вчені, початок війни за загальним правилом не впливає на дійсність вчинених раніше правочинів. Якщо ж у зв'язку із воєнними діями учасники правочину не можуть його виконати, до таких правочинів застосовуються норми ст. 607 ЦК України (припинення зобов'язання неможливістю його виконання) [135, с. 276].

В Україні здійснювалися спроби прийняття нормативного–правового акту, який врегулював би питання перехідного періоду, про що свідчить подання до Верховної Ради України Проекту Закону України «Про засади державної політики перехідного періоду», проте станом на сьогоднішній

день даний Проєкт відкликаний з розгляду та прийняття його Верховною Радою України у зв'язку із численними зауваженнями та необхідністю доопрацювання [107]. Вказаний Проєкт розумів перехідну юстицію як «відповідну правову концепцію, яка застосовується для інтерпретації комплексу заходів, спрямованих на подолання наслідків порушень законності, прав і свобод людини і громадянина, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, включаючи їх відновлення та компенсацію завданої шкоди, забезпечення справедливості та примирення, а також щодо неповторення окупації» [107]. До того ж, даний Проєкт визначав одним із ключових напрямків реінтеграції та деокупації саме конвалідацію недійсних правочинів [107].

Таким чином до сьогодні в національному законодавстві відсутній цілісний нормативно–правовий акт для регламентації суспільних відносин у перехідний період, перехідна юстиція загалом. Питання конвалідації недійсних правочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях України, залишається відкритим та невирішеним.

Варто відзначити, що одним із недоліків Проєкту Закону «Про засади державної політики перехідного періоду» була правова невизначеність кола недійсних правочинів, які підлягали би конвалідації. На користь цього свідчать положення Висновку Венеціанської комісії, ухваленого Венеційською Комісією на 128–му пленарному засіданні щодо вказаного законопроєкту (Венеція та у режимі онлайн, 15–16 жовтня 2021 р.), які полягають у тому, що ст. 13 вказаного вище законопроєкту передбачала можливість «зцілення» певних правочинів, які були вчинені на тимчасово окупованих територіях України, однак детального висвітлення конвалідація недійсних правочинів не здобула. Тому дана стаття викликає суттєві зауваження [108, с. 17]. До того ж, згідно зі змістом висновку, наданого Головним науково–експертним управлінням, «положення частини 1 ст. 13 проєкту не дозволяють конвалідацію правочинів, які визнаються нікчемними на підставі цього Закону (ч. 12

ст. 5 цього проекту), внаслідок чого викликає труднощі з'ясування переліку правочинів, для яких можлива конвалідація» [107].

То ж майбутнє розроблення Проекту закону потребує більшої деталізації не лише різновидів правочинів, які підлягають конвалідації, а й безпосередньо правозастосування конвалідації недійсних правочинів, що вчинені на тимчасово окупованих територіях України.

Також варто відзначити, що неабиякого значення у реалізації даного питання має розроблення системи органів державної влади та нормативно-правового регулювання даного питання, що забезпечуватимуть можливість визнання (конвалідацію) правочинів, укладених українськими громадянами на тимчасово окупованих територіях України.

У векторі досліджуваного питання доцільно звернути увагу на лист Президента Нотаріальної палати України, спрямованого на адресу Віце-Прем'єр Міністра України – Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, зміст якого відображає те, що «за своєю соціальною спрямованістю конвалідація покликана захищати та гарантувати інтереси добросовісних учасників цивільних правовідносин, які з різних причин не мають можливості отримати захист іншими законними способами» [52]. У даному контексті мова йде про конвалідацію заповітів, довіреностей, в тому числі на розпорядження рухомим та нерухомим майном, грошовими коштами, представництва інтересів як засновника юридичних осіб, заяв щодо виїзду дітей закордон, виходу зі складу засновників юридичних осіб тощо [52].

Адвокат Є.Морозов вважає, що «заповіти, посвідчені на тимчасово окупованих територіях нотаріусами, чії повноваження визнані окупаційними адміністраціями російської федерації, або посадовими особами окупаційних адміністрацій російської федерації, або іншими особами, визначеними за аналогією закону у статті 1251, частині першій статті 1252 Цивільного кодексу України, після смерті заповідача можуть бути визнані судом дійсними в порядку, встановленому Цивільним

кодексом України» [59]. Проте, з нашої точки зору, визнання дійсності заповітів у вказаному контексті неможливе без врахування специфіки перехідного періоду.

На нашу думку, конвалідація недійсного правочину у будь-якому випадку потребує участі органів нотаріату України, органів судової влади України, органів виконавчої влади, що здійснюють повноваження у сфері реінтеграції та реалізації державної політики перехідного періоду [14, с. 36]. При юрисдикційній конвалідації судом доказову базу у цьому напрямку можуть складати відповідні висновки органу виконавчої влади, що здійснює повноваження у сфері реінтеграції та реалізації державної політики перехідного періоду щодо можливості використання конвалідації недійсного правочину та ведення відповідних реєстрів. У подальшому та за необхідності такий правочин може посвідчуватись нотаріусом задля його легалізації та правової визначеності.

Оскільки конвалідація недійсних правочинів у перехідний період потенційно може складати вагому групу суспільних відносин, доцільним є розроблення та ухвалення Закону України «Про конвалідацію недійсних правочинів у перехідний період», а також підзаконних актів, спрямованих на виконання вказаного закону. Безумовно, відповідний Проект закону потребує чіткішого розуміння переліку правочинів та можливості застосування конвалідації недійсних правочинів з врахуванням норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15. 04. 2014 р. № 1207 – VII [106].

Міжнародний досвід у цьому питанні звертає до того, що Хорватським Сабором у 1997 році був прийнятий Закон про конвалідацію, який був важливим нормативно-правовим актом серед післявоєнних заходів у Хорватії. Цей закон створив механізми для визнання таких документів, як правовстановлюючі документи на майно, свідоцтва про народження, шлюб, розлучення, смерть, заповіти та документи про

спадщину, свідоцтва про освіту, штампи у трудових книжках (із зазначенням тривалості роботи), за умови, що такі документи відповідають законодавству Хорватії, до видання (де це доцільно) офіційних хорватських документів, що їх замінять [4].

Слід зазначити, що з метою виконання даного Закону в Хорватії у 1998 році було прийнято три Укази, серед яких: Указ про впровадження Закону про конвалідацію в суб'єктах судового характеру, Указ про впровадження Закону про визнання недійсними актів, виданих у суб'єктах адміністративного характеру, Указ про введення в дію Закону про конвалідацію в адміністративній сфері праці, зайнятості, пенсійного забезпечення та страхування на випадок інвалідності, допомоги на дітей, соціального забезпечення та захисту військових і цивільних інвалідів війни [4].

Запозичення міжнародного досвіду допомогло б вирішити частину правових питань, пов'язаних з конвалідацією недійсних правочинів. При цьому, ми погоджуємось з позицією Президента Нотаріальної палати України, що у ст.ст. 218-221, 226 ЦК України зазначені свої особливі умови «зцілення» (правочин відповідає справжній волі, інтересам особи, виконання умов правочину тощо), тому при визначенні переліку правочинів вказані особливості могли б застосовуватись до такого переліку за аналогією. При цьому також слушною є пропозиція стосовно врахування змісту ст.ст. 231, 233, ЦК України, які передбачають правові наслідки правочинів, вчинених під впливом насильства та/або тяжких обставин [52].

Варто підсумувати, що правове регулювання конвалідації недійсних правочинів в умовах воєнного стану в Україні та у перехідний період потребує системних змін шляхом розробки відповідних нормативно-правових актів.

Висновки до Розділу 3

У третьому розділі обґрунтовано можливість використання принципу «естопель» як основоположної засади «зцілення» недійсного правочину, здійснено порівняльно–правовий аналіз конвалідації окремих недійсних правочинів за законодавством Німеччини та України, досліджено застосування конвалідації недійсного правочину в умовах євроінтеграції та в перехідний період.

1. Обґрунтовано, що принцип «естопель» є основоположною засадою при конвалідації недійсного правочину, що забороняє учаснику цивільних правовідносин посилалися на підстави недійсності правочину, якщо при його вчиненні та прийнятті до виконання всі дії або бездіяльність (мовчання) свідчили на користь правомірності та дійсності правочину.

2. Проведений порівняльно–правовий аналіз законодавства Німеччини та України щодо недійсних правочинів дає підстави для висновку, що норми Німецького цивільного уложення в значній мірі кореспондують нормам ЦК України щодо недійсності правочину. Запропоновано запозичити окремі норми з німецького у національне цивільне законодавство задля усунення дефектів форми та суб'єктного складу правочину.

3. Відстоюється позиція, що в умовах рекодифікації цивільного законодавства актуальним є внесення системних змін до норм ЦК України. В дисертаційній роботі доведено, що конвалідація недійсних правочинів заслуговує закріплення у Книзі першій оновленого ЦК України. Тому, окрім запропонованих вище змін до ст. 16 та 215 ЦК України, пропонується також внести зміни до ст. 236 ЦК України та доповнити її частиною 3 наступного змісту: «3. Недійсний правочин, який в подальшому був конвалідований судом, є дійсним з моменту його вчинення».

4. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану в Україні та у перехідний період українське законодавство потребує системних змін шляхом розробки нормативно–правових актів, зокрема, Закону України «Про конвалідацію недійсних правочинів у перехідний період», а також підзаконних нормативних актів з метою забезпечення виконання вказаного закону.

5. Зроблено висновок, що запозичення закордонного досвіду правового регулювання (зокрема Хорватії) допомогло б вирішити частину правових питань, пов'язаних з конвалідацією недійсних правочинів у перехідний період на території України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі сформульовано нові теоретичні положення щодо конвалідації недійсного правочину в цивільному праві України та запропоновано наукові висновки, спрямовані на розвиток доктрини цивільного права, удосконалення цивільного законодавства та правозастосовної практики. Основними з них є наступні.

1. Під конвалідацією недійсного правочину запропоновано розуміти надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст. 13 та ст. 203 ЦК України. Оскільки в законодавстві України поняття конвалідації недійсного правочину немає, зазначену авторську дефініцію пропонується закріпити у частині 4 ст. 215 ЦК України.

2. Доведено, що конвалідація недійсного правочину за своєю правовою природою є способом захисту цивільних прав та інтересів, який застосовується у випадку невизнання або оспорювання правочину. Тому запропоновано внести зміни у частину 2 ст. 16 ЦК України, доповнивши її пунктом 2–1 наступного змісту: «визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину)». Учасники цивільних правовідносин вправі самотійно або разом з іншими способами захисту застосовувати конвалідацію недійсного правочину.

3. З'ясовано, що сфера застосування конвалідації є досить широкою, тому конвалідацію можна розглядати як універсальний спосіб захисту прав та інтересів учасників приватноправових відносин, а також як спеціальний спосіб захисту щодо правочину, який спрямований на «зцілення» його дефектів.

4. Доведено, що конвалідація недійсних правочинів може бути застосована при дотриманні таких умов: вчинення правочину, недійсність правочину (нікчемність, оспорюваність), волевиявлення учасника цивільних правовідносин зцілити правочин.

5. Обґрунтовано, що зміст конвалідації недійсного правочину можна розглядати за принципом кватерного підходу, що включає у себе наступні елементи: суб'єкт конвалідації, об'єкт конвалідації, недійсність правочину (нікчемність або оспорюваність) та юридичні дії учасників правовідносин, спрямовані на «зцілення» дефектів правочину.

6. Класифіковано конвалідацію недійсних правочинів за трьома критеріями: 1) суб'єктний склад; 2) обсяг конвалідації; 3) об'єкт конвалідації.

За суб'єктним складом виокремлено неюрисдикційну та юрисдикційну конвалідацію. Неюрисдикційна конвалідація полягає у тому, що учасники правочину самостійно визнають недійсність свого правочину та спільно вживають заходів для його конвалідації без участі суду або інших органів. Юрисдикційна конвалідація – це надання юридичної сили недійсному правочину рішенням суду або за допомогою іншого органу. Запропоновані види конвалідації недійсного правочину цілком узгоджуються із положеннями ЦК України. Зокрема, випадки неюрисдикційної конвалідації закріплені у ст. ст. 218, 221–223, 226 ЦК України. Випадки юрисдикційної конвалідації містяться у ст. ст. 218, 219, 220, 221, 224, 226 ЦК України з огляду на наявність у вказаних статтях техніко–юридичної конструкції «суд може визнати дійсним правочин», «наявності згоди органу опіки та піклування».

За обсягом конвалідація недійсних правочинів поділяється на повну та часткову. При повній конвалідації «зцілюється» правочин в цілому. При частковій конвалідації «зцілюється» частина правочину, що містить дефекти.

За критерієм об'єкту конвалідація недійсних правочинів поділяється на абсолютну та відносну. Абсолютна конвалідація застосовується щодо нікчемних правочинів, недійсність яких визначена законом. Застосування відносної конвалідації можливе щодо оспорюваних правочинів.

7. Обґрунтовано висновок, що не усі правочини можуть бути конвалідовані. Згідно з нормами ЦК України правочин, який порушує публічний порядок, не підлягає конвалідації.

8. З'ясовано, що основною підставою для застосування конвалідації є недійсність правочину з огляду на наявність дефектів форми, волі, суб'єктного складу, порядку та змісту укладення.

9. Обґрунтовано можливість юрисдикційної та неюрисдикційної конвалідації недійсних правочинів з дефектом форми, зважаючи на зміст ст.ст. 218, 219, 220 ЦК України.

Можливість конвалідації одностороннього правочину передбачається з огляду на з'ясування справжньої волі особи, яка його вчинила. При конвалідації одностороннього правочину, до якого ставиться вимога письмової форми та нотаріального посвідчення, важливо встановити, що дотриманню цієї вимоги перешкоджала обставина, яка не залежала від волі учасника такого правочину.

При конвалідації двосторонніх та багатосторонніх правочинів важливо встановити факт домовленості учасниками правочину щодо усіх істотних умов, ухилення від нотаріального посвідчення правочину, виконання правочину.

10. Доведено, що важливу роль при конвалідації дефекту форми може відігравати судова преюдиція (про визнання правочину дійсним), адже за наявності відповідного рішення суду, яке набрало законної сили, відпадає можливість посилатися на дефекти правочину. Додатково зроблено висновок, що формальні помилки не впливають на дійсність правочину.

11. Доведено, що конвалідуванню (юрисдикційному та неюрисдикційному) підлягають окремі недійсні правочини з дефектами волі, які у даному дослідженні розглядаються на прикладі «зцілення» правочинів, вчинених під впливом помилки та обману. Обґрунтовано, що принциповим питанням у застосуванні конвалідації дефектів волі (помилки та обману) є спростування обставин, що тягнуть за собою

правовий наслідок недійсності правочину. При цьому правочини під впливом помилки та обману можуть бути «зцілені» з огляду на виконуваність такого правочину – сторони правочину виконують його на первісно укладених умовах, приймають його правові наслідки.

12. Обґрунтовано, що конвалідації підлягають правочини з дефектами суб'єктного складу. Такі випадки визначені у ст.ст. 221, 222, 223, 224 ЦК України. Закріплення в нормах ЦК України таких формулювань як «схвалення», «згода», «дозвіл», а також «може бути визнаний судом дійсним» свідчить про можливість застосування до вказаних правочинів як юрисдикційної, так і неюрисдикційної конвалідації.

13. Дістала подальшого обґрунтування точка зору щодо можливості конвалідації недійсного правочину, вчиненого юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії), з огляду на наявність відкладальної обставини, а саме – у разі коли на момент вчинення правочину юридична особа не мала ліцензії, а на час, коли правочин був виконаний або мав бути виконаний, вона ліцензію отримала.

14. Обґрунтовано, що одним із правочинів з дефектом суб'єктного складу, що може бути конвалідованим, є правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України). Такий правочин може бути конвалідовано за наявності такої дії як «схвалення правочину» особою, яку він представляє.

15. Доведено можливість конвалідації дефекту змісту та порядку укладення правочину на прикладі фіктивного та удаваного правочинів (ст. ст. 234, 235 ЦК України), якщо учасники вказаних правочинів прагнуть настання правового результату, що з них випливає, та погоджуються з їх юридичною силою.

16. Обґрунтовано, що принцип «естопель» є основоположною засадою при конвалідації недійсного правочину, що забороняє учаснику цивільних правовідносин посилалися на підстави недійсності правочину, якщо при

його вчиненні та прийнятті до виконання всі дії або бездіяльність (мовчання) свідчили на користь правомірності та дійсності правочину.

17. Проведений порівняльно–правовий аналіз законодавства Німеччини та України щодо недійсних правочинів дає підстави для висновку, що норми Німецького цивільного уложення в значній мірі кореспондують нормам ЦК України щодо недійсності правочину. Запропоновано запозичити окремі норми з німецького у національне цивільне законодавство задля усунення дефектів форми та суб'єктного складу правочину.

18. Відстоюється позиція, що в умовах рекодифікації цивільного законодавства актуальним є внесення системних змін до норм ЦК України. В дисертаційній роботі доведено, що конвалідація недійсних правочинів заслуговує закріплення у Книзі першій оновленого ЦК України. Тому, окрім запропонованих вище змін до ст. 16 та 215 ЦК України, пропонується також внести зміни до ст. 236 ЦК України та доповнити її частиною 3 наступного змісту: «3. Недійсний правочин, який в подальшому був конвалідований судом, є дійсним з моменту його вчинення».

19. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану в Україні та у перехідний період українське законодавство потребує системних змін шляхом розробки нормативно–правових актів, зокрема, Закону України «Про конвалідацію недійсних правочинів у перехідний період», а також підзаконних нормативних актів з метою забезпечення виконання вказаного закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bundesgerichtshof. Рішення від 04. 01. 2003 р. URL: <https://gesetze-in-app.de/BGB/125>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
2. Bundesgerichtshof. Рішення від 04. 01. 2005 р., Ref. URL: <https://gesetze-in-app.de/BGB/107>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
3. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Ausfertigungsdatum: 18. 08. 1896. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
4. Confidence-building measures. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/legacy/reports/1999/croatia/Crosrb99-04.htm>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
5. Dr Nicola Bowes. Equitable Estoppel. Armstrong Legal. URL: <https://www.armstronglegal.com.au/commercial-law/national/contracts-law/equitable-estoppel/>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
6. Landgericht Krefeld. Рішення від 05.05 2006 р., Ref 5 O 51/06. URL: <https://gesetze-in-app.de/BGB/125>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
7. Бахаєва А. С. Воля та волевиявлення як умови дійсності правочинів. Вісник ХНУВС. 2017. №2. (77). С. 183-189. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc39f0f7-8650-4320-b058-b7b1176f3458/content>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
8. Бахаєва А. С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 201 с. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/4410>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
9. Боброва Д. В., Дзера О. В., Довгерт А. С. Цивільне право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 864 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/34/bobrova.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

10. Богатир В. В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Станом на 01 травня 2012 р. Київ: «Центр учбової літератури», 2012. 1024 с.

11. Бус К. І. Загальна характеристика конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м.Тернопіль, ЗУНУ, 16-17 квітня 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 269 с. С.106-108.

12. Бус К. І. Конвалідація дефекту змісту удаваного правочину. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м.Тернопіль. ЗУНУ. 19-20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 310 с. С.15-17.

13. Бус К. І. Конвалідація недійсних правочинів як інструмент захисту прав та інтересів у цивільному праві України. Правові та без пекові аспекти життя в Україні. Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» та Круглого столу «Уроки російсько-українських війн» (м.Київ, 14 жовтня 2022 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2022, 144. С. 67-69.

14. Бус К. І. Місце конвалідації недійсних правочинів у «перехідній юстиції». Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 34–37.

15. Бус К. І. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Актуальні проблеми правознавства. 2023. №3 (35). С.84-90.

16. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Актуальні проблеми правознавства. 2024. №1. С. 147-152.

17. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. №03. С. 119-124.
18. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого суб'єктом господарювання без відповідного дозволу (ліцензії). Право.ua. 2024. №2. С. 225-230.
19. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 23. 05. 1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118/ed19690523#Text. (дата звернення: 20. 06. 2024).
20. Габріадзе М. Р. Юридична відповідальність та зобов'язання внаслідок створення загрози правам іншої особи: питання співвідношення. Актуальні проблеми держави і права. С.231-236. URL: <http://www.apdp.in.ua/v33/47.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
21. Гайдулін О.О. Інтерпретація в європейському контрактному праві: герменевтико-цивілістичні засади: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 597 с.
22. Господарський кодекс України. Закон України від 16. 01. 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20240308#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
23. Давидова І. В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.03.Одеса, 2011. С.20. URL: <https://core.ac.uk/reader/50594090>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
24. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 487 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/10727>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
25. Діденко І. В. Естопель. Юридичний словник. URL: <http://advokat-didenko.com.ua/ua/glossary/528/>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
26. Дзера І. О. Поняття та правова природа недійсних правочинів. Підприємництво, господарство і право. 2018. №11. С. 21-25.

URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/5.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

27. Дзера О. В., Кузнєцова Н. С., Луць В. В. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. 6-те вид., перероб. І допов. Київ: Юрінком Інтер. Т.І.,2019. 752 с.

28. Дзюба І. В. Недійсність правочинів, вчинених під впливом обману: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ДДУВС. 2017. С. 58-61. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2539/1/12.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

29. Длугош О. І. Недійсність правочинів з дефектами волі: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ. 2013. 19 с.

30. Євтушенко Є. В., Леонов Б. Д. Недійсність правочину у цивільному судочинстві. Інформація і право. 2017. №4 (23). С.116-121. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/15_3.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

31. Єременко К. О. Цивільно-правові наслідки недотримання вимог щодо форми правочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2014. 20 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c826b24-4b5c-4ba9-a648-bca45b38807f/content>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

32. Заборовський В. В. Деякі проблемні аспекти визнання правочинів недійсними. Вісник Запорізького національного університету. 2012. №2 (1). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10778>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

33. Заборовський В. В., Попович Р. В. Обман як дефект волі крізь призму теорії та практики: Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 121-125. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/4677>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

34. Заїка Ю. О. Українське цивільне право: навчальний посібник. Київ: Істина, 2005. 312 с.
35. Калинюк С. С. Єдність правового простору: національні та міжнародні засади. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. №71. С.348-354. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/08/60.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
36. Кіріяк О. В., Пацурківський Ю. П., Гудима-Підвербецька М. М. Цивільне право (загальна частина): навч. Чернівці. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. 2021. 304 с.
37. Конституція України: Закон від 28. 06. 1996 р. №254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
38. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Proekt-Koncepcii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
39. Коструба А. В. Аналогія права та закону як фактична фікція і спосіб «оздоровлення» механізму право припинення. Часопис Київського університету права. 2012. №3. С. 185–189. URL: <https://hal.science/hal-02455398/document>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
40. Коструба А. В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у формі недійсних правочинів та визнання їх законом. Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнародної наук.-практ.конф., присвяченої 92-й річниці з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР В. П. Маслова. 28. 02. 2014. Харків, 2014. С. 144-147. URL: <https://hal.science/hal-02528903/document>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
41. Коструба А. В. Правові механізми поновлення прав суб'єктів дефектних правочинів. Право України. 2014. № 9. С.171 – 178

URL: <https://hal.science/hal-02548864/document>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

42. Коструба А. В. Формула тлумачення змісту правочину: приватноправові аспекти правозастосування. Часопис Київського університету права. 2001. №2. С. 154-158. URL: <https://hal.science/hal-03365037>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

43. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки. 2015. №827. С. 153-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_27. (дата звернення: 20. 06. 2024).

44. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта. 2017. 494 с. URL: https://vo.uu.edu.ua/pluginfile.php/520874/mod_resource/content/1/kot_o_o_zdiisnennia_ta_zakhist_subiektivnikh_tsivilnikh_prav.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

45. Кот О. О. Природа недійсних правочинів. Проблеми цивільного та господарського права. Вісник. 2009. №4 [59]. С.108-118. URL: https://www.academia.edu/42272020/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B0_%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%B2. (дата звернення: 20. 06. 2024).

46. Котис В. Воля та волевиявлення у цивільному праві України та зарубіжних країн. Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді : зб. тез доп. IV Міжнар. студ. наук. конф. Тернопіль, ТНЕУ, 2020. С. 175-178. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/40625>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

47. Крат В. І. Заборона суперечливої поведінки: новий підхід до розгляду спорів про визнання договорів недійсними. VII Судовий форум АПУ. 20. 11 .2018. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/602800/>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

48. Крат В. І. Недійсність правочинів, вчинених під впливом обману. Часопис Київського університету права. 2012. №3. С. 189-192. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/44/3-2012-pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

49. Крат В. І. Недійсність правочинів, учинених під впливом помилки. Юрист України. 2012. №1/2. С. 35–40. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2764>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

50. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: Навч. Посібник. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014. 344 с.

51. Лавріненко І. А. Визнання недійсним правочину, вчиненого особою під впливом помилки. Юридичний бюлетень. 2018. №7. Ч.1. С. 228-248. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2018/7_2018/part_1/36.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

52. Лист Президента Нотаріальної палати України, на адресу Віце-Прем'єр Міністра України - Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.01.2021 №3/5. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2021/01/proekt-deokup.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

53. Лукасевич-Крутник І. С. Договірні зобов'язання з надання транспортних послуг у цивільному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Тернопіль. 2019. 40 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/36963/1/aref-lukasevuch-na-sait.pdf> (дата звернення: 20. 06. 2024).

54. Майданик Р. А. Аномалії в цивільному праві: навчально-практичний посібник . 2-ге видання, перероблене та доповнене. Київ: Юстініан,2010. 1008 с.

55. Мануїлова А. І. Естопель як загальний принцип міжнародного права: дис. ... д-ра філософії: 293. Одеса, 2021, 235 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d3699391-4a31-46ff-a674-f63316e294eb/content>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

56. Мануїлова А. І. Умови застосування та правові наслідки порушення принципу естопель. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С.674-677. URL: http://lsej.org.ua/4_2021/169.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

57. Марценко Н.С. Mistake in the contract law of Ukraine and some foreign countries. Актуальні проблеми правознавства. №1 (33). 2023. С. 18-25. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/48738/1/Martsenko.PDF>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

58. Морозов Є. Дійсність & недійсність заповіту. Судова практика. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/dijsnist-nedijsnist-zapovitu/>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

59. Морозов Є. Намібійські винятки або визнання документів виданих окупаційною владою. 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/44964>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

60. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4 т. / А. Г.Ярема, В. Я.Карабань, В. В.Кривенко, В. Г.Ротань. Т.1. Київ: А.С.К.: Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. 928 с.

61. Нижний А. В. Конвалідація нікчемних цивільно-правових договорів, укладених з порушенням обов'язкової форми. Вісник Запорізького національного університету. 2010. №4. С. 75-79. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/jur-2010-4/075-79.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

62. Нижний А. В., Ходаківський М. П., Юровська Г. В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів. Київ. Алерта.2020. 234 с.

63. Ольшевський І.О. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №11. С.177-182. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2023/39.pdf. (дата звернення: 01. 06. 2024).

64. Орзіх В.М. Поняття аналогії закону й аналогії права в цивільному праві України. Науковий вісник УжНУ. Серія: Право. Випуск 54. 2019. С.83-86. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/31554>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

65. Основи римського приватного права: Підручник / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. Харків: Право, 2008. 224 с.

66. Павлюк Н. М. Цивільно-правові правочини, здійснені під умовою: теоретичний аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №7. С. 138-141. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2023/30.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

67. Пленюк М. Д., Коструба А. В. Юридичні факти в доктрині приватного права України: Монографія. Київ. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с. URL: <https://hal.science/hal-02835371/document>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

68. Погребняк О. С. До питання про конвалідацію нікчемних правочинів. Наше право. 2015. №3. С. 140 – 144. URL: <http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2015-3/NP-2015-3.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

69. Попов Ю. Поняття забезпечення виконання зобов'язання. Право України. 2008. №6. С. 119-123. URL: <https://ssrn.com/abstract=2999035>. (дата звернення: 01. 06. 2024).

70. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16. 05. 2018 р. у справі № 910/1163/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74329945>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

71. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22. 10. 2018 р. у справі № 235/2357/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77310529>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

72. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду: від 13. 11. 2018 р. у справі № 910/19179/1 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78022499>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

73. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10. 04. 2019 р. у справі № 390/34/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

74. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04. 05. 2020 р. у справі №201/13253/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89136975>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

75. Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16. 07 .2020 р. у справі №570/747/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90591212>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

76. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11. 11. 2020 р. у справі № 159/2421/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92973015>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

77. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 18. 08. 2021 р. у справі

№305/1468/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250624>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

78. Постанова Великої Палати Верховного Суду у від 14. 12. 2021 р. у справі №147/66/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102892553>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

79. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 12. 01. 2022 р. у справі №161/11495/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102915184>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

80. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09. 02. 2022 р. у справі № 286/3125/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104076040>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

81. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду від 28. 06. 2022 р. у справі № 576/564/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105057076>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

82. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 01. 02. 2023 р. у справі №755/17313/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108930329> (дата звернення: 20. 06. 2024).

83. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 29. 03. 2023 р. у справі № 200/6309/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175537>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

84. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 03. 05. 2023 р. у справі №158/1572/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110743235>. (дата звернення: 01. 06. 2024).

85. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 17. 08. 2023 р. у справі № 144/268/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113035759>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

86. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 06. 11. 2023 р. у справі №296/8558/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201851>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

87. Постанова Касаційного Цивільного Суду Верховного Суду від 30. 07. 2020 р. у справі №357/7734/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90740041>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

88. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного суду від 05. 09. 2019 р. у справі №638/2304/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84152558>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

89. Постанова Одеського апеляційного суду від 18. 10. 2022 р. у справі №522/21663/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106918286>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

90. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19. 06. 2013 р. у справі №6-49цс13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32056462>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

91. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 29. 04. 2014 р. у справі №3-11гс14 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/38825239>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

92. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11. 05. 2016 р. у справі №6-3020цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57787451>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

93. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України у Постанові від 12.07.2017 у справі №910/31610/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67775091>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

94. Постанова Східного апеляційного господарського суду від 10. 09. 2020 р. у справі №913/322/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91526659>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

95. Правознавство. Підручник / Демський С.Е., Ковальський В.С., Колодій А.М. та інші. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

96. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Узагальнення Верховного Суду України від 24. 11. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-08#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

97. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. Огляд Верховного Суду від 22. 12. 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS01013?an=2&bl=true>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

98. Принципи європейського контрактного права. Комісія Ландо. 2002. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/> (дата звернення: 20. 06. 2024).

99. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

100. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, К. Г. Некіт ; упор.- укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.23423>. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423> (дата звернення: 20. 06. 2024).

101. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24. 02. 2022 №64/2022, затверджений [Законом України від 24. 02. 2022 р. №2102-IX](#). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

102. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними. Постанова Пленуму Вищого господарського суду від 29. 05. 2013 р. №11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

103. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 12. 03. 1999 р. № 02-5/111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_111800-99#Text. (дата звернення: 20. 06. 2024).

104. Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів. Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 11. 04. 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text. (дата звернення: 20. 06. 2024).

105. Про електронну комерцію. Закон України від 03. 09. 2019 р. №675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

106. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Закону України від 15. 04. 2014 р. № 1207 – VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

107. Про засади державної політики перехідного періоду. Проект Закону від 09. 08. 2021 р. №5844. (картка законопроекту). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625. (дата звернення: 20. 06. 2024).

108. Про засади державної політики перехідного періоду. Висновок щодо проекту Закону. Ухвалено Венеційською Комісією на 128-му

пленарному засіданні (Венеція та у режимі онлайн, 15-16 жовтня 2021 р.). URL: <https://rm.coe.int/cdl-2021-ukr/1680a5844d>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

109. Про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Конвенція від 04. 11. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20. 06. 2024).

110. Про ліцензування видів господарської діяльності. Закон України від 02. 03. 2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

111. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12. 05. 2015 р. №389-УІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

112. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 30. 03. 2012 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

113. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06. 11. 2009 р. №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

114. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю. Проект Закону України від 13. 05. 2016 р. №4666. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4666&skl=9. (дата звернення: 20. 06. 2024).

115. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 02. 07. 2013 р. у справі № 193/190/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/46961948> (дата звернення: 20. 06. 2024).

116. Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 22. 11. 2019 р. справі №904/3853/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86002714>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
117. Рішення Господарського суду Львівської області від 23. 09. 2021 р. у справі №914/1207/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100107980>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
118. Рішення Ємільчинського районного суду Житомирської області від 08. 02. 2024 р. у справі № 287/834/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117107463>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
119. Рішення Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 03. 01. 2012 р. у справі №2-1298/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/21259167>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
120. Рішення Печенізького районного суду Харківської області від 31. 01. 2022 р. у справі №633/168/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103330669>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
121. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 17. 04. 2020 р. у справі №757/14040/20-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88868592>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
122. Рішення Советського районного суду м. Макіївки Донецької області у рішенні від 27. 05. 2014 р. у справі №269/798/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39493718>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
123. Рішення Солом'янського районного суду м.Києва від 13. 06. 2024 у справі №760/13387/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119713448>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
124. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 22. 08. 2023 р. у справі №761/37875/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115377301>. (дата звернення: 20. 06. 2024).
125. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс. Підручник. Київ.:Атіка, 2005. 560 с.

126. Ромовська.З. В. Українське цивільне право. Право власності. Підручник. Київ:Алерта. ЦУЛ, 2011. 246 с.

127. Синегубов О.В. Підстави конвалідації правочину. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2017. С.47
URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/8.pdf.
(дата звернення: 20. 06. 2024).

128. Сімейний кодекс України. Закон України від 10. 01. 2002 р. №2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

129. Скиданов К.В. Дійсна воля осіб у фіктивних та удаваних правочинах. Теорія і практика правознавства. 2013. № 2. 12 с.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_22. (дата звернення: 20. 06. 2024).

130. Слома В. М., Москалюк Н. Б. Межі та обмеження цивільних прав. Актуальні проблеми правознавства. №2 (30). 2022. С.109-114.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/47685/1/%D0%A1%D0%B%D0%BE%D0%BC%D0%B0.PDF>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

131. Спасибо-Фатєєва І. В. Спірні питання недійсності правочинів та її наслідки. Вісник Академії правових наук України. 2007. №3 (50). С. 95
URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-3-2007r>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

132. Стаття 241. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень. Юридичний інтернет ресурс Протокол UA
URL: https://protocol.ua/ua/tsivilniy_kodeks_ukraini_stattya_241/. (дата звернення: 20. 06. 2024).

133. Татулич І. Ю. Естопель як складова добросовісності у цивільному судочинстві України: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф.. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні. Чернівці. 29.10.2021. С. 264 – 267.
URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2084/%D0%97%>

[D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%28pdf.io%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#). (дата звернення: 20. 06. 2024).

134. Таш'ян І.Р. Недійсні правочини в реформованому цивільному законодавстві Франції: досвід правового регулювання. Нове українське право.2021.№3.С.103-107.

URL: <http://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/32/26>.

(дата звернення: 20. 06. 2024).

135. Таш'ян Р. І. Недійсність правочинів у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків. 2023. 371 с.

URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/20047/1/Tashian_dys.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

136. Тищук Н. О. Недійсність правочинів, укладених малолітніми особами в умовах розвитку інформаційного суспільства. European political and law discourse. Volume 7. Issue 3, 2020. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/33.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

137. Томаров І. Фантастичні естопелі та де їх шукати в Україні. Юридична газета Online. Всеукраїнське професійне юридичне видання. 19. 12. 2018 URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/fantastichni-estopeli-ta-de-yih-shukati-v-ukrayini.html>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

138. Трубаков Є. О. Генеза вчення про неукладений договір. Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2014. №6. С. 149-152. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/33.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

139. Тур О. Т. Недійсність правочинів, зміст яких не відповідає вимогам закону. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 10. С. 178-181 URL: http://lsej.org.ua/10_2021/46.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

140. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27. 06. 2014 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. (дата звернення: 20. 06. 2024).

141. Ухвала Верховного Суду від 18. 03. 2021 р. у справі №607/25403/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95780799>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

142. Фісун В. Укладення виконавчим органом юридичної особи правочинів з дефектом повноважень: як мінімізувати ризики? Юридична газета online. №6 (736). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/ukladennya-vikonavchim-organom-yuridichnoyi-osobi-pravochiniv-z-defektom-povnovazhen-yak-minimizuvat.html>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

143. Халабуденко О. А. Консенсуальна система переходу права VS. Система традиції: компроміс в Модельних правилах Європейського приватного права THE DCFR. Часопис цивілістики. 2016. №21. С.70-76 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bb43d14f-82d0-46a0-a6df-8c7049322e22/content>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

144. Харитонов Є. О., Саниахметова Н. О. Цивільне право України. Підручник. Київ: Істина, 2003. 776 с.

145. Цивільний кодекс. Цивільний процесуальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах. Відп. ред. П. І. Шевчук. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 496 с.

146. Цивільний кодекс України: Закон України від 16. 01 2003 р. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

147. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. За ред. Коссака В. М. Вид.2, змінене і доп. Київ: Істина. 2008. 992 с.

148. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. За заг.редакцією Я. М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»,2004. 704 с.

149. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18. 03. 2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

150. Черняк О. Ю. Захист учасників договірних відносин в контексті наближення правопорядків України та ЄС. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки".2023. № 8. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16959664246569.pdf>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

151. Черняк О.Ю., Абросімов С.А. Оновлення парадигми договірного права в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Випуск 6, Том 2. С. 48-52. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/6/tom_2/11.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

152. Чорна Ж.Л. Вчинення правочину малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності як підстава його недійсності. Університетські наукові записки. 2016. №57. С. 110-117. URL: http://old.univer.km.ua/statti/1.chorna_zh.l_vchynennya_pravochynu_malolitn_oyu_osoboyu_za_mezhamy_yiyi_tsyvil_noyi_diyezdatnosti_yak_pidstava_yoho_nediysnosti_.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2024).

153. Шевчук П. І. Застосування судами цивільного і цивільного процесуального законодавства: серія «Бібліотека судді». Київ: Ін Юре, 2002. 416 с.

154. Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://leksika.com.ua/17090424/legal/estopel>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

155. Шемшученко Ю.С. (голова редкол.) та ін. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. URL: <https://leksika.com.ua/16970403/ure/volya>. (дата звернення: 20. 06. 2024).

156. Шинкарук В.І. Філософський словник. Головна редакція УРЕ. Київ, 1973. 600 с.

157. Ямненко Т.М. Порівняльне приватне право: методичні рекомендації з підготовки студентів до практичних (семінарських) занять. Національний авіаційний університет. Київ, 2018. 43 с.

ДОДАТОК 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бус К. І. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С.84–90.

2. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 147–152.

3. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки. Аналітично–порівняльне правознавство. 2024. № 3. С. 119–124.

4. Бус К. І. Конвалідація правочину, вчиненого суб'єктом господарювання без відповідного дозволу (ліцензії). Право.ua. 2024. № 2. С. 225–230.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бус К. І. Загальна характеристика конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали V Міжнародної науково–практичної конференції (м.Тернопіль, ЗУНУ, 16–17 квітня 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 106–108.

2. Бус К. І. Конвалідація недійсних правочинів як інструмент захисту прав та інтересів у цивільному праві України. Правові та безпекові аспекти життя в Україні: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково–практичної конференції «Актуальна юриспруденція» та Круглого столу

«Уроки російсько–українських війн» (м. Київ, 14 жовтня 2022 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2022. С. 67–69.

3. Бус К. І. Місце конвалідації недійсних правочинів у «перехідній юстиції». Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 34–37.

4. Бус К. І. Конвалідація дефекту змісту удаваного правочину. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали VIII Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 19–20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 15–17.

ДОДАТОК 2

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Запропоновано викласти наступні статті Цивільного кодексу України у такій редакції (зміни зазначено жирним шрифтом):

Стаття 16. Захист цивільних прав та інтересів судом

1. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу.

2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

1) визнання права;

2) визнання правочину недійсним;

2–1) визнання правочину дійсним (конвалідація недійсного правочину);

3) припинення дії, яка порушує право;

4) відновлення становища, яке існувало до порушення;

5) примусове виконання обов'язку в натурі;

6) зміна правовідношення;

7) припинення правовідношення;

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках.

3. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 цього Кодексу.

Стаття 215. Недійсність правочину

1. Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

2. Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

У випадках, встановлених цим Кодексом, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

3. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

4. Конвалідацією недійсного правочину є надання юридичної сили недійсному правочину з моменту його вчинення з врахуванням вимог, закріплених у ст.13 та ст. 203 Цивільного кодексу України.

Стаття 236. Момент недійсності правочину

1. Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення.

2. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється.

3. Недійсний правочин, який в подальшому був конвалідований судом, є дійсним з моменту його вчинення

ДОДАТОК 3

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 51-75-75;
 www.wunu.edu.ua; rektor@wunu.edu.ua; ідентифікаційний код за ЄДРПОУ 33680120

Проректор з науково-педагогічної роботи
 Західноукраїнського
 національного університету
 к.ф.н., доц. Віктор ОСТРОВЕРХОВ

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Бус Катерини Ігорівни
 на тему «Конвалідація недійсного правочину в цивільному праві України»
 в навчальний процес Західноукраїнського національного університету**

Комісія у складі к.ю.н., доцента, доцента кафедри цивільного права і процесу Гнатів О. Б., к.ю.н., доцента, доцента кафедри цивільного права і процесу Труфанової Ю. В. та к.ю.н., доцента кафедри цивільного права і процесу Парашук Л.Г. засвідчують, що матеріали дисертаційного дослідження Бус К. І. на тему «Конвалідація недійсного правочину в цивільному праві України», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право з галузі знань 08 Право, впроваджені в навчальний процес юридичного факультету Західноукраїнського національного університету під час проведення навчальних занять при вивченні таких дисциплін: «Цивільне право (загальна частина)», «Цивільне право (особлива частина)» – в рамках освітньо-професійної програми на першому (бакалаврському) рівні підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право галузі знань 08 Право;

ЗУНУ
 № 126-29/1544 від 21.06.2024

«Актуальні питання цивільного права та процесу», «Актуальні питання зобов'язального права» – в рамках освітньо-професійної програми на другому (магістерському) рівні підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право з галузі знань 08 Право.

В навчальний процес юридичного факультету Західноукраїнського національного університету було впроваджено наступні публікації здобувача ступеня доктора філософії Бус Катерини Ігорівни:

1. Бус К.І. Поняття конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 3 (35). С.84–90.

2. Бус К.І. Конвалідація правочину, вчиненого малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності. Актуальні проблеми правознавства. 2024. № 1. С. 147–152.

3. Бус К.І. Конвалідація правочину, вчиненого під впливом помилки. Аналітично–порівняльне правознавство. Ужгородський національний університет. Ужгород. 2024. № 3. С. 119–124.

4. Бус К.І. Конвалідація правочину, вчиненого суб'єктом господарювання без відповідного дозволу (ліцензії). Право.ua. 2024. № 2. С. 225–230.

5. Бус К.І. Загальна характеристика конвалідації недійсних правочинів в цивільному праві України. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали V Міжнародної науково–практичної конференції (м. Тернопіль, ЗУНУ, 16–17 квітня 2021 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2021. 269 с. С.106–108.

6. Бус К.І. Конвалідація недійсних правочинів як інструмент захисту прав та інтересів у цивільному праві України. Правові та безпекові аспекти життя в Україні. Збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково–практичної конференції «Актуальна юриспруденція» та Круглого столу «Уроки російсько–українських війн» (м.Київ, 14 жовтня 2022 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2022, 144. С. 67–69.

7. Бус К.І. Місце конвалідації недійсних правочинів у «перехідній юстиції». Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали VII Міжнародної науково–практичної конференції (м.Тернопіль. ЗУНУ. 28 квітня 2023 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 399 с. С.34–37.

8. Бус К.І. Конвалідація дефекту змісту удаваного правочину. Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Матеріали VIII Міжнародної науково–практичної конференції (м.Тернопіль. ЗУНУ. 19–20 квітня 2024 р.). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 310 с. С.15–17.

Наукові публікації Бус Катерини Ігорівни містять пропозиції та рекомендації, отримані в результаті проведеного дисертаційного дослідження на тему «Конвалідація недійсного правочину в цивільному праві України», які можуть бути використані в подальшому для розроблення навчальних підручників та посібників з дисциплін «Цивільне право України», «Актуальні питання цивільного права та процесу», «Договірне право» та ін.

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету **Оксана ГНАТІВ**

К.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу **Юлія ТРУФАНОВА**

К.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету **Лілія ПАРАЩУК**